

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**HZ. PEYGAMBER'İN ÖĞRETMENLİKLE GÖREVLENDİRDİĞİ
SAHÂBÎLER**

Fatmanur UĞURLU

ORCID: 0009-0004-7210-4439

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL

ORCID: 0000-0003-0102-6811

Konya-2026

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER'İN ÖĞRETMENLİKLE GÖREVLENDİRDİĞİ
SAHÂBÎLER

Fatmanur UĞURLU
ORCID: 0009-0004-7210-4439

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL
ORCID: 0000-0003-0102-6811

Konya-2026

ÖNSÖZ

İnsan yaratılış itibarıyla öğrenmeye ihtiyaç duyan bir varlıktır. Yaratılışından sonra ona ilk bilgileri (Esmâ'yı) öğreten Yüce Yaraticısı olmuştur. Dolayısıyla onun ilk öğretmeni Allah-ü Teâlâ'dır. Öğrendikleriyle kendisini geliştiren ve insan olma vasfını nitelikli hale getiren insanoğlu, bu dünya hayatında da her zaman öğretmenlere ihtiyaç duymuştur. Öğretmenler insanı en saf halinden alarak her açıdan şekillendiren şahsiyetlerdir. İslam'ın ilk öğretmeni olan Hz. Muhammed de bizzat içinde yaşadığı ve insanların geleneklerine sıkı sıkıya bağlı oldukları Cahiliye toplumuna, İslam'ın öğretileri doğrultusunda, atalarından devraldıkları düşünce yapısı ve hayat anlayışından farklı bir düşünce sistemi sunmuştur. Bu süreçte karşılaştığı tüm zorluklara rağmen kendisine inanan müminler ile birlikte vahiy doğrultusunda İslam dininin temel esaslarını tesis etmiş ve bu esasların sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

Asr-ı Saâdet döneminde mevcut imkânların sınırlı olmasına rağmen Hz. Peygamber, sahâbeyi hem öğrenen hem de öğreten bireyler olarak yetiştiren bir eğitim sistemi inşa etmiştir. Müslüman sayısının artması ve toplumsal yapının gelişmesiyle birlikte, ashâbın sahip oldukları bilgileri toplumun diğer fertlerine aktarımı zorunlu hale gelmiştir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, sahâbeyi sahip oldukları ilmî birikim ve yetkinliklere göre öğretmen olarak görevlendirmiş ve onları eğitim faaliyetlerinin aktif birer unsuru hâline getirmiştir. Bu çalışmada, söz konusu görevlendirmeler çerçevesinde seçilen sahâbîlerin ilmî birikimleri incelenerek, Hz. Peygamber'in öğretmen seçiminde dikkate aldığı hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Medine'ye gönderilen ilk öğretmen Musab b. Umeyr, sağlık alanında eğitim faaliyetlerinde bulunan Şifâ bt. Abdullah ve Suffe'de okuma-yazma öğretimiyle öne çıkan Ubâde b. Sâmî gibi sahâbîler; hayatları, ilmî birikimleri ve eğitim faaliyetleri açısından ele alınmıştır.

Araştırma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Mekke döneminde müşriklerin baskısı sebebiyle eğitim faaliyetlerinin sınırlı şartlar altında yürütülmesi ele alınmış; bu dönemde Müslüman olan sahâbîlerin ibadet ve dinî eğitimlerini hangi ortam ve şartlarda gerçekleştirdikleri incelenmiştir. Ayrıca Mekke döneminde öğretmen olarak görevlendirilen sahâbe hayatları ve sahip oldukları bilgiler çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Medine'ye hicret sonrasında Müslümanların daha elverişli şartlara kavuştuğu dönemde, Hz. Peygamber'in öğretmen olarak görevlendirdiği sahâbîler ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma kapsamında elde edilen bulgular genel bir değerlendirmeye tabi tutularak ortaya konulmuştur.

Tez çalışmam süresince bana rehberlik eden ve her aşamada destek sağlayan sayın danışmanım Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol'a en derin teşekkürlerimi sunarım. Araştırma sürecimin her aşamasında gösterdiği titizlik, sabır ve özveri bu çalışmanın tamamlanmasında belirleyici olmuştur. Aynı zamanda tezimin hazırlanmasında bana her zaman destek olan aileme teşekkür ederim.

Fatmanur Uğurlu
Konya-2026

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	i
GİRİŞ	1
I. Araştırma Problemi.....	2
II. Araştırmanın Amacı.....	3
III. Araştırmanın Önemi.....	3
IV. Araştırmanın Yöntemi	4
V. Araştırmanın Kaynakları	4
VI. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
MEKKE DÖNEMİNDE GÖREVLENDİRİLEN SAHÂBÎLER.....	7
1.1. Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed.....	7
1.2. Mekke Dönemi Eğitim Uygulamaları	9
1.2.1. Dârülerkam	10
1.2.2. Ammâr b. Yâsir mescidi	11
1.2.3. Hz. Ebû Bekir mescidi.....	11
1.2.4. Akabe biatları	11
1.3. Asr-ı Saâdet'te Öğretmenliğin Anlam ve Alanı.....	13
1.4. Mekke Dönemi Görevlendirilen Sahâbîler	14
1.4.1. Mus'ab b. Umeyr el-Abderî.....	14
1.4.1.1. Aile ve eğitim hayatı.....	14
1.4.1.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	20
1.4.2. İbn Ümmü Mektûm	29
1.4.2.1. Aile ve eğitim hayatı.....	29
1.4.2.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	32
1.4.3. Abdullah b. Mes'ud.....	35
1.4.3.1. Aile ve eğitim hayatı.....	35
1.4.3.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	38
1.4.4. Habbâb b. Eret.....	42
1.4.4.1. Aile ve eğitim hayatı.....	42
1.4.4.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	46
İKİNCİ BÖLÜM	49

MEDİNE DÖNEMİNDE GÖREVLENDİRİLEN SAHÂBÎLER.....	49
2.1. Suffe’de Öğretmen Olarak Görevlendirilen Sahâbîler	49
2.1.1. Ubâde b. Sâmit	49
2.1.1.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>49</i>
2.1.1.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>51</i>
2.2. Medine Dışında Öğretmen Olarak Görevlendirilen Sahâbîler	56
2.2.1. Recî’ Vak’ası ve Görevlendirilen Sahâbîler	56
2.2.1.1. Abdullah b. Târik.....	57
2.2.1.1.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>57</i>
2.2.1.1.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>58</i>
2.2.1.2. Âsım b. Sâbit	59
2.2.1.2.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>59</i>
2.2.1.2.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>60</i>
2.2.1.3. Hâlid b. Bükeyr	62
2.2.1.3.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>62</i>
2.2.1.3.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>63</i>
2.2.1.4. Hubeyb b. Adî.....	64
2.2.1.4.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>64</i>
2.2.1.4.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>65</i>
2.2.1.5. Mersed b. Ebû Mersed	70
2.2.1.5.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>70</i>
2.2.1.5.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>71</i>
2.2.1.6. Muattib b. Ubeyd	73
2.2.1.6.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>73</i>
2.2.1.6.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>73</i>
2.2.1.7. Zeyd b. Desine	74
2.2.1.7.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>74</i>
2.2.1.7.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>74</i>
2.3. Medine Dışına Öğretmen Olarak Görevlendirilen Diğer Sahâbîler	75
2.3.1. Amr b. Hazm	75
2.3.1.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>75</i>
2.3.1.2. <i>Öğretmen olarak görevlendirilmesi .....</i>	<i>76</i>
2.3.2. Ebû Mûsa el-Eş’arî	80
2.3.2.1. <i>Aile ve eğitim hayatı.....</i>	<i>80</i>

2.3.2.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	83
2.3.3. Ebû Ubeyde b. Cerrâh	89
2.3.3.1. Aile ve eğitim hayatı.....	89
2.3.3.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	91
2.3.4. Muâz b. Cebel.....	96
2.3.4.1. Aile ve eğitim hayatı.....	96
2.3.4.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	98
2.4. Öğretmen Olarak Görevlendirilen Diğer Sahâbîler	111
2.4.1. Râfî b. Mâlik	111
2.4.1.1. Aile ve eğitim hayatı.....	111
2.4.1.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	113
2.4.2. Şifâ bt. Abdullah	115
2.4.2.1. Aile ve eğitim hayatı.....	115
2.4.2.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	117
2.4.3. Übey b. Ka'b	121
2.4.3.1. Aile ve eğitim hayatı.....	121
2.4.3.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	123
2.4.4. Üseyd b. Hudayr	130
2.4.4.1. Aile ve eğitim hayatı.....	130
2.4.4.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi	132
SONUÇ	137
KAYNAKÇA.....	139

KISALTMALAR

a.s.: Aleyhisselam

b.: Bin

bkz.: Bakınız

bt.: Bint

b.y.: Basım Yeri Yok

c.c.: Celle Celâluh

çev.: Çeviren

ed.: Editör

Hz.: Hazreti

H.: Hicrî

ö.: Ölüm

s.a.v.: Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

t.s.: Tarihsiz

vb.: ve benzeri

yy.: Yüzyıl

ÖZET
Hız. Peygamber'in Öğretmenlikle Görevlendirdiği Sahâbîler
Fatmanur Uğurlu
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol
2026

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in sahabe içinden öğretmen olarak seçtiği ve kabiliyetleri doğrultusunda farklı alanlarda çeşitli şehirlere görevlendirdiği sahâbîlerin hayatları, ilmî birikimleri, eğitim süreçleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Sahâbîler Hz. Peygamber ile uzun süre bir arada bulunma fırsatına sahip oldukları için hem onun sözlü eğitiminden geçmiş hem de davranışlarını gözlemleyerek en ufak hareketini bile örnek almış ve hayatlarına uygulamışlardır. Bu doğrultuda söz konusu şahsiyetlerin her birisi Hz. Peygamber'in varisi, bilgiyle dolu muallimlerdir. Ancak aralarında bazıları vardır ki bir kısmı cahiliye döneminde edindiği yetenekleri ile bir kısmı da Hz. Peygamber'in eğitimiyle öne çıkarak bizzat Hz. Peygamber tarafından öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Eğitim, sağlık ve din gibi çeşitli alanlarda görevlendirilen bu şahsiyetler, sahip oldukları bilgi ve deneyimleri doğrultusunda yeni öğretmen adaylarının yetişmesine imkân sağlamışlardır. Kur'an öğretiminden okuma-yazma eğitimine, sağlık alanındaki uygulamalardan toplumsal eğitime kadar sahâbîlerin farklı görevleri, İslam eğitim sistemi için güçlü bir örnek teşkil etmiştir. Bu yaklaşım, ashâbın hem öğrenen hem de öğreten fertler olarak toplumsal eğitimde merkezi bir rol üstlenmelerini sağlamış ve İslam eğitim tarihine kalıcı bir miras bırakmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, Hz. Peygamber, bir kişiye görev tayininde, özellikle öğretmen seçimi söz konusu olduğunda, öncelikle görevlendirilen kişinin ilgili alanda gerçekten bilgi sahibi olup olmadığına dikkat etmiştir. Görevlendirilen kişi, liyakat ve yeterlilik bakımından uygun bulunduğu takdirde, Hz. Peygamber tarafından öğretmen olarak atanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Asr-ı Saâdet, Eğitim, Öğretmen, Sahâbî.

ABSTRACT
The Companions Assigned by the Prophet Muhammad as Teachers
Fatmanur Uğurlu
Necmettin Erbakan University, Enstitute of Social Sciences
Department of Islamic History and Arts
Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol
2026

This study aims to examine the lives, scholarly backgrounds, and educational processes of the Companions whom the Prophet Muhammad selected as teachers from among the Sahabah and appointed to various cities in accordance with their individual abilities and competencies.

Since the Companions had the opportunity to spend a considerable amount of time in the presence of the Prophet, they not only received his direct verbal instruction but also closely observed his conduct, taking even his smallest actions as examples and implementing them in their own lives. In this respect, each Companion can be regarded as an inheritor of the Prophet and a knowledgeable instructor for subsequent generations. However, among them were certain individuals who distinguished themselves, some through skills acquired during the pre-Islamic period, and others through the education provided by the Prophet, and were personally appointed by him as teachers.

These Companions, who were assigned to various fields such as education, healthcare, and religion, contributed to the training of new generations of educators in line with their knowledge and experience. From Qur’anic instruction to literacy education, and from medical practices to social education, the diverse roles undertaken by the Companions constituted a strong model for the Islamic educational system. This approach enabled the Companions to assume a central role in societal education as both learners and educators, leaving a lasting legacy in the history of Islamic education.

According to the findings of this study, the Prophet Muhammad paid particular attention, when assigning duties, especially in the selection of teachers, to whether the individual truly possessed knowledge and competence in the relevant field. If the appointed person was deemed suitable in terms of merit and qualification, they were assigned as a teacher by the Prophet.

Keywords: Sīra, Asr al-Sa‘ādah, Education, Teacher, Companion (Sahābī).

GİRİŞ

İslam'ın zuhuruyla birlikte eğitim, sadece bireysel bir öğrenme süreci olmaktan çıkmış, aynı zamanda toplumsal dönüşümde etkili bir unsur olmuştur. Bu dönüşümün merkezinde yer alan Hz. Peygamber, vahyi insanlara tebliğ etmenin yanı sıra onu doğru şekilde anlamalarını ve hayatlarına uygulamalarını sağlayan bir eğitim süreci de yürütmüştür. Bu yönüyle Hz. Peygamber, sadece bir mübelliğ değil aynı zamanda insan yetiştiren bir rehber olarak öne çıkmıştır.

İlk Müslüman toplumun oluşum sürecine bakıldığında, eğitim faaliyetlerinin içinde bulunulan koşullara göre farklı biçimlerde geliştiği görülmektedir. Özellikle Mekke döneminde karşılaşılan sosyal ve siyasi baskılar, eğitim ortamlarını kısıtlamış ve daha çok bireysel ilişkiler üzerinden ilerleyen bir öğrenme süreci meydana gelmiştir. Bu dönemde bilgi aktarımı ekseriyetle küçük gruplar halinde gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık Medine'ye hicretin ardından ortaya çıkan yeni toplumsal yapı, eğitim faaliyetlerinin daha sistemli bir şekilde yürütülmesine imkân sağlamıştır.

Bu değişim, eğitim faaliyetlerinin kapsamını da doğrudan etkilemiştir. Müslüman toplumun genişlemesiyle birlikte, bilginin sadece belli bir merkezde tutulması yeterli görülmemiştir. Farklı bölgelerde yaşayan bireylerin de dinî bilgileri öğrenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu durum, eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasını ve daha sistemli bir şekilde yürütülmesini gerekli kılmıştır.

Bu süreçte sahâbîlerin rolü giderek daha belirgin hale gelmiştir. Doğrudan Hz. Peygamber'den eğitim alarak yetişen bu bireyler, edindikleri bilgileri kendi çevrelerine aktarmaya başlamış ve zamanla eğitim sürecinin etkin bir unsuru haline gelmiştir.

Bizim araştırmamızın çıkış noktası da tam olarak bu süreçtir. Hz. Peygamber'in bazı sahâbîleri belirli alanlarda görevlendirmesi, eğitim faaliyetlerinin bilinçli bir şekilde yönlendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, hangi sahâbîlerin ne tür görevler üstlendiği ve bu görevlendirmelerin hangi şartlar altında gerçekleştiği önemli bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırmada, Hz. Peygamber döneminde öğretmen olarak görevlendirilen sahâbîler ele alınmakta ve bu görevlendirmelerin arka planı incelenmektedir. Çalışmada Mekke ve Medine dönemleri ayrı ayrı değerlendirilerek, eğitim faaliyetlerinin içeriği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece hem dönemin şartlarının eğitim üzerindeki etkisi hem de sahâbîlerin bu süreçte üstlendikleri roller daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

I. Araştırma Problemi

Allah (c.c.), insana düşünebilmesi için akıl bahşetmiş ve onu eğitilebilir bir varlık olarak yaratmıştır. Bu sayede insan; ilim öğrenebilmekte, öğrendiklerini anlamlandırabilmekte ve başkalarına aktarabilmektedir. Bu açıdan, ilahi bilginin hem muhatabı hem de taşıyıcısı konumundadır. Ancak insanın bu konumunu koruyabilmesi, kendisine verilen bu kabiliyetleri doğru şekilde kullanmasına bağlıdır. Aksi takdirde Kur'an'da ifade edilen “esfel-i sâfilîn” derecesine düşmesi de mümkündür. Dolayısıyla insan, yaratılış gayesine uygun olarak ilim öğrenmek, kendini geliştirmek ve elde ettiği bilgiyi başkalarına aktarmakla yükümlüdür.

İslamiyet, ilme ve eğitime verdiği önem nedeniyle ilk vahiyden itibaren okumayı, öğrenmeyi ve ilim sahibi olmayı teşvik etmiştir. Kur'an'da ilim sahibi kişilere yönelik övgüler, eğitimin yalnızca kişiye verilmiş bir hak değil aynı zamanda bireyin öğrenme sorumluluğu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹ Aynı şekilde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilim konusundaki öğütleri ve teşvik edici sözleri, eğitimin birey için vazgeçilmez bir değer olduğunu göstermektedir.²

Hz. Peygamber ve Müslümanlar Mekke döneminde müşrikler tarafından ciddi zorluklarla karşılaşmışlardır. Yaşanılan zorluklara rağmen Hz. Peygamber toplumu hakikate yöneltmek amacıyla eğitim faaliyetlerinden vazgeçmemiş ve bu yöndeki çabalarını sürdürmüştür. Hz. Erkam örneğinde olduğu gibi bazı sahabiler ise Rasulullah'a destek olmuş, evlerini eğitim faaliyetlerine tahsis ederek toplu eğitimin gerçekleştirilmesine olanak sağlamışlardır. Medine'ye hicretin ardından ilmî çalışmaları gerçekleştirebilmenin önündeki engeller kalkmış ve bu faaliyetler daha özgür bir ortamda uygulanabilmiştir. Böylelikle daha rahat sürdürülebilen eğitim faaliyetlerinin merkezi Suffe olmuştur. Burada hem Medine'den hem de farklı şehirlerden gelen kişiler eğitim almış ve İslam'ın inceliklerine vakıf olmuşlardır.

Toplumsal eğitimin temel taşlarını oluşturan sahâbiler, bizzat Hz. Peygamber aracılığıyla vahiyden eğitim almış ve İslam'ın öğretileri doğrultusunda yetiştirilmişlerdir. Hz. Peygamber'in sahip olduğu çok sayıdaki toplumsal görev, onun her bir ferde kişisel olarak yetişmesini zorlaştırdığı için O, çoğu zaman öğretmenlik faaliyetlerinde kendi eğitiminden geçmiş isimleri öğretmen olarak görevlendirmiştir. Hz. Peygamber'in yetiştirdiği bu muallimler kimi zaman Mekke-Medine sınırları içerisinde eğitim verirken, kimi zaman da İslam'ın yayılmasıyla genişleyen coğrafyalarda öğretmenlik görevini yürütmüşlerdir.

¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/151.

² Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhîd li Mâ fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*, thk. Mustafa Ahmet el-Ulvi, Muhammet Abdülkebir el-Bekrî (Mağrib: Vezâratu Umumi'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 5/118.

Asr-1 Saâdet'te gerçekleşen eğitim faaliyetlerinin geçmişten günümüze Müslüman toplumların eğitim inşası başta olmak üzere ilgili diğer tüm sosyal alanlar üzerindeki önemi oldukça belirgindir. Söz konusu önemden hareketle bu tez çalışmasında Hz. Peygamber'in eğitim faaliyetlerini yürütmeleri için öğretmen olarak görevlendirdiği sahabiler ele alınacaktır. Sahih kaynaklar ışığında tespit edilen sahâbîler, hayatları, görevlendirilme ölçütleri, görev yerleri, yürüttükleri eğitim faaliyetleri ve Hz. Peygamber ile ilişkileri kapsamında değerlendirilecektir.

II. Araştırmanın Amacı

Hiz. Muhammed, İslam'ın öğretileri çerçevesinde bireyi her açıdan kuşatan kapsamlı bir eğitim süreci yürütmüştür. Onun eğitimi, yalnızca bilgi aktarmakla sınırlı kalmamış aynı zamanda sahâbîlerin karakterlerini şekillendirmeyi ve onları toplumun öncü bireyleri hâline getirmeyi de hedeflemiştir. Öyle ki, İslam'a karşı en tepkili duruşu sergileyen kimseler dahi, Hiz. Peygamber'in irşadı sayesinde aynı davada önemli rol oynayan şahsiyetler haline gelmiştir.

Bu dönüşüm süreci, ashâbın bireysel gelişimleriyle birlikte eğitimde aktif rol almalarını da mümkün kılmıştır. Hiz. Peygamber'in eğitiminden geçen topluluk, öğrendikleri ilmi ve ahlaki değerleri sadece kendi hayatlarında uygulamakla kalmayıp, Hiz. Peygamber'in rehberliğinde başkalarına aktarma sorumluluğunu da üstlenmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu şahsiyetler, farklı alanlarda ve coğrafyalarda yürüttükleri eğitim faaliyetleriyle İslamî değerlerin yayılmasına ve nesiller boyu aktarılmasına aktif olarak katkıda bulunmuşlardır.

Asırlardır üzerine pek çok eser verilen ashâb ve eğitim konusuna dair literatürde bazı çalışmalar bulunmakla birlikte, özellikle Kübra Muhçu tarafından hazırlanan yüksek lisans tez çalışması dikkat çekmektedir.³ Söz konusu araştırmada konu, din eğitimi perspektifinden ele alınmış ve belirli sayıda sahâbî ile sınırlandırılmıştır. Bizim araştırmamız ise konuyu İslam tarihi çerçevesinde ele alarak Hiz. Peygamber'in öğretmen olarak görevlendirdiği sahâbîleri daha geniş bir kapsamda incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda daha fazla sayıda sahâbînin hayatı ve eğitim faaliyetleri birlikte değerlendirilerek konunun bütüncül bir şekilde ortaya konulması amaçlanmaktadır.

III. Araştırmanın Önemi

Asırlardır farklı coğrafyalarda gelişimini sürdüren İslam eğitim tarihinin temelleri, Asr-1 Saâdet döneminde atılmıştır. Bu dönemde eğitim faaliyetlerinin merkezinde Hiz. Peygamber bulunmuş ve sahâbîler, onun rehberliğinde toplumsal hayatın çeşitli alanlarında öğretmen olarak görevlendirilmişlerdir. Böylece Hiz. Peygamber'in eğitici ve rehberlik misyonu, ashâbın

---

³ Kübra Muhçu, *Hiz. Peygamber'in Öğretmen Seçimi ve Tayini* (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

katkısıyla toplumsal düzeyde karşılık bulmuş ve İslam medeniyetinin inşasında temel bir rol oynamıştır.

Bu çalışma, Hz. Peygamber tarafından eğitici olarak görevlendirilen sahâbîlerin ilmi birikimlerini, uzmanlık alanlarını ve yürüttükleri eğitim faaliyetlerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Tez, hem İslam tarihi bağlamında erken dönem Müslümanların toplumsal eğitimdeki öncü rollerini değerlendirmekte hem de Din Eğitimi alanında araştırma yapacaklar için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla yalnızca alan literatürüne katkıda bulunmakla kalmayarak bu konuda disiplinler arası yürütülebilecek çalışmalara da ışık tutacaktır.

Ayrıca bu tez çalışması ile Asr-ı Saâdet dönemindeki eğitim faaliyetleri, Hz. Peygamber'in eğitim anlayışı ile sahâbenin uyguladığı eğitim yöntemleri ele alınarak günümüz eğitimcilerine yol gösterici bir nitelik ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda sahâbîlerin eğitim sürecinde dikkat ettikleri hususlar ve Hz. Peygamber'in karşılaşılan yanlışları düzeltme biçimi gibi nüanslar, günümüz öğretmenlerinin mesleklerine farklı bir perspektiften bakmalarına katkı sağlayabilecek önemli örnekler sunmaktadır. Dolayısıyla çalışma sonuçlarının İslami eğitimde rehberlik, öğretmen seçimi ve eğitim metodolojisinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamız, tarihî verilere dayandığından nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. İlk aşamada konuyla ilgili temel klasik eserler incelenmiş ve gerekli bilgiler derlenmiştir. Ardından çağdaş kaynaklar ele alınmış; çeşitli kitap, tez ve makalelerden faydalanılmıştır. Toplanan veriler, titiz bir değerlendirme sürecinden geçirilmiş ve rasyonel, objektif bir bakış açısıyla, kapsamlı ve tutarlı bir çalışma ortaya konmaya çalışılmıştır. Verilerin derlenmesi, sınıflandırılması ve yorumlanması aşamasında doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Hem klasik hem çağdaş tarihî belgelerden elde edilen bilgiler, araştırmanın konu ve başlıkları doğrultusunda bölümlere ayrılmıştır.

Çalışmamız, İsnad 2 Atıf Sistemi doğrultusunda hazırlanmış olup, başvuru alan tüm kaynaklar hem dipnotlarda hem de kaynakçada gösterilmiştir. Kaynaklarda dini terimler, eser, yazar adı veya künye gibi yazım farklılıklarında, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde kullanılan yazım esas alınmıştır.

V. Araştırmanın Kaynakları

Bu tez çalışmasında ilgili sahâbîlerin tespiti ve tanıtımı konusunda temel İslam Tarihi kaynakları, hadis kaynakları ve çağdaş tarihçilerin eserlerinden istifade edilmiştir.

İstifade edilen eserlerin başında bazı Tabakât ve Biyografi kaynakları gelmektedir. Bu çerçevede İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* adlı eseri, sahâbîlerin hayatları, sosyal konumları ve rivayet bilgileri açısından en yoğun başvurulmuş temel kaynak olmuştur. Bunun yanında Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-Eşrâf*, İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Gâbe*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eserleri, sahâbîlerin kimlik tespiti ve biyografik bilgilerin karşılaştırılması sürecinde tamamlayıcı ve doğrulayıcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Özellikle farklı rivayetler arasındaki bilgi farklılıklarının giderilmesinde bu eserler karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir.

Tarihî olayların ve öğretmen olarak görevlendirme süreçlerinin analizinde ise İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserleri ağırlıklı olarak kullanılmış; bu eserler olayların kronolojik çerçevesinin kurulmasında temel referans olmuştur.

Sahâbîlerin kendilerinin rivayet ettiği hadisler ile onlar hakkında rivayet edilen hadisler, başta el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh'i*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned'i*, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen'i* ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen'i* olmak üzere ilgili kaynaklardan derlenmiştir.

Çağdaş araştırmalar arasında ise Muhammed Hâmîdullah'ın (ö. 1422/2002) *İslam Peygamberi*, Kandehlevî'nin (ö. 1384 /1965) *Hayâtü's-Sahâbe* ve Kettânî'nin (ö. 1381/1962) *et-Terâtibu'l İdâriyye* adlı eserleri klasik kaynaklardan elde edilen bilgilerin yorumlanması ve eğitim sistemi çerçevesinde değerlendirilmesi aşamasında yardımcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu eserler özellikle Hz. Peygamber'in eğitim organizasyonu ve sahâbîlerin görev dağılımı konularında modern bakış açısı kazandırmıştır.

VI. Araştırmanın Sınırlılıkları

Eğitim faaliyetleri, tüm dönemler boyunca önem arz eden bir konu olmuştur. Ancak tez çalışmamızın odağı yalnızca Hz. Muhammed dönemi eğitim faaliyetleri olduğundan, araştırmanın sınırlılıkları da ortaya çıkmaktadır. Söz konusu dönemde sahâbenin diyalogları dahi eğitim niteliğinde değerlendirilmekle birlikte, hangi faaliyetlerin öğretmenlik kapsamına girdiğinin tespit edilmesi güçlük arz etmektedir.

Asr-ı Saâdet dönemine ilişkin farklı alanlarda kaleme alınmış birçok eser bulunmakla birlikte, ele alınan tez çalışması, Hz. Peygamber dönemi toplumsal hayatının spesifik bir noktasına yoğunlaştığı için bazı konularda kaynakların sınırlı olması söz konusudur. Özellikle bazı sahâbîlerin hayatlarına dair bilgiye ulaşmak güç iken, eğitim gibi daha özel bir konu

hakkında yeterli veri mevcut değildir. Bu durum, tez çalışması sırasında öğretmen olarak görevlendirilen bazı isimlerin tespitinde güçlükler oluşturmakta ve araştırma kapsamının sınırlandırılmasına yol açmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKE DÖNEMİNDE GÖREVLENDİRİLEN SAHÂBÎLER

1.1. Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed

İslam'a göre, insanın varoluş amacı Allah'a kulluktur. Bu amacın gerçekleşebilmesi, ilahî emir ve yasakların doğru bir şekilde bilinebilmesine bağlıdır. Ancak insanın bu bilgileri kendi başına edinebilmesi mümkün olmadığından, peygamberler Allah tarafından toplumlarını eğitmek ve onları Allah'ın buyrukları doğrultusunda yönlendirmekle mükellef kılınmışlardır. Bu bağlamda, Hz. Adem'den itibaren tüm peygamberler insanlığa doğru yolu gösteren ilahî rehberler olarak kabul edilmişlerdir.⁴ Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in de insanlığa rehber olarak gönderilmesi Allah'ın insanlığa vermiş olduğu en büyük nimetlerdendir.

Hz. Muhammed'in peygamberlik görevi, 7. yüzyılda Arap toplumunun içinde bulunduğu Cahiliye yapısını bireysel, sosyal, ahlaki ve ekonomik yönlerden köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Mesâlibü'l-Arab olarak isimlendirilen asabiyet, faiz, alkol, kumar, kadının değersizleştirilmesi ve kız çocuklarına yönelik adaletsizlik⁵ gibi insan doğasına aykırı tutum ve alışkanlıklarla şekillenen Cahiliye toplumu, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahiy doğrultusunda kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiştir.⁶ Hz. Muhammed, bu olumsuz uygulamaların yerine bilgiye değer verilmesini, adaletin tesisini, iyiliğin yaygınlaştırılmasını ve toplumsal eşitliğin sağlanmasını esas alan ilkeleri hâkim kılarak yeni bir toplumsal ve ahlaki düzenin temellerini atmıştır.

Hz. Muhammed bu toplumsal dönüşüm sürecini Allah'tan aldığı vahiy doğrultusunda yürütmüştür. Zira Kur'an'ın her bir ayeti doğrudan ya da dolaylı şekilde eğitim misyonu taşıdığı için her ayet aynı zamanda bir tebliğ aracıdır.⁷

Tebliğin dinî mesajın muhataplara ulaştırılması şeklinde tanımlanması doğru olmakla birlikte eksiktir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v.), tebliğ görevini yerine getirirken yalnızca Allah'tan aldığı vahyi insanlara iletmekle yetinmemiştir. O, bu ayetleri aynı zamanda açıklamış (tebyin)⁸ ve yaşantısıyla hayata geçirerek (tatbik)⁹ insanlara örnek olmuştur. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, vahyi insanlara ulaştırırken yeni toplumun inşasında görev alacak bireyleri zihinsel, inançsal ve ahlaki açıdan geliştirmeyi ve dönüştürmeyi de amaçlamaktaydı. Zira

⁴ er-Ra'd 13/7.

⁵ Geniş bilgi için bkz.: Adnan Demircan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (15 Haziran 2019).

⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 49.

⁷ Ayşe Çavdar, *Tebliğ Ayetleri ve İnsanın Eğitimindeki Yeri* (Yozgat Bozok Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 103.

⁸ Emine Demil, "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu" 5/2 (28 Aralık 2019), 223.

⁹ Ahmet Emin Seyhan, "Teorinin Pratiğe Yansımış Hâli: Hz. Muhammed'in Örnekliği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (30 Aralık 2023), 137.

Cahiliye dönemi anlayış ve uygulamaları ile yoğrulmuş bir toplum, İslam'ın gelişiyle yeni bir dinî öğretiyle karşılaşmış ve bu hususta pek çok konuda başlangıç seviyesinde kabul edilmiştir. Bunun için böyle bir topluma ilahî emirlerin sadece aktarılması açıklayıcı ve kalıcı olmayacağı için Hz. Peygamber kendisine vahyedilen ayetleri sahâbeye anlatmış, onların öğrenmesini sağlamış ve her bir ayetin ışığında eğitsel bir süreç uygulamaya koymuştur. Doğrudan ayetlere muhatap kalan Cahiliye toplumu ise zamanla yanlış tutum ve alışkanlıklarında ısrar etmeyerek Hz. Muhammed'in çağrısına kulak vermiştir. Dolayısıyla O'nun tebliğ görevi, sadece bildirim değil eğitim temelli bir dönüşüm hareketine bürünmüştür.

Toplumda köklü bir dönüşüm meydana gelebilmesi, öncelikle bireysel değişimin sağlanması ile mümkündür. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber, peygamberlikle görevlendirildiği ilk andan itibaren tebliğ faaliyetlerini sınırlı bir şekilde aile bireylerine ve yakın çevresine yöneltmiştir. Hz. Peygambere ilk iman eden Hz. Hatice, Hz. Muhammed'in kendisinden bile şüphe ettiği bir anda O'na güvenmiş ve davasını benimsemiştir. Ardından evlatları,¹⁰ Hz. Ali, Zeyd b. Hârise, Hz. Ebû Bekir gibi isimler, Hz. Peygamberin yakın çevresinde yer alarak O'nun rehberliğinde İslam'ı kabul eden ilk kişilerden olmuşlardır.¹¹ Bu durum, İslam'ın tebliğ faaliyetinde ilk halkayı oluşturan aile ortamında filizlendiğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber, hanesinde ve yakın çevresinde başlattığı davetin ardından “*Yakın akrabalarını da uyar*”¹² ayetinin nazil olmasıyla birlikte tebliğ görevini akraba çevresine açıkça yöneltmiştir. Bu ilahî emir üzerine Hz. Muhammed, Abdülmuttaliboğulları'nı yemeğe davet etmiştir. Davete Abdülmenafogulları'nın da katılmasıyla davetlilerin sayısı kırk beşe ulaşmıştır. Hz. Peygamber yemekten sonra yaptığı konuşmada Allah tarafından peygamberlikle görevlendirildiğini, onların dünya ve ahiret saadetini arzu ettiğini ifade ederek bu davada kendisine destek olmalarını istemiştir. Bu davet üzerine davetliler arasında Ebû Tâlib gibi Hz. Peygamber'i destekleyeceğini beyan edenler bulunmakla birlikte Ebû Leheb gibi Hz. Peygamber'in bu sözlerine öfkelenerek tepki gösterenler de olmuştur.¹³

Hz. Peygamber, her ne kadar akrabalarından olumsuz tepkiler alsa da tebliğ yoluyla başladığı eğitim sürecinden asla vazgeçmemiştir. Çünkü O, Allah'ın vahyi doğrultusunda bir kişiyi eğitmenin bile İslam'ın yücelmesinde ne kadar önemli olduğunun bilincindeydi.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: el-Hancı, 1421), 10/31-36-38.

¹¹ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa el-Saqa (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî'el-Halebî Yayınları, 1375/1955), 1/245-247-249.

¹² eş-Şuarâ 26/214.

¹³ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar, Riyad Ziriklî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996), 1/134.

Dolayısıyla Hz. Peygamber, akrabalarıyla gerçekleştirdiği davetten kısa süre sonra tebliğ faaliyetini daha geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla Safa tepesine çıkmıştır. Halkı önemli gelişmelerden haberdar etmek amacıyla kullanılan “Ya Sabahâh!” nidası ile Mekkelilere seslenmiştir. Mekke halkı etrafında toplandığında ise önce kendi güvenilirliğini sormuş; ardından orada bulunan kabilelerin isimlerini tek tek sayarak onları hakikati kabule ve kendisine iman etmeye davet etmiştir. Bu çağrı, basit bir seslenme değil aksine Mekke halkının dikkatini çekerek onları hakikati düşünmeye sevk eden bir eğitim yöntemi idi. Ancak buna rağmen her kabile kendi ismi zikredildiğinde oradan ayrılmış ve Hz. Peygamber’in davetine olumlu karşılık vermemiştir.¹⁴

Panayırlar, Hz. Peygamber’in insanları İslam hakkında bilinçlendirmek ve onları doğru bilgiyle buluşturmak amacıyla tebliğ faaliyetlerini yürüttüğü önemli mekanlardan birisiydi. Arap toplumunda panayırlar, yalnızca ticaretin değil aynı zamanda farklı kültürlerin bir araya geldiği, kültürel etkileşimin yaşandığı alanlardı. Bu ortamda sağlanan sulh ortamı, Hz. Muhammed’in çeşitli din ve kültürden insanlara ulaşarak onlara İslam’ın esaslarını anlatması açısından büyük bir fırsat sunmaktaydı. Panayırların tebliğdeki en önemli işlevlerinden biri, İslami eğitimin sadece Mekke ile sınırlı kalmaması; Hz. Peygamber’den İslami bilgileri alan kişilerin kendi kavimlerine dönerek aldıkları bilgileri diğer insanlara aktarmasıydı. Böylece Hz. Peygamber Mekke dışına çıkmasa bile panayırlarda iletişime geçtiği kişiler vasıtasıyla tebliğin sınırları genişlemiştir. Bu da gösterir ki panayırlar sadece ekonominin canlı tutulduğu yerler değil Hz. Peygamber’in farklı kültürdeki insanlara eğitim verebildiği yerlerdir.¹⁵

1.2. Mekke Dönemi Eğitim Uygulamaları

Hz. Peygamber’in peygamberlik hayatının ilk on üç yılını kapsayan Mekke dönemiyle ilgili eğitim faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgilere klasik kaynaklarda sınırlı olarak yer verilmektedir. Asr-ı Saâdet’teki eğitim uygulamaları incelendiğinde araştırmaların ağırlıklı olarak Medine dönemiyle alakalı olduğu görülmektedir. Ancak yeni bir dinin temellerinin atıldığı bu sürecin eğitimden tamamen yoksun olduğunu varsaymak isabetli değildir. Nitekim Hz. Peygamber’in bile vahiyle eğitildiği bu dönemde diğer insanlar da muhakkak eğitime muhtaç olduğu için Hz. Peygamber’in öncülüğünde çeşitli mekanlarda bireysel ve toplumsal eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Mekke dönemi eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekanlar şunlardır:

¹⁴ Ebü’l-Hasen Alî b. Ebî’l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’l-Târîh*, thk. Umar Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî Yayınları, 1417/1997), 1/659.

¹⁵ Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Dr. Abdullah b. Abdül Muhsin el-Türki (Dârü’l Hicr, 1418/1997), 4/106.

1.2.1. Dârülerkam

Hız. Peygamber, ilk vahyin ardından eğitim faaliyetlerine Mekke'deki evinde başlamış ve bu eğitim neticesinde ilk Müslümanlar ortaya çıkmıştır. Yaklaşık üç yıl süren bu dönem, Hız. Peygamber'in tanıdığı ve bildiği insanlarla sınırlı olarak yürüttüğü davet sürecini içermektedir. Hız. Peygamber'in genel daveti emreden vahyi almasıyla birlikte Safa Tepe'sine çıkarak Mekkelilere hitap etmesi müşriklerin tepkisini çekmiş ve beraberinde zulüm ve baskı dönemi başlamıştır. Yaşanan menfi gelişmeler üzerine tebliğ ve eğitim faaliyetleri için daha güvenli bir mekâna ihtiyaç duyan Hız. Peygamber, süreci Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evinde idame ettirmiştir.

On sekiz yaşında Müslüman olan Erkam b. Ebü'l Erkam,¹⁶ Mekkeli müşriklerin artan baskısına karşılık Hız. Peygamber'in tebliğ ve eğitim faaliyetlerini daha kolay sürdürebilmesi için evini Müslümanların hizmetine sunmuştur. Bu evde sahâbeye yeni dinin temel esasları öğretilmiş, ibadetler uygulamalı olarak gösterilmiş ve Kur'an-ı Kerim'in okunması gibi çeşitli eğitim faaliyetleri yürütülmüştür.¹⁷ Müslüman olmak isteyen kişiler, Mekkeli müşriklerden sakınarak gizlice Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evine gelmiş ve burada Hız. Peygamber'in eğitimini almışlardır. Böylece Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evi gizlilik ilkesine dayalı yapısıyla Mekke döneminin ilk eğitim kurumu olmuştur.¹⁸

Hız. Peygamber, ilk dönem eğitim faaliyetlerinin yürütüleceği mekân olarak birtakım özel şartları sebebiyle Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evini tercih etmiştir. Erkam b. Ebü'l Erkam'ın mensubu olduğu Mahzûmoğulları kabilesi ile Hız. Peygamber'in mensubu bulunduğu Hâşimoğulları arasındaki rekabet, müşriklerin zihninde Erkam b. Ebü'l Erkam'ın Hız. Peygamber'e destek olabileceği ihtimalini zayıflatmıştır. Böylece eğitim faaliyetlerinin gizliliği kolaylaşmıştır.¹⁹ Ayrıca evin Safa Tepesi civarında, Kâbe'ye yakın bir konumda bulunması da bu tercihte etkili olmuştur.²⁰ Zira burası dinî amaçlarla Mekke'ye gelen kişilerin yoğun olduğu bir bölgedir. Bu sebeple Hız. Peygamber'in burada yürüttüğü tebliğ ve eğitim faaliyetleri dikkat çekmeden, daha az riskle devam ettirilebilmiştir.

Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evinde Mekkeli müşriklerden gizli bir şekilde gerçekleştirilen

¹⁶ Muhammed Emin Yıldırım, *Nebevî Eğitim Modeli Dârü'l-Erkam Vahyin Nüzûl Sürecinde Şahsiyet Eğitimi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 45; Ahmet Önkal, "Erkam b. Ebü'l-Erkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/11/305.

¹⁷ M. Asım Köksal, "Dârülerkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/520; Mehmet Bahaüddin Varol, "Hulefâ-i Râşidin Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (II) (Eğitim Öğretim Kurumları ve Metodları)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2001), 158.

¹⁸ Davut Işıkoğan - Adem Korukçu, "Geçmişten Günümüze Eğitim Yeri Olarak Cami- Mescid", *Sosyal Bilgiler Araştırma Dergisi* 26 (Güz 2015), 128.

¹⁹ Mehmet Ali Kapar, "Mahzûm (Benî Mahzûm)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/402.

²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 10/214.

gizli davet, Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla sona ermiş ve böylece açık davet dönemi başlamıştır.²¹ İslam'ın ilk yıllarında Erkam b. Ebû'l Erkam'ın evini Müslümanlara açmasıyla birlikte eğitim- öğretim faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve ilerleyen dönemde İslam medeniyetinin inşasında önemli rol oynayan isimler bu ortamda yetişmiştir.

1.2.2. Ammâr b. Yâsir mescidi

Mekke'de Müslümanlara yönelik giderek artan zulümler Müslümanların ibadetlerini yerine getirmelerini oldukça güçleştirmiştir. Bu sebeple bazı müminler, evlerinde ibadetlerini gerçekleştirebilecekleri küçük mescitler inşa etmişlerdir. Ammâr b. Yâsir de bu isimler arasında yer almaktadır.

Aslen Mekkeli olmayan Ammâr b. Yâsir, İslam'ı kabul ettiği için müşriklerin yoğun baskısına maruz kalmıştır. Ancak bu baskılar onu inancından vazgeçirmemiş aksine o dininde sebat göstermiştir. Mekkeli müşriklerin ibadetlere engel olmaları sebebiyle Ammâr b. Yâsir, ibadetlerini daha rahat şekilde yerine getirebilmek amacıyla evinin küçük bir bölümünü mescit olarak inşa etmiş ve ibadetlerini burada gerçekleştirmiştir.²² İslam Tarihi kaynaklarında aktarıldığına göre Ammâr b. Yâsir 'in evinde mescit haline getirdiği bu yer, İslam'ın nüzulünden sonraki ilk mescit olma özelliğini taşımaktadır.²³

1.2.3. Hz. Ebû Bekir mescidi

İlk Müslümanlardan olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'e hem maddi hem manevi açıdan destek sağlamış; aynı zamanda pek çok kişinin de İslam'la tanışmasına vesile olmuştur.²⁴ Kaynakta aktarıldığına göre Hz. Ebû Bekir, Kur'an okumak ve ibadetlerini yerine getirebilmek için evinin bahçesinde küçük bir bölümü mescit haline getirmiştir. O Kur'an okuduğunda Kureyşli komşu kadınlar ve çocuklar sesini dinlemek için evinin önüne toplanır ve onu dinlerlerdi.²⁵

Her iki sahâbînin evi, Mekke'deki baskı döneminde onların ibadetlerini nispeten daha rahat gerçekleştirebilmelerine imkân sağlamış olabilir. Ancak bu mekânların o dönemde birer eğitim kurumu olarak değerlendirilmesi pek mümkün değildir.

1.2.4. Akabe biatları

Mekke dönemi, İslam'ın tebliğ sürecinin başlangıcını teşkil eden Müslümanların ağır baskı ve zulümler karşısında sabırla direndiği bir safhadır. Bu dönemde müşriklerin yoğun

²¹ M. Asım Köksal, "Erkam'ın Evi", *Diyanet Dergisi*, 20/3, (Temmuz, Ağustos, Eylül, 1984), 5.

²² Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 94.

²³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006), 3/248; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/231.

²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/657.

²⁵ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 94.

baskıları, eğitim-öğretim faaliyetlerinin gizlilik esasına dayalı ve sınırlı bir çerçevede yürütülmesine sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in Akabe Biatleri esnasında gerçekleştirdiği eğitim faaliyetleri de bu duruma örnek gösterilebilir.

Mekke'deki baskıcı atmosfer tebliğ faaliyetlerini zorlaştırıp Müslümanların ibadet etmesini engelleyecek boyuta ulaşınca Hz. Peygamber İslam'ın yayılması için yeni mekân arayışı içine girmiştir. Bu arayışa Yesrib (Medine) halkından bir grup olumlu karşılık vermiş ve Hz. Peygamber ile buluşmak üzere Mekke'deki Akabe Mevkine gelmiştir. Hz. Peygamber gerçekleştirilen görüşmelerde Medinelilere İslam'ı tanıtarak Allah'ın emirleri hakkında bilgi vermiştir.²⁶

Kısa süreli gerçekleşen bu buluşmalarda dahi Hz. Peygamber muhataplarını bilgilendirmekten geri durmamış; İslam'ı yeni tanıyan Medinelilere temel dinî esasları aktarmış ve onları eğitmeye başlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in orada bulunan Medinelilere “Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık ve zina yapmamaları, çocuklarını öldürmemeleri ve birbirlerine iftira etmemeleri” yönünde telkinlerde bulunması eğitim faaliyetleri kapsamında değerlendirilmeye müsaittir.²⁷ Bu yönüyle Akabe Biatları yalnızca siyasî bir bağlılık veya toplumsal bir sözleşme olmanın ötesinde Hz. Peygamber'in eğitim faaliyetlerinin Mekke dışına taşarak yeni muhataplara ulaştığı önemli bir merhale olarak değerlendirmek mümkündür.

Akabe Biatları'nın eğitim yönüyle dikkat çeken bir diğer önemli gelişmesi ise Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gönderilmesidir. Hz. Peygamber'in İslam hakkındaki bilgilendirmelerini kabul eden Yesribliler, Medine'ye dönerken Akabe Biatleri'ne katılamayan halka İslam'ı daha geniş bir perspektiften anlatmak, onlara Kur'an öğretmek ve Medine'yi İslam'ın yayılması için elverişli bir zemin haline getirmek amacıyla öğretmen talebinde bulunmuşlardır. Bu talep üzerine Hz. Peygamber Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye öğretmen olarak görevlendirmiştir.²⁸ Liyakati ve şahsiyetiyle öne çıkan Hz. Mus'ab, Medine'de halkın İslam'ı daha iyi anlamasına ve İslam dinine ısınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim bir yıl sonra Mekke'ye döndüğünde Hz. Peygamber'e üç aile dışında Medineli Arapların büyük çoğunluğunun İslam'ı kabul ettiğini haber vermiştir.²⁹ Bu durum Mus'ab b. Umeyr'in Medinelileri dinî açıdan eğitmede önemli ölçüde başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Asr-ı Saâdet'in ilk öğretmenlerinden biri olarak kabul edilen Mus'ab b. Umeyr 'in Akabe Biatleri

²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 1/275.

²⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/434; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 1/276; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî İbn Hazm, *Cevâmi'u-s Sîre*, thk. İhsân Abbâs (Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1950), 72; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/690; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/298; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/376.

²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/433; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 1/276; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/297; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/376.

²⁹ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 287.

sonrasında Medine'ye gönderilmesi o dönemde eğitim alanında atılmış önemli adımlardan birisi olarak kabul edilebilir.

1.3. Asr-ı Saâdet'te Öğretmenliğin Anlam ve Alanı

Asr-ı Saâdet, dinî hayatın şekillendiği ve sosyal düzenin yeniden inşa edildiği bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu süreç, birçok alanda olduğu gibi eğitim faaliyetlerinin de kendine özgü bir karakter kazandığı bir dönemi ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, tebliğ görevi kapsamında içinde bulunduğu toplumda İslam'a aykırı uygulamaların eğitim yoluyla giderilebileceğinin bilincindeydi. Bu sebeple eğitim faaliyetlerine özel bir önem atfetmiştir. Ayrıca Kur'an ayetlerinde eğitim ve öğretime sıkça vurgu yapılması, bu yaklaşımın önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.³⁰

Bu dönemde bilgi, sadece kişinin kendisini geliştireceği bir kazanım olarak görülmemiş; aynı zamanda toplumun geneline aktarılması gereken bir sorumluluk olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, eğitim faaliyetlerinin erken dönemden itibaren yoğun bir şekilde sürdürülmesine zemin hazırlamıştır.

Bu çerçevede, söz konusu dönemde öğretmenlik anlayışının mahiyetini doğru bir şekilde ortaya koymak, sahâbîlerin üstlendiği öğretici rolleri anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle, söz konusu faaliyetin hangi koşullar altında yürütüldüğünün ve Hz. Peygamber dönemindeki "öğretmenlik" olgusunun mahiyetinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira söz konusu dönemde öğretmenlik, günümüzde olduğu gibi belirli bir meslek tanımı, resmî tayin süreci veya maddî karşılık esasına dayanan kurumsal bir yapı içerisinde icra edilmemektedir. Hz. Peygamber döneminde eğitim faaliyeti büyük ölçüde gönüllülük esasına dayalı, maddî kaygılardan uzak ve dinî sorumluluk bilinciyle yürütülen bir süreçti. İslâm'ın nazil olmasıyla birlikte Müslümanlar, yeni inen vahyi öğrenme ve öğrenilen bilgiyi başkalarına aktarma hususunda adeta bir seferberlik içerisine girmişlerdir. Bu bağlamda eğitim, belirli bir resmî görevlendirmeye bağlı olmaksızın Hz. Peygamber'den alınan bilginin toplum içerisinde yaygınlaştırılması şeklinde tezahür etmiştir.³¹

O dönemde öğretmenliğin yalnızca bilgiyi direkt öğretmek değil; aynı zamanda öğretmenin yaşantı ve hareketleriyle çevresine örnek olması anlamına gelmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Nitekim sahâbîler, öğrendikleri dinî bilgileri günlük hayatlarına geçirerek çevrelerine model olmuşlardır. İbadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirmeleri, insanlarla olan ilişkilerinde dürüst ve adil davranmaları, sabır ve hoşgörü göstermeleri bu

³⁰ Bu bilgiler için bkz.; el-Bakara 2/129, et-Tevbe 9/122, el-Nahl 16/43, Tâhâ 20/114.

³¹ İbrahim Cânan, *Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti* (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 111.

duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu çerçevede öğretici konumda bulunan sahâbîler sözlü anlatımın ötesine geçmiş ve yaşantılarıyla da eğitimin bir parçası hâline gelmişlerdir. Öğrenciler, onların hem söylemlerinden hem de davranışlarından etkilenmiştir. Böylece öğrenme süreci uygulamaya dayalı bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, öğretmenlik faaliyetinin daha etkili ve kalıcı olmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber döneminde öğretmenliğin anlam alanı; salt bilgi aktarmanın ötesinde insanı “eşref-i mahlukat” kılan ahlaki olgunluğa erdirmeye sürecidir. Bu süreçte öğretmen; model ve yol göstericilik rolleriyle bilginin hayata dönüşmesini sağlayan köprü vazifesini görür. Aynı zamanda öğretmenlik, kurumsal sınırlar içerisinde tanımlanan bir meslekten ziyade, dinî sorumluluk bilinciyle yürütülme temeline dayanan bir faaliyet olarak şekillenmiştir. Bu anlayış hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etkili bir eğitim sürecinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

1.4. Mekke Dönemi Görevlendirilen Sahâbîler

1.4.1. Mus'ab b. Umeyr el-Abderî

1.4.1.1. Aile ve eğitim hayatı

Mus'ab b. Umeyr'in nesebi İbn Umeyr b. Hâşim b. Abdülmenâf b. Abüddâr b. Kusay şeklindedir.³² Mus'ab b. Umeyr, Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş kabilesinin Abdü'd-dâr koluna bağlıdır. Bununla birlikte, Mus'ab b. Umeyr ile Hz. Peygamber'in nesebi Kusay'a dayanmaktadır. Bu durum, Mus'ab b. Umeyr ile Hz. Peygamber'in beşinci göbekten akraba olduğunu göstermektedir.³³

İslam Tarihi kaynaklarında Mus'ab b. Umeyr'in doğumuna dair kesin bir tarih verilmemektedir. Ancak Uhud Savaşı'nda şehit edildiğinde kırk yaşında ya da biraz daha ileri bir yaşta olduğuna dair rivayetlerden hareketle³⁴ Mus'ab b. Umeyr'in 37/585 yılında doğmuş olabileceği kabul edilmektedir.³⁵

³² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/107; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî (Riyad: Dâru'l Vatan, 1419/1998), 5/2556; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992), 4/1473; Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 5/75; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 6/98.

³³ Muhammed Emin Yıldırım, *Hazreti Peygamber'in (sas) Albümü- Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 390.

³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 9/410; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Luğât* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/96; Hayru'd-dîn Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim* (Beyrut: Dâru'l İlmi li'l-Malayîn, 2002), 7/248.

³⁵ Yıldırım, *Hazreti Peygamber'in (sas) Albümü- Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları*, 390.

Mus'abü'l-Hayr künyesiyle³⁶ anılan Mus'ab b. Umeyr,³⁷ varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir. Annesi Hannâs bt. Mâlik ve babası Umeyr b. Hâşim tarafından büyük bir sevgiyle yetiştirilmiştir. Temel İslam tarihi kaynaklarının büyük çoğunluğunda, annesinin Mus'ab b. Umeyr'e duyduğu derin sevgiye özellikle vurgu yapılmaktadır. Zengin bir ailede dünyaya gelen Mus'ab b. Umeyr, Müslüman olmadan önce ailesinin maddi imkânlarından en üst düzeyde yararlanmaktaydı. Rivayetlere göre, o dönemde Mekke'de kimsenin giymediği ipek elbiseleri giymiş, sivri uçlu ayakkabılar (Hadramavt yapımı) kullanmış ve dönemin yaygın olmayan kıymetli kokularını sürmüştür.³⁸ Ayrıca Mus'ab b. Umeyr'in, gece uyurken başucunda hurma dolu geniş kaseler bulundurup uyandığında bunlardan yediğine dair rivayet, onun sahip olduğu maddi imkânları ve ailesinin kendisine gösterdiği hassasiyeti ortaya koymasına bakımından önemlidir.³⁹

Maddi imkânlarının yanı sıra Mus'ab b. Umeyr'in sahip olduğu dikkat çekici fiziksel özellikler Mekke toplumunda onun öne çıkmasını ve büyük bir rağbet görmesini sağlamıştır. Nitekim İbn Sa'd'ın Tabakât'ında Hz. Peygamber'in Mus'ab b. Umeyr hakkında "*Mekke'de Mus'ab b. Umeyr'den daha güzelini, zarif ve şık giyinenini ve nimet içinde yüzenini görmedim*" şeklinde buyurduğu rivayeti geçmektedir.⁴⁰ Kaynaklarda onun giyim-kuşamı, saçlarını tarama şekli, yüzünün güzelliğiyle dikkat çektiği aktarılmaktadır. Sonuç olarak ailesinin sağladığı zenginlik ile bu dış görünüşün birleşmesi, onu Mekke'de tanınan bir şahsiyet haline getirmiştir.

Ailesinin Mus'ab b. Umeyr'e tanıdığı bu konforlu yaşam, onun Müslüman olmayı tercih etmesiyle son bulmuştur. Nitekim aile bireyleri, Mus'ab b. Umeyr'in Müslüman olduğunu öğrendiklerinde kendisine sağladıkları maddi imkânları kesmişlerdir. Ayrıca bu olayın ardından ona karşı tavırlarını şiddet içeren bir baskı ve hapis sürecine dönüştürmüşlerdir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Mus'ab b. Umeyr'in nasıl Müslüman olduğuna değinmek yerinde olacaktır.

³⁶ Mus'ab b. Umeyr'in diğer künyeleri Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah şeklindedir. Ancak kaynaklarda onun yalnızca bir kız çocuğuna sahip olduğu, erkek çocuğunun bulunmadığı aktarılmaktadır. Buna rağmen söz konusu künyelerin hani sebeple verildiği hususu açık değildir. Dipnotta bahsedilen künyelerin geçtiği kaynaklar için bkz.; İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir, 3/107; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 9/406; İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, 4/1475; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, 5/175; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, 6/98.

³⁷ İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir, 3/107; Ziriklî, el-A'lâm Kâmusu Terâcim, 7/248; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 9/405.

³⁸ İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir, 3/108; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 9/406; İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, 4/1474; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, 5/176; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Luğât, 2/96.

³⁹ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed b. Ebî'l-Hasan el-Süheylî, er-Ravzû'l-Ünüf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye (Kahire: Daru İhyai't Tûrasi'l-Arabî, 1412), 4/97.

⁴⁰ İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir, 3/108.

Mekkeliler'in Müslümanlara uyguladıkları zulüm sebebiyle, İslam'a girme faaliyetlerinin gizli olarak yürütüldüğü ve bu amaçla Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evinin kullanıldığı daha önce ifade edilmişti. Bu dönemde İslam'ı kabul eden isimlerden birisi de Mus'ab b. Umeyr olmuştur. Hz. Peygamber'in Erkam b. Ebü'l Erkam'ın evinde Mekkeli müşriklerden gizli bir şekilde tebliğde bulunduğunu haber alan Mus'ab b. Umeyr, davet üzerine bu eve gitmiş ve burada Hz. Peygamber'in çağrısı ile Müslüman olmuştur. Rivayetlerde onun İslam'ı kabul eden ilk Müslümanlar arasında yer aldığı aktarılmaktadır.⁴¹

Dârülerkam'da İslam'ı kabul eden Mus'ab b. Umeyr, ailesinin yeni dinine karşı göstereceği tepkileri bildiğinden Müslümanlığını başlangıçta gizlemeyi tercih etmiştir. Ailesinin sert bir tepki göstermesinin yanı sıra Mekkelilerin kendisine ve diğer Müslümanlara yönelteceği baskıdan da çekinmiş olması muhtemeldir. Zira Mus'ab b. Umeyr, Mekke toplumunda öne çıkan şahsiyetlerden biri olarak tanınmaktaydı. Böylesi itibarlı bir kişinin İslam'ı benimsemesi, Mekke müşriklerinin otoritesini zedeleyebilecek bir durumdu. Bu nedenle müşrikler, onun Müslüman oluşunu hoş karşılamayacak ve muhtemelen bu gelişme Müslümanlara yönelik baskı ve zulmün şiddetini artıracaktı. Tüm bu sebepler dikkate alındığında Mus'ab b. Umeyr'in İslam'ı kabul ettiğini uzun süre açıklamaktan kaçındığı sonucuna varılabilir.

Mus'ab b. Umeyr'in Müslüman olduğunun ortaya çıkışı, onun Dârülerkam'da namaz kılarken amcasının oğlu Osman b. Talha tarafından görülmesiyle gerçekleşmiştir. Osman b. Talha, bu durumu Mus'ab b. Umeyr'in annesi Hannâs bt. Mâlik'e bildirmiştir. Olayın duyulmasının ardından başta annesi olmak üzere kavmi, Mus'ab b. Umeyr'e İslamiyet'i tercih etmesi sebebiyle tepki göstermiştir. Aynı zamanda Mus'ab b. Umeyr'i sahip olduğu maddi ve manevi tüm imkânlardan mahrum bırakmışlardır.

Annesi oğlunun İslâm'ı kabul etmesi karşısında büyük bir üzüntü yaşamış ve onu yeni inancından vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Mus'ab b. Umeyr bu baskılara rağmen dininde sebat etmiş, bunun üzerine ailesi ve kavmi tarafından hapsedilerek özgürlüğü kısıtlanmıştır. İslâm tarihi kaynaklarında bu hapis sürecinin Habeşistan'a gerçekleştirilen ilk hicrete kadar devam ettiği ifade edilmektedir.⁴² Ancak ailesinin kendisine uyguladığı baskı ve mahrumiyet

⁴¹İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir, 3/108; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, 5/175; Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Luğât, 2/96; M. Âsım Köksal, Hz. Muhammed ve İslâmiyet (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 1/258; Hüseyin Algül, "Mus'ab b. Umeyr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/226/227.

⁴²İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir, 3/108; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 9/406; İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, 4/1474; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, 5/175; Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Luğât, 2/96; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, 6/98; Hayru'd-dîn Ziriklî, el-A'lâm Kâmûsü Terâcim, 7/248.

politikası ne kadar kararlı bir biçimde sürdürülmüşse, Mus'ab b. Umeyr de İslam'a bağlılık noktasında aynı derecede kararlılık sergilemiştir.

Mus'ab b. Umeyr, İslam'ı kabul etmesinin ardından ailesinin kendisine uyguladığı yasak ve baskılar sebebiyle yoksul bir duruma düşmüştür. Nitekim Hz. Ali'nin Mus'ab b. Umeyr hakkında nakledilen şu sözleri, meselenin daha iyi bir şekilde zihnimize canlanmasına yardımcı olacaktır. *“Ben Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) ile oturuyordum. O sırada yanımıza Mus'ab b. Umeyr geldi. Üzerinde yamalı deri hırkadan başka bir şey yoktu. Âlemin fahrı onu bu hal ile görünce mübarek gözleri yaşlarla doldu. Çünkü o, Müslüman olmazdan evvel nimetler içerisinde yüzyüyor; ipek elbiseler giyiyordu. Bugün ise yamalı bir hırkaya bürünmüştü. Mus'ab, selam verince Rasûlullah (s.a.v.) onun selamını aldı ve şöyle buyurdu: “Allah'a hamd olsun! Dünyada insanların durumunda nasıl değişiklik yapıyor! Ben Mus'ab'ı gördüğümde Mekke'de ondan değerli kimse yoktu. Onun iyiliğe temayülü, kendisini bu hayattan alıp Allah ve Rasûlu'nun yoluna sevk etti.”*⁴³

Aynı şekilde Mus'ab b. Umeyr'in bu dönemde yaşadığı zorluk Zehebi'nin eserinde şu şekilde geçmektedir: Sa'd b. Mâlik, Mekke döneminde maruz kaldıkları açlık ve şiddet politikalarını anlatırken kendilerinin buna dayanma gücü gösterdiklerini, fakat Mus'ab b. Umeyr'in buna zor dayandığını belirtip şöyle demektedir: *“Mus'ab b. Umeyr, bizim aramızda anne-babasının Mekke gençleri içerisinde en nazlı yetiştirdiği kimseydi. Bize dokunan güçlükler ona da dokundu. O, buna dayanamadı. Açlık ve susuzluktan dolayı cildinin yılan derisi gibi buruştuğunu ve bunlardan dolayı gücünün kesildiğini ve mecalinin kalmadığını gördüm. Onun zorda olduğunu fark ettik de sonra onu omuzlarımızda taşıdık.”*⁴⁴

İslamiyet'in Mekke'de yayılmaya başlamasıyla birlikte Mekkeli müşriklerin baskıları artmış, bu baskılar zamanla işkence boyutuna ulaşmıştır. Statü farkı gözetilmeksizin hem alt tabakadan hem de soylu ailelerden birçok Müslüman ağır zulümlere maruz kalmıştır.⁴⁵ Bu isimler arasında, Müslüman olması sebebiyle annesi tarafından hapsedilen ve Habeşistan hicretine kadar özgürlüğü kısıtlanan Mus'ab b. Umeyr de bulunmaktadır.

Baskıcı ortamdan uzaklaşmak isteyen Müslümanlar, dinlerini özgürce yaşayabilmek amacıyla Habeşistan'a hicret etmişlerdir.⁴⁶ Bi'setin 5. yılında gerçekleşen bu ilk hicrete Mus'ab

⁴³ Abdülaziz Cumhur, *Tevhid Dâveti ve Mus'ab bin Umeyr* (İstanbul: Cumhur Yayınları, 1983), 68.

⁴⁴ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/97.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/108.

⁴⁶ Davut Dursun, “Etiyopya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/488-491; Levent Öztürk, “İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (15 Aralık 2001), 9.

b. Umeyr de katılmıştır.⁴⁷ Habeşistan'da genellikle iyi karşılanan Müslümanlar kısa süre sonra Mekke ileri gelenlerinin İslam'a girdikleri yönünde bir haber alarak geri dönmüş ancak daha sonra bilginin asılsız olduğu anlaşılmıştır.⁴⁸ Mus'ab b. Umeyr'in Mekke'ye dönüşünde kardeşi Ebû Aziz b. Umeyr'in veya Nadr b. Hâris b. Kelede'nin himayesine girdiği rivayet edilmektedir.⁴⁹ Mekke'ye dönen Mus'ab b. Umeyr annesi tarafından yeniden baskıya maruz kalmış, sonunda dininden dönmeyeceğini anlayan annesi tarafından evlatlıktan reddedilmiştir.⁵⁰

Artan zulümler üzerine Hz. Peygamber, Ca'fer b. Ebû Tâlib önderliğinde ikinci bir hicrete izin vermiş ve Mus'ab b. Umeyr bu kafilede de yer almıştır.⁵¹ Bu bağlamda Habeşistan hicreti, onun gurbet duygusunu erken dönemde deneyimlemesine ve yeni şartlara uyum sağlamasına imkân tanımıştır. Bu yönüyle söz konusu hicretin, ilerleyen süreçte Medine'de öğretmen olarak görevlendirildiğinde yeni bir topluma İslam'ı tebliğ etmesine hazırlık niteliği taşıdığı söylenebilir.

Mus'ab b. Umeyr, İkinci Habeşistan hicretinden dönüşünün ardından bir müddet Mekke'de ikamet etmiş, Medinelilerin öğretmen talebi üzerine daha sonra Medine'ye gönderilmiş ve hayatının geri kalanını burada sürdürmüştür. Müslümanların Medine'ye hicretinin ardından Mekke müşriklerinin baskı ve tehditleri sona ermemiş, aksine iki şehir arasındaki gerginlik giderek artmıştır. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak Bedir Savaşı meydana gelmiş ve Mus'ab b. Umeyr de bu mücadelede aktif rol almıştır.

Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber tarafından Livâ-i Saâdet'i taşımakla görevlendirilmesi, ona duyulan şahsî güvenin bir göstergesi olduğu kadar, mensubu bulunduğu Abdüddâroğulları'nın tarihsel sancaktarlık geleneğinin bilinçli bir şekilde devam ettirilmesi anlamını da taşımaktadır.⁵² Bu tercih hem liyakat ilkesinin gözetildiğini hem de İslam toplumunda sembolik sürekliliğin korunduğunu göstermektedir. Savaş sonrasında esirler konusunda sergilediği tavır ise onun inanç merkezli duruşunu daha açık biçimde ortaya

⁴⁷ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 1/173; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/224; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed ve't-Târih* (Port Said: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dînîyye, ts.), 4/149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/673; Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî İbn Seyyidünnas, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâilî ve's-Siyer* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1/136; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/165.

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/364; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 1/175; Makdisî, *el-Bed ve't-Târih*, 4/150; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 1/673; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/232; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/168.

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/262; M. Âsım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, 2/19.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/108; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 9/406.

⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/325; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 9/406; İbn Seyyidünnas, *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâilî ve's-Siyer*, 1/135.

⁵² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 1/55; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 50.

koymuştur. Amcası Nadr b. Hâris'in idamı karşısında duygusal bir zafiyet göstermemesi⁵³ ve kardeşi Ebû Azîz'in esareti sırasında akrabalık bağlarını değil İslam toplumunun menfaatini önlemesi, onun dinî hassasiyetini ve adalet anlayışını yansıtmaktadır.⁵⁴

Uhud Savaşı'nda İslam sancağını taşıma görevini üstlenen Mus'ab b. Umeyr, müşriklerin Hz. Peygamber'i öldürmek için yöneldiği anda onu korumak için önüne geçmiş ve kendisini siper etmiştir. Abdullah b. Kamîa'nın saldırısıyla önce sağ kolu, ardından sol kolu kesilmiş; buna rağmen sancağı yere düşürmemek için göğsüne bastırarak taşımaya devam etmiştir.⁵⁵ Son darbeyle yere düşerek şehit olan Mus'ab b. Umeyr, üzerindeki zırh sebebiyle Hz. Peygamber'e benzetilmiş ve düşman tarafından Hz. Peygamber'in öldürüldüğü zannedilmiştir.⁵⁶ Şehit düştüğünde bedenini tamamen örtecek bir kefene dahi sahip olmaması ise onun dünya nimetlerinden vazgeçişini ve inancı uğruna gösterdiği büyük fedakârlığı çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁷ Uhud Savaşı'nda da sancaktarlık görevini sürdürmesi ve savaşın en kritik anında Hz. Peygamber'i korumak için kendisini siper etmesi, Mus'ab b. Umeyr'in yalnızca bir tebliğci ve eğitimci değil, aynı zamanda inancı uğruna canını ortaya koyan bir mücahit olduğunu göstermektedir.⁵⁸

Mus'ab b. Umeyr, Medine'de üstlendiği eğitim ve tebliğ görevleriyle İslam toplumunun inşasına katkı sağlamış; savaş meydanlarında ise aynı inancı canı pahasına savunmuştur. Böylece hem sözlü davetin hem de fiilî mücadelenin temsilcisi olmuş, sadakati ve kararlılığıyla erken dönem İslam tarihinin en dikkat çekici şahsiyetlerinden biri olarak temayüz etmiştir.

⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, el-Meğâzî, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî Yayınları, 1409/1989), 1/107; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 1/357; Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamber'in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi", EKEV Akademi Dergisi 1/1 (Kasım 1997), 127.

⁵⁴ Vâkıdî, el-Meğâzî, 1/140; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/645; İbn Hazm, Cevâmi'u-s Sîre, 1/150.

⁵⁵ Vâkıdî, el-Meğâzî, 1/239; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/73; İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir, 2/40; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 1/400; İbn Hazm, Cevâmi'u-s Sîre, 167; İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, 4/475; Süheylî, er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye, 5/435; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fî't-Târih, 2/45; İbn Seyyidünnas, Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâili ve's-Siyer, 2/17; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 5/367; Ahmet Önkâl, Muhtasar Siyer-i Nebi (a.s.) (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 135; Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 209.

⁵⁶ Vâkıdî, el-Meğâzî, 1/236; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/73; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târih et-Taberî, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Turâs Yayınları, 1387/1967), 2/516.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Hanbel eş-Şeybânî. Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421/2001), 34/538; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, Sahîh-i Müslim, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1374/1955), 2/649; Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, Sünen, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1392), 3/199.

⁵⁸ Vâkıdî, el-Meğâzî, 1/215; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/66; İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir, 2/37; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 1/387; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Haldûn İbn Haldûn, Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men Âserahüm min Zevî'sh-Şe'ni'l-Ekber (Beyrut: Dâr al-Fikr Yayınları, 1408/1988), 2/434.

1.4.1.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Hz. Peygamber, Mekke’de yürüttüğü tebliğ faaliyetlerini sürdürürken, aynı zamanda hac ibadeti için şehre gelen farklı kabile mensuplarına da İslam’ı tebliğ etmiştir. Bu süreçte çeşitli topluluklarla görüşmeler yapmış, onlara İslam’ın emir ve yasaklarını anlatmıştır. Ancak gerçekleştirilen davetler neticesinde çoğunlukla olumsuz tepkilerle karşılaşmış, kabilelerin büyük bir kısmı mevcut düzenlerini terk etmeye yanaşmamıştır.⁵⁹ Dolayısıyla söz konusu dönem Hz. Peygamber’in tebliğ faaliyetlerinde ciddi zorluklarla karşılaştığı ancak buna rağmen farklı kabilelere yönelerek İslam’ın sınırlarını Mekke dışına taşımaya çalıştığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir.

Risaletin 11. yılına (620) gelindiğinde Hz. Peygamber, Mekke’ye gelen Hazrecliler ile karşılaşmış ve onlara Kur’ân’dan ayetler okuyarak İslam’ı tebliğ etmeye başlamıştır. Böylelikle Yesribliler, ilk kez doğrudan Hz. Peygamber’den İslam’ı işitme imkânı bulmuşlardır. Hz. Peygamber’in tebliğini dinleyen Yesribliler, O’nun son peygamber olduğunu fark etmişlerdir. Bu durum karşısında, geçmişte Yahudiler’in Araplara karşı mağlubiyet yaşadıklarında dile getirdikleri *“Kitabımızdan öğrendiğimize göre Peygamber’in gelme zamanı yaklaşmıştır. O peygamber gönderildiği zaman ona uyar ve onun yardımıyla Âd ve İrem kabilelerinin öldürüldüğü gibi öldürürüz.”* sözlerini hatırlamışlardır.⁶⁰ Bunun üzerine kendi aralarında *“Arkadaşlar, bilin ki, Yahudilerin durmadan kendisinden söz ettikleri ve geleceğini bekledikleri peygamber işte budur. Sakın onlar bu konuda bizi geçmesinler.”* diyerek aralarında istişare etmişler ve Hz. Peygamber’e iman ederek İslam’ı kabul etmişlerdir.

Hz. Peygamber’i dikkatle dinleyen Medineli heyet, kendi aralarındaki iç çekişmelerden bahsederek İslam’ın aralarında birlik ve beraberliği tesis edebileceğini dile getirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’den öğrendiklerini Medine’ye döndüklerinde kendi halklarına aktaracaklarını ifade etmişlerdir. Altı kişiden oluşan bu heyet,⁶¹ Hz. Peygamber ile bir yıl sonra aynı yerde tekrar buluşmak üzere sözleşmiş ve Mekke’den ayrılmıştır.⁶²

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/422; Makdisî, *el-Bed ve’t-Târih*, 4/165; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 4/344; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 1/291; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/216.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/211.

⁶¹ Kaynaklarda kişi sayısı genellikle 6 olarak geçer. Ancak İbn Kesir eserinde bu sayıyı 7 olarak vermiştir. Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 1/689.

⁶² Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 1/276; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/428; İbn Hazm, *Cevâmi’u-s Sîre*, 69-70; Makdisî, *el-Bed ve’t-Târih*, 4/165; Süheylî, *er-Ravzü’l-Ünüf fî Şerhi’s-Sîreti’n-Nebeviyye*, 4/43; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târih*, 1/689; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 1/296; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 4/371; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, 1/94-95; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*, 218; Mustafa Ağırman, “Hz. Peygamber’in Medine’yi İslamlaştırması ve Hicret Projesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 65-66; Fethullah Zengin, *Medine’nin İslamlaşması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 39-40.

Hiz. Peygamber ile yapılan bu görüşme bazı kaynaklarda ‘1. Akabe Biatı’ olarak zikredilmektedir. Ancak genel kabule göre Hiz. Peygamber ile Yesribliler arasında gerçekleşen bu ilk buluşmanın, sonraki yıllarda yapılacak Akabe Biatları’na zemin hazırlayan bir ön görüşme mahiyetinde olduğu kabul edilmektedir.⁶³

620 yılında Hiz. Peygamber ile bir yıl sonra Akabe’de tekrar buluşmak üzere Mekke’den ayrılan altı Hazrec’li, bu süre zarfından öğrendiklerini Yesrib’deki aile ve yakın çevrelerine aktarmışlardır. Kısa bir süre içinde Medine’de Hiz. Peygamber ve İslam hakkında konuşulur hâle gelmiştir.⁶⁴

Bir yıl sonra Akabe’ye gelen heyet bu kez on iki kişiden oluşmaktaydı. Grubun on üyesi Hazrec, ikisi ise Evs kabilesine mensuptu.⁶⁵ Söz konusu topluluk, yeni dinin emir ve yasaklarını iyi öğrenmek, aynı zamanda Medine’de bulunan kabile üyelerine İslam’ı daha etkili bir şekilde ulaştırabilmek amacıyla Hiz. Peygamber’den kendilerine dinî konularda rehberlik edecek bir öğretmen göndermesini talep etmiştir. Bu isteğe karşılık olarak Hiz. Peygamber, İslam’ı tebliğ ve talim etmek üzere Mus’ab b. Umeyr’i Medine’ye öğretmen olarak görevlendirmiştir.

Mus’ab b. Umeyr’in Medine’ye öğretmen olarak gönderilişine dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler sırasıyla şöyledir:

1. Medineliler, Birinci Akabe görüşmesinin hemen ardından, henüz Mekke’den ayrılmadan önce Hiz. Peygamber’den kendilerine dinî esasları öğretecek bir muallim tayin etmesini istemişlerdir.⁶⁶
2. Söz konusu talebin heyetin Mekke’de bulunduğu sırada gerçekleştiği ve Hiz. Peygamber’in Mus’ab b. Umeyr’i bu görev için görevlendirerek Ümmü Mektûm’u da onunla birlikte gönderdiği nakledilmektedir.⁶⁷

⁶³ Köksal Çoban, *Mus’ab Bin Umeyr’in Hayatı ve Kişiliği* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 76.

⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/430; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 1/187.

⁶⁵ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 1/187; Belâzürî, *Ensâbü’l-Esrâf*, 1/275; İbn Hazm, *Cevâmi’u-s Sîre*, 71; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 1/689; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 1/297; Ebû’l Fidâ’ İsmâîl b. Omer b. Kesîr *ed-Dimeşkî İbn Kesîr*, *el-Fusûl fi Sîreti’r-Resûl*, thk. Muhammed el-İdû’l Hatrâvî, Muhyiddin Müstû (Beyrut: Dâru’t-Turâs Yayınları, 1403/1982), 110; Apak, *Ana Hatları İslâm Tarihi* 1, 1/129; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 138; Celaleddin Vatandaş, *Hiz. Muhammed’in(s.a.v.) Hayatı ve İslâm Daveti Mekke Dönemi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 528.

⁶⁶ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 1/187; Belâzürî, *Ensâbü’l-Esrâf*, 1/277; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/434; Taberî, *Târihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk ve Sılatu Târih et-Taberî*, 2/357; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fi Ma’rifeti’l-Ashâb*, 4/1473; Makdisî, *el-Bed ve’t-Târih*, 4/166; Süheylî, *er-Ravzü’l-Ünûf fi Şerhi’s-Sîreti’n-Nebeviyye*, 4/74; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 5/175; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 1/690; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 1/298; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 4/376; Ebû’l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 226; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ en-Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ’ ve’l-Lugât*, 2/96.

⁶⁷ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/109; İbn Hazm, *Cevâmi’u-s Sîre*, 72; İbn Kesîr, *el-Fusûl fi Sîreti’r-Resûl*, 110; İbn Seyyidünnas, *Uyûnu’l-Eser fi Funûni’l-Meğâzî ve’s-Şemâilî ve’s-Siyer*, 1/184; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*, 6/98; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür’aî *ed-Dimaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim*, *Zâdü’l-Me’âd fi Hedyi Hayri’l-İbâd*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Abdülkadir el-

3. Biat'ın ardından Medineliler, Hz. Peygamber'e bir mektup göndererek İslâm'ı öğretecek ve imamlık yapacak bir kimsenin gönderilmesini talep etmiş; bunun üzerine Mus'ab b. Umeyr görevlendirilmiştir.⁶⁸
4. Medineliler adına Muâz b. Afrâ ve Râfî' b. Mâlik'in Hz. Peygamber'e giderek aynı talebi ilettikleri, bu isteğe karşılık olarak da Hz. Peygamber'in Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye öğretmen olarak gönderdiği rivayet edilmektedir.⁶⁹

Bu rivayetler bir bütün olarak incelendiğinde ortak noktanın; Medine'de halka İslâm'ın esaslarını öğreten, namaz kıldırın ve henüz Müslüman olmayanları İslâm'a davet eden ilk şahsiyetin Mus'ab b. Umeyr olduğudur.

Medine'ye giden Mus'ab b. Umeyr, görevini ifa etmek üzere öncelikle Es'ad b. Zürrâ'nin evine yerleşmiştir. Onun Es'ad b. Zürrâ'nin evine yerleşmesinde kritik bir önem bulunmaktadır. Zira Es'ad b. Zürrâ, Birinci Akabe Biatı'na katılmış ve kabilesi içinde itibarlı bir konuma sahip önde gelen şahsiyetlerden biri olmuştur. Dolayısıyla Mus'ab b. Umeyr'in, Medine'ye gittiğinde toplum nezdinde saygınlığı kabul edilmiş bir kimsenin evinde ikamet etmesi, tebliğ faaliyetlerinin etkinliğini artıran önemli bir unsur olmuştur.

Mus'ab b. Umeyr, Es'ad b. Zürrâ'nin evinde Medinelilere Kur'an okuyup onların İslâm hakkında bilgilenmesini sağlamıştır. Ayrıca Kur'an öğretimi aracılığıyla yeni Müslümanların okuma-yazma becerilerinin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bu yönleri sebebiyle Medine halkı tarafından "el-Mukrî" (Okuyucu) unvanıyla anılmıştır.⁷⁰

Mus'ab b. Umeyr, söz konusu eğitim faaliyetlerini Hz. Peygamber'in eğitim anlayışına dayandırmıştır. Zira Hz. Muhammed'in eğitim anlayışının temelinde "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak" ilkesi yer almaktadır. Bu anlayışı hayata geçirirken ferдин ve toplumun psikolojik ve sosyal durumlarını dikkate almış, eğitimde tedricî bir yöntemi benimseyerek akılları ikna, kalpleri ise tatmin etme yolunu tercih etmiştir.⁷¹ Söz konusu metodu benimseyen Mus'ab b. Umeyr, Medine toplumunun karşısına doğrudan çıkmak yerine önce kabile reisiyle

---

Arnavut (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415/1994), c. 3/42; Ali b. Burhâniddîn el-Halebî, *İnsânü'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427), 2712.

⁶⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/110; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/276; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/377; M. Âsım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, 2/270.

⁶⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Serî'a*, thk. Abdülmü'tî el-Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988), 2/431.

⁷⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1473; el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 5/2556; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Serî'a*, 2/437; Muhammed b. Yûsuf el-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübûlü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, 3/197; Mehmet Bahaüddin Varol, "Hulefâ-i Râşidin Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (I) (Eğitim-Öğretimi Yapılan İlim Dalları ve İlim Merkezleri)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (01 Kasım 2000), 486.

⁷¹ Yasin Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar* 15/40 (01 Haziran 2012), 206.

iletişim kurmayı tercih etmiş, böylece liderlerin kalbini İslâm'a ısındırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Sa'd b. Muâz ve Üseyd b. Hudayr'ın Müslüman oluş süreçlerini ele almak, onun bu yönünü ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

Mus'ab b. Umeyr bir gün Es'ad b. Zürâre ile birlikte gezintiye çıkmış ve ikisi bir bahçeye oturmuşlardır. Bu esnada Medineli Müslümanlardan bazıları da onların yanına gelerek sohbetlerine katılmıştır. O dönemde Sa'd b. Muâz ile Üseyd b. Hudayr, Abdüleşhel oğullarının liderleri olup henüz İslâm'ı kabul etmemişlerdi. Es'ad b. Zürâre ise Sa'd b. Muâz'ın halasının oğluydu. Sa'd b. Muâz ile Üseyd b. Hudayr, Es'ad b. Zürâre ve Mus'ab b. Umeyr'in bulundukları yerde halkın ikisi etrafında toplandığını görünce Üseyd b. Hudayr, öfkeyle yanlarına gelerek, onlara gelme sebeplerini sormuş ve toplumun inancını bozacaklarından endişe ettiğini belirtmiştir. Mus'ab b. Umeyr ise sakin ve nazik bir üslupla, *"Biraz oturup söyleyeceklerimi dinler misin? Beğenirsen kabul edersin, beğenmezsen dinlemekten çekilebilirsin."* diyerek Üseyd b. Hudayr'ı dinlemeye ikna etmiştir. Bunun üzerine Mus'ab b. Umeyr ona İslâm'ın esaslarını anlatmış ve Kur'an'dan bazı ayetler okumuştur. Ardından Es'ad b. Zürâre ile Mus'ab b. Umeyr, Üseyd b. Hudayr'ın tavrındaki değişimi fark ederek, *"Vallahi, o daha konuşmadan önce kendisinin yüzünde İslâm'ın nurunun parladığını ve sinirinin gittiğini anladık."* demişlerdir.

Kur'an'ı dinledikten sonra derinden etkilenen Üseyd b. Hudayr, İslâm'a giriş şartlarını sormuş ve bunları yerine getirerek Müslüman olmuştur. Ardından *"Benim arkamda öyle bir adam var ki o size tâbi olursa, kavminden hiçbir kimse ona karşı gelmez. O, Sa'd b. Muâz'dır. Ben şimdi size onu gönderirim."* diyerek Sa'd b. Muâz'ın yanına dönmüştür.

Sa'd b. Muâz ve arkadaşları bir arada otururken Üseyd b. Hudayr gelmiştir. Sa'd b. Muâz, onun gelişini fark edip tavrındaki değişikliği görmüş ve merakla "Ne yaptın?" diye sormuştur. Üseyd; *"Onlarla konuştum ve ben onlarda bir sakınca görmedim. Bununla birlikte onları bazı şeylerden yasakladım onlar da "Biz senin istediğini yaparız." dediler. Bana haber verildiğine göre, Hârise oğulları, Es'ad b. Zürâre'yi senin halanın oğlu olduğunu bildikleri halde, sana verdikleri sözü bozup, öldüreceklermiş."* şeklinde cevap vermiştir.

Hâriseoğulları'nın adının anılması üzerine Sa'd b. Muâz kızgınlıkla yerinden kalkmış, mızrağını almış ve *"Senin anlattıklarından ben hiç tatmin olmadım."* diyerek Es'ad b. Zürâre ile Mus'ab bin Umeyr'in bulunduğu yere doğru yönelmiştir.

Es'ad b. Zürâre, Sa'd b. Muâz'ın geldiğini görünce, Mus'ab b. Umeyr'in Üseyd b. Hudayr için söylediği sözleri tekrar ederek onun kavmi üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Sa'd b. Muâz, Es'ad b. Zürâre ile Mus'ab b. Umeyr'in sakin ve telaşsız duruşunu görünce, Üseyd b. Hudayr'ın onlardan dinleyeceği bilgileri kendisine aktarmak istediğini anlamıştır. Bunun

üzerine öfkeyle üzerlerine yürüyerek Es'ad b. Zürâre'ye hitaben “*Ya Ebâ Ümâme! Vallahi seninle aramızda akrabalık bağı olmasaydı bu adamı benden kurtaramazdın. Siz bizim hoşlanmadığımız şeyi evlerimizin içine mi sokacaksınız? Sen şu yabancı, kovulmuş adamı evlerimize, zayıflarımızın inançlarını bâtil şeylerle bozmak için mi getirdin? Sizin bundan sonra çevremizde bir daha böyle bir şey yaptığınızı görmeyeyim.*” demiştir.

Mus'ab b. Umeyr ise İslam hakkında bilgi vereceğini, ona anlattıklarını kabul edip etmeme kararının tamamen kendi takdirinde olduğunu ifade etmiştir. Mus'ab b. Umeyr'in bu yaklaşımı, Sa'd b. Muâz'ın öfkesinin yatışmasını sağlamıştır. Böylece Sa'd b. Muâz, Mus'ab b. Umeyr'i dinlemeye karar vermiştir. Ardından Mus'ab b. Umeyr ona İslamiyet'i anlatmış ve Zuhurf Sûresi'nin 1-9. âyetlerini okumuştur.

Mus'ab b. Umeyr'in tebliğ anlayışının, “*İnsanlara öğüt ver; çünkü sen ancak bir öğüt vericisin! Onların başına dikilip inanmaları için baskı yapan bir zorba değilsin.*” anlamındaki ayet doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır.⁷² Zira kendisine öfkeyle gelip hesap sormak isteyen Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muâz'a karşı sergilediği tutum da bu anlayışın somut bir örneğidir. “Sizi herhangi bir şeye zorlamıyorum; önce beni dinleyin. Şayet anlattıklarımı beğenirseniz kabul edersiniz, beğenmezseniz terk etmekte serbestsiniz.” şeklindeki sözleri, muhataplarına karşı baskıcı bir tavır sergilemediğini ve tebliğinde kararı kişilerin inisiyatifine bıraktığını göstermektedir.

Aynı zamanda bu örnek, İslam'da tebliğin muhatabın şartları dikkate alınarak yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira kişinin anlayış kapasitesi ve bireysel konumu tebliğde izlenecek yöntemi belirleyen önemli unsurlardandır. Bu nedenle tebliğde bulunan kimsenin - Mus'ab b. Umeyr özelinde öğretmenlerin- tavrı, her muhatabın durumuna göre farklılık göstermelidir.⁷³ Nitekim Hz. Peygamber, bu yaklaşımın önemini “*İnsanlara derecelerine göre muamele edin.*” buyruğuyla ifade etmiştir.⁷⁴

Ayrıca Mevdûdî, tebliğde “hikmet” kavramını açıklarken muhatabın zihin, yetenek ve şartlarının dikkate alınması ve mesajın buna uygun şekilde iletilmesi gerektiğini vurgular. Ona göre aynı yöntem herkes için uygulanmamalı; muhatabın durumu göz önünde bulundurularak uygun bir yaklaşım tercih edilmelidir.⁷⁵

Bu çerçevede Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de önce kabile reislerine yönelmesi ve Sa'd b. Muâz'a Zuhurf Sûresi'nin tevhit vurgusu taşıyan âyetlerini okuması, bilinçli ve stratejik bir

⁷² el-Gâşiye 88/21-22.

⁷³ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007), 101.

⁷⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 4/261.

⁷⁵ Ebu'l Ala el-Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an / Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 3/70-71.

tercih olarak değerlendirilebilir. Bu tercihin dikkat çekici sebepleri bulunmaktadır. Sa'd b. Muâz'ın o dönemde müşrik olması sebebiyle davetin tevhit inancını merkeze alan âyetlerle başlatılması, Allah'ın birliğini ve yüceliğini vurgulayarak onun kalbinde iman duygusunu uyandırmayı amaçlamıştır. Ayrıca Sa'd'ın kabile reisi olması dolayısıyla, Allah'ın evren üzerindeki mutlak hâkimiyetini bildiren âyetlerin okunması, asıl otoritenin beşerî liderlerde değil Allah'ın kudretinde olduğunu hatırlatma anlamı taşımaktadır.

Okunan ayetler Sa'd b. Muâz'ın düşüncelerinde değişiklik meydana getirmiştir. O, *“Ben şimdiye kadar hiç bilmediğim bir şey dinledim.”* demiş ve Müslüman olabilmek için ne yapılması gerektiğini sormuştur. Es'ad b. Zürrâ ile Mus'ab b. Umeyr, Üseyd b. Hudayr'a ilettikleri hususları Sa'd b. Muâz'a da aktarmış, Sa'd b. Muâz bu şartları yerine getirerek İslam'ı kabul etmiştir.

Sa'd b. Muâz'ın kavmi de onun daveti üzerine fazla direnmeden Müslüman olmuştur. Bu süreçte Es'ad b. Zürrâ ile Mus'ab b. Umeyr, *“Akşama kadar Abdüleşhel oğulları mahallesinde erkek-kadın Müslüman olamayan kimse kalmadı.”* şeklinde Sa'd b. Muâz'ın tebliğdeki başarısını vurgulamışlardır.

Bu gelişme, dönemin toplumsal yapısı dikkate alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. İnsan sosyal bir varlıktır ve içinde yaşadığı çevreden bağımsız hareket etmesi güçtür. Özellikle Arap toplumunda hâkim olan kabilecilik ve reislik sistemi, bireylerin kabile liderlerinin kararlarından güçlü biçimde etkilenmesine zemin hazırlamaktaydı. Dolayısıyla Sa'd b. Muâz'ın İslam'ı kabul etmesi sadece kendisini etkilememiştir. Aynı zamanda kabilesi üzerinde belirleyici bir yönlendirme işlevi görmüştür.

Bu durum, Mus'ab b. Umeyr'in tebliğ stratejisinin isabetini ortaya koymaktadır. Onun öncelikle kabile reislerini muhatap alması, Medine'nin sosyolojik yapısını doğru analiz ettiğini ve bilinçli bir yöntem izlediğini göstermektedir. Nitekim Mus'ab b. Umeyr ve Es'ad b. Zürrâ'nin faaliyetleri neticesinde, Ümeyye b. Zeyd, Hatma, Vâil ve Vâkıf oğulları dışında Medine Arapları arasında İslam'ı kabul etmeyen bir kabile kalmamıştır.⁷⁶

Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de yürüttüğü tebliğ faaliyetleri sonucunda, bir süre sonra şehirdeki Müslüman sayısı önemli ölçüde artmıştır. Müslümanlar, aynı şehirde yaşadıkları Yahudilerin belli bir günde ibadetlerini gerçekleştirmek üzere toplandıklarını söylemiş ve

⁷⁶ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/436-437; Taberî, Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târih et-Taberî, 2/357-359; İbn Seyyidünnas, Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Siyer, 1/186-187; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih, 1/690-691; Süheylî, er-Ravzü'l-Ünûf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye, 4/75-77; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, 1/298-300; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 4/378-381; Nûruddin Ali b. Ahmed el-Semhûdî, Vefâu'l-Vefâ b. Ahbâri Dâri'l-Mustafa, 1/177-178; Beyhakî, Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a, 2/431-432; Saim Arı, Medine'nin Öncüleri, 29; M. Âsım Köksal, Hz. Muhammed ve İslâmiyet, 2/272-277; Martin Lings, Hz. Muhammed'in Hayatı, 117-118; Fethullah Zengin, Medine'nin İslamlaşması, 56-58.

kendilerinin de belirli bir gün bir araya gelerek ibadet etmek istediklerini ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda, İslamiyet'ten önce “cuma günü” anlamına gelen “arûbe” günü, Müslümanların toplu ibadet için bir araya geldikleri gün olarak belirlenmiştir.⁷⁷ Böylelikle Cuma namazı, ilk aşamada farz bir ibadet olarak değil, nafile ibadet şeklinde uygulanmıştır.⁷⁸

Mus'ab b. Umeyr'in Cuma namazını kıldığına dair rivayetlerde bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Nitekim kaynaklarda Cuma namazının tam olarak ne zaman farz kılındığı konusunda net bir bilgi bulunmadığı gibi, ilk Cuma namazını kıldıran sahâbînin Es'ad b. Zü'râre olduğu yönündeki rivayetler daha güçlüdür.⁷⁹ Bu nedenle, Mus'ab b. Umeyr'in Cuma namazını ilk kıldıran kişi olduğu konusunda net bir yargıya ulaşmak mümkün değildir.

Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de yürüttüğü eğitim faaliyetleri kısa sürede önemli sonuçlar doğurmuştur. Onun eğitim-öğretim icraatı neticesinde Medineli Müslümanlar, İslam'ın inanç ve ahlak esaslarını öğrenmiş, dinî bilinçleri önemli düzeyde artmıştır. Bu hal, onların Hz. Peygamber'in Mekke'de karşılaştığı güçlükleri fark etmelerine ve bu duruma çözüm arayışına yönelmelerine zemin hazırlamıştır. Mekkeli müşriklerin Müslümanlar üzerindeki baskılarının yoğun olarak sürdüğü bir dönemde, Mus'ab b. Umeyr'in eğittiği bu topluluk içerisinde bazı Medineliler “*Rasûlullah'ı daha ne zamana kadar Mekke dağlarında kovulur, korkutulur ve korkak bir halde bırakacağız*” dediler.⁸⁰ Böylece Hz. Peygamber'i Medine'ye davet etme düşüncesi gerçekleştirilmek üzere hac mevsiminde yetmiş beş⁸¹ Medineli Müslüman Mekke'ye gitmiş ve bu buluşma İkinci Akabe Biatı'nın gerçekleşmesine sebep olmuştur.⁸²

İkinci Akabe görüşmesi sırasında Medine'den Mekke'ye gelen Mus'ab b. Umeyr, Hz. Peygamber'i ziyaret ederek şehrin durumunu haber vermiştir. Bu durumu öğrenen annesi, önce kendisini ziyaret etmediği için oğluna tepki göstermiştir. Mus'ab b. Umeyr, annesine Hz. Peygamber'den önce kimseyi ziyaret etmeyeceğini bildirmiştir. Ziyaretin ardından annesi serzenişte bulunmuş, Mus'ab b. Umeyr ise dininden vazgeçmeyeceğini ve kendisine engel

⁷⁷ Mustafa Fayda, “Arûbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/422.

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî* (Mısır: Mektebetü Selefîyye, 1380), 2/355; Hayreddin Karaman, “Cuma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/85-89.

⁷⁹ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/435; İbn Seyyidünnas, Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâilî ve's-Siyer, 1/184; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, 1/298; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 4/377.

⁸⁰ Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rîfetü Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*, 2/443; M. Âsım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, 286.

⁸¹ Sayı konusundaki diğer rivayetler için bkz: M. Âsım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, 286.

⁸² İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/441; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 4/400; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986), 1/259; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* 1, 1/223; M. Âsım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, 286.

olmaya çalışanı öldüreceğini belirtmiştir. Sonunda annesi ondan ümidi kesmiş ve Mus'ab b. Umeyr'i kendi haline bırakmıştır.

Mus'ab b. Umeyr'in annesiyle yaşadığı bu hadiseden kısa bir süre sonra İkinci Akabe Biatı gerçekleşmiş, ardından Müslümanlar peyderpey Medine'ye hicret etmeye başlamışlardır. Böylece yeni yurtlarında dinlerini daha özgür bir ortamda yaşama imkânı bulmuşlardır.

Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye öğretmen olarak gönderilmesinin birkaç nedeni vardır. Bu görev hem zor hem de sorumluluk gerektiren bir vazife olduğu için Hz. Peygamber, İslam'ı yeni tanıyacak bir topluluğa yeterli donanımına sahip olmayan birini göndermeyi düşünemezdi. Bu nedenle Hz. Peygamber, ilmî donanımı ve ruhî olgunluğu ile kendisini geliştirmiş olan Mus'ab b. Umeyr'i bu görev için uygun görmüştür.

Buna ek olarak, Mus'ab b. Umeyr'in yalnızca ilmî ve ruhî yeterliliği değil, dış görünüşünün oluşturduğu olumlu izlenim de tercih edilmesinde etkili olmuş olabilir. Zira hoş ve düzenli bir görünüm, tebliğ faaliyetinde bulunan kimse için önemli bir destek unsurudur.⁸³ İslam'la ilk kez tanışacak ve atalarının inançlarından farklı bir dini benimseme ihtimali bulunan bir topluluğa hitap edecek kişinin hem sözleriyle hem de görünümüyle güven telkin etmesi beklenirdi.

Gelen rivayetler incelendiğinde tüm bu şartların Mus'ab b. Umeyr'de mevcut olduğunu görürüz. Nitekim kaynaklarda Mus'ab b. Umeyr'in ince yapılı, orta boylu ve zarif olduğu belirtilmektedir.⁸⁴ Hz. Peygamber'in onu "Mekke'nin en güzel giyineni" olarak nitelendirmesi ve saçlarının uzunluğunu vurgulaması, onun fiziki özelliklerinin dikkat çekici olduğunu göstermektedir.⁸⁵ Bu özellikler, tebliğ sırasında muhatapları üzerinde gü"ven ve yakınlık uyandırmasını sağlamıştır.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde Arap Yarımadası'nda okuma-yazma oranı oldukça düşüktü. Mekke'de okuma-yazma bilenlerin sayısı yaklaşık on yedi,⁸⁶ Medine'de ise on civarındaydı.⁸⁷ Belâzürî'nin, *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde o dönemde okuma-yazma bilenlerin isimleri açıkça zikredilmiştir; ⁸⁸ ancak Mus'ab b. Umeyr'in adı listelerde yer almamaktadır. Bu durum, onun okuryazarlığı konusunda kesin bir bilgi olmadığını göstermektedir. Öte yandan Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gönderilme amacı sadece tebliğ yapmak değil, aynı zamanda Kur'an öğretmektir. Bu görevlendirme, onun Kur'an kıraatine dair

⁸³ Erdal Körün, "Tebliğde Üslup", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 302.

⁸⁴ Ebü'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *Sıfatu's-Safve*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1421/2000), 1/148.

⁸⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/109.

⁸⁶ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 453.

⁸⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 455.

⁸⁸ Bu isimler için bkz: Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 453.

yeterliliğe sahip olduğunu ve metni doğru bir şekilde öğretme kapasitesi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Mus'ab b. Umeyr'in kıraat bakımından en azından okuryazar seviyesinde olduğu söylenebilir. Bu durum, Hz. Peygamber'in Medine'deki yeni Müslüman topluluğa dinî öğretimde bulunacak kişiyi seçerken sadece inanç yönüyle değil, ilmî yeterlilik açısından da titizlikle davrandığını göstermektedir.

Beşerî açıdan değerlendirdiğimizde, seçkin bir aileye mensupken yalnızca inancı nedeniyle ailesi tarafından dışlanması ve baskıya maruz kalması ağır bir durumdur. Buna rağmen Mus'ab b. Umeyr, bu süreçte dengesini korumuş ve imanından taviz vermemiştir. Dilerse eski müreffeh hayatına dönebilecekken dinine bağlılığını her türlü dünyevî çıkarın önünde tutmuştur. Ailesinin kendisini yok sayması, karakterinde güçlendirici bir etki oluşturmuş ve inancı uğruna gösterdiği kararlılık ile vakur kişiliğini pekiştirmiş olabilir.

Aynı zamanda Mus'ab b. Umeyr, Kureş'in önemli kollarından Abdüddâr kabilesine mensuptu. Bu kabile, Kusay b. Kilâb döneminden itibaren hacılara su dağıtma, sancaktarlık ve Dârünnedve'yi yönetme gibi görevlerle Mekke'nin siyasi ve idari yapısında etkin bir konuma sahipti.⁸⁹ Böyle bir çevrede büyüyen Mus'ab b. Umeyr, diplomatik ilişkiler, toplumsal saygınlık ve güçlü temsil geleneğini erken yaşta öğrenmiştir. Amcası Nadr b. Hâris'in hitabeti⁹⁰ ve annesi Hannâs bt. Mâlik'in kararlılığı sayesinde akılcı yaklaşım ve ikna yeteneği geliştirmiştir.

Bu nitelikler, onun Medine'de üstlendiği öğretmenlik görevinde belirleyici olmuştur. Mus'ab b. Umeyr'in söz söyleme yeteneği, diplomatik tavrı ve yetiştiği çevrenin kazandırdığı olgunluk, Medine toplumuna hitap ederken ona avantaj sağlamıştır. Temsil kabiliyeti yüksek bir çevrede yetişmiş olması ve İslam'ı olgun bir biçimde temsil edebilecek kişiliğe sahip olması, onun öğretmen olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

Dârülerkam, Hz. Peygamber'in davet faaliyetlerini yürüttüğü ve ashâbın eğitim aldığı önemli bir merkezdi. Mus'ab b. Umeyr, burada Hz. Peygamber'in sohbet halkalarında yer alarak İslam'ın inanç esaslarını, ibadet hükümlerini ve ahlaki ilkelerini öğrenmiş, tebliğ ve temsil yöntemlerini gözlemlemiştir. Bu deneyimler, onun eğitimci kişiliğinin ve öğretmenlik görevinde uyguladığı yöntemlerin temelini oluşturmuş, muhataplarını davet etme pratiğini geliştirmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu çerçevede Mus'ab b. Umeyr, ilmî ve ruhî olgunluğu ile vakur karakteri sayesinde Medine'de öğretmenlik ve tebliğ görevinde İslam'ı güvenle temsil eden örnek bir sahâbî olmuştur.

⁸⁹ Ahmet Lütfi Kazancı, "Abdüddâr (Benî Abdüddâr)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

⁹⁰ İrfan Aycan, "Nadr b. Hâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gidişinden sonra işini zorlaştıran bazı etkenler de söz konusuydu. Bunlardan ilki şehrin kozmopolit yapısıydı. Zira Medine'de farklı dinlere mensup birden fazla topluluk bulunuyordu. Bu durum Mus'ab b. Umeyr'in her bir gruba ayrı bir dikkat ve özen göstererek tebliğde bulunmasını gerektiriyordu. Nitekim Evs ve Hazrec arasındaki çatışma Mus'ab b. Umeyr'in işini güçleştiren bir başka unsur olmuştur. Ancak bu hassas durum, aynı zamanda onun Medine'de bir denge unsuru haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki düşmanlık sebebiyle her iki taraf da karşı kabileden birinin kendilerine namaz kıldırmasını istememekteydi. Bu durum ise Mus'ab b. Umeyr'in şehirdeki varlığını meşru kılmış, halk nezdindeki itibarını artıran bir unsur haline gelmiştir.⁹¹

Mus'ab b. Umeyr'in görevini güçleştiren bir diğer etken ise Mekke dışında İslam'ın temellerinin atılacağı ilk şehir olan Medine'ye öğretici olarak gönderilen ilk kişi olmasıdır. Zira Müslümanların Mekke'de maruz kaldıkları baskı ve zulmün sona erip ermeyeceği ile İslam'ın farklı bölgelere yayılıp yayılmayacağı büyük ölçüde Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de yürüteceği faaliyetlerin sonucuna bağlıydı. Bu durum, onun görev ve sorumluluk alanını genişletmiş, faaliyetlerinin önemini artırmıştır.

Bu çerçevede, Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de üstlendiği öğretmenlik görevi, niteliği itibarıyla uzun soluklu, sabır ve dirayet gerektiren bir süreç olarak değerlendirilebilir. Zira o, Medine'ye gittiğinde İslam'ı bütünüyle benimsemiş bir toplulukla değil; aksine yeni bir inanç sistemi karşısında temkinli, hatta kimi zaman olumsuz tavırlar sergileyen bir toplumla karşılaşmıştır. Bu koşullar altında Mus'ab b. Umeyr'in sergilediği sabırlı ve dengeli tavır, onun öğretmenlik faaliyetlerinin başarısında belirleyici bir unsur olmuştur. Aksi halde, Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de yalnızca bir yıl gibi kısa bir sürede elde ettiği dikkate değer sonuçlardan söz etmek mümkün olmayabilirdi.⁹²

1.4.2. İbn Ümmü Mektûm

1.4.2.1. Aile ve eğitim hayatı

İbn Ümmü Mektûm'un ismi konusunda âlimler arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Medineliler onun adının “Abdullah,” Iraklılar ise “Amr” olduğunu ifade etmektedir.⁹³ Rivayetlere göre Câhiliye dönemindeki adı “Husayn” olup, İslâm'ı kabul ettikten sonra Hz. Peygamber tarafından “Abdullah” olarak değiştirilmiştir.⁹⁴ Bununla birlikte, müellifler ismi

⁹¹ Adem Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 91.

⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/437; Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 2/359.

⁹³ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, 3/998; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/219.

⁹⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktar*, thk. Merzuk Ali İbrahim (Mansure: Darü'l-Vefâ li't- Tıbbâa ve'n Neşr ve't Tevzî, 1411/1991), 36.

hususunda ihtilaf etmiş olsalar da İbn Ümmü Mektûm'un nesebi konusunda genel bir ittifak söz konusudur. Onun nesebi; İbn Kays b. Zâide b. el-Asam b. Revâha b. Hacer b. Abdüma'îs b. Âmir b. Lüey'dir.⁹⁵ Kabilesi ise Kureyş'in Benî Âmir b. Lüey koludur.⁹⁶

Ümmü Mektûm adı, gerçekte İbn Ümmü Mektûm'un annesi Âtike bt. Abdullah el-Mahzûmiyye'nin künyesidir. Asıl adı Abdullah olan sahâbî, annesine nispetle "İbn Ümmü Mektûm" olarak tanınmıştır.⁹⁷ Kaynaklarda babası konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Âlimlerin bir kısmı babasının Abdullah b. Zâide b. el-Esam olduğunu söylerken bazıları ise Abdullah b. Kays b. el-Esam olduğunu zikretmektedir.⁹⁸

İbn Ümmü Mektûm'un görme engelli olduğu bilinmektedir.⁹⁹ Görme yetisini ne zaman kaybettiğine dair en açık bilgi bir rivayette yer almaktadır. Buna göre Enes b. Mâlik, İbn Ümmü Mektûm'a gözünü ne zaman kaybettiğini sormuş; o da küçük yaşta kaybettiğini ifade etmiştir. Rivayetin devamında Cibrîl'in Hz. Peygamber'e geldiği bir sırada aynı soruyu yönelttiği ve İbn Ümmü Mektûm'un yine çocuk yaşta görme yetisini kaybettiğini söylediği aktarılmaktadır. Bunun üzerine Allah Teâlâ'nın, "*Ben kulumun değer verdiği bir uzvunu aldığımda, bunun karşılığında ona vereceğim mükâfat ancak Cennet olur.*" buyurduğu nakledilmektedir.¹⁰⁰

İbn Ümmü Mektûm'un Câhiliye dönemine dair hayatı hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı bilgi vardır. İlk Müslümanlardan olduğu rivayet edilse de İslâm'ı nerede ve nasıl kabul ettiği bilinmemektedir.¹⁰¹ Ancak dönemin şartları ve erken dönemde Müslüman oluşu dikkate alındığında Câhiliye uygulamalarından rahatsızlık duyarak hakikati aramış olması muhtemeldir. Mekke'nin ilk yıllarında eğitim Dârülerkam'da yürütüldüğünden onun Hz. Peygamber'den doğrudan eğitim aldığı ve bu birikimin ileride üstlendiği görevlerin temelini oluşturduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber ile İbn Ümmü Mektûm arasında Mekke döneminde yaşanan hadise âlimler tarafından Abese sûresinin nüzûl sebebi olarak kabul edilmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Mekke'nin ileri gelen müşriklerine İslâm'ı tebliğ ettiği sırada İbn Ümmü Mektûm yanına gelerek kendisinden dinî bilgi talep etmiş; Hz. Peygamber ise o kritik anda sözünün

⁹⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/191; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/997; Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 11/532.

⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/612.

⁹⁷ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelûsî İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Mısır: Darü'l Ma'arif, 1403/1983), 171.

⁹⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/997.

⁹⁹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebir*, thk. Muhammed b. Salih (Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1440), 6/13; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/129.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/192; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/220.

¹⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 4/495.

kesilmesinden hoşnut olmayarak yüzünü çevirmiştir. Bunun üzerine Abese sûresi nâzil olmuştur.¹⁰²

Sûrenin ilk ayetleri bu tavrın kişisel bir rahatsızlıktan değil tebliğin ilk yıllarındaki stratejik öncelikten kaynaklandığını göstermektedir. Zira mecliste İslâm'a en sert muhalefeti yapan kimseler bulunmakta ve onların hidayetinin toplumsal etkisi önemli görülmekteydi.¹⁰³ Ayrıca İbn Ümmü Mektûm'un Hz. Hatice'nin dayısının oğlu olması aralarında önceden bir tanışıklık bulunduğunu ve daha sonra görüşme imkânı olabileceğini düşündürmektedir.¹⁰⁴ Ancak ilahî uyarı isteksiz kimseler yerine samimiyetle hakikati arayanlara öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.¹⁰⁵

Abese sûresinin nüzûlünden sonra Hz. Peygamber'in İbn Ümmü Mektûm'a yönelik ilgisini ve ona verdiği değeri daha belirgin biçimde ortaya koyduğu görülmektedir. Onu gördüğünde ridasını yere serdiği, kendisine “*Rabbimin beni kendisi sebebiyle uyardığı kimse, hoş geldin*” diyerek iltifat ettiği ve ihtiyaçlarını sorduğu nakledilmektedir.¹⁰⁶ Söz konusu ihtimam Hz. Peygamber'in ailesinde de karşılık bulmuştur. Nitekim Hz. Âişe'nin yanında İbn Ümmü Mektûm bulunduğu bir sırada ona bal ile ağaç kavunu ikram ettiği, bu davranışın sebebi sorulduğunda ise “*Allah Teâlâ'nın Peygamberini onun hakkında uyarmasından beri o, Muhammed ailesinden biri gibidir*” dediği rivayet edilmektedir.¹⁰⁷ Bu rivayet yalnızca Hz. Peygamber'in değil aynı zamanda Ehl-i beyt'in de İbn Ümmü Mektûm'a özel bir değer atfettiğini ve onun toplumsal konumunun bu ilahî hitaptan sonra belirgin biçimde güçlendiğini ortaya koymaktadır.

Bu hadise İbn Ümmü Mektûm'u yalnızca bir surenin nüzûl sebebi olmaktan öteye taşımıştır. Sosyal statü ve fiziksel engel gözetilmeksizin hakikati talep eden kimseye öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koyan bir eğitim ilkesinin somut örneği hâline getirmiştir. Bu yönüyle olay sonraki nesiller için de İslâm eğitim anlayışının temel prensiplerinden birini teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber'in İbn Ümmü Mektûm'a gösterdiği özel ilgi ve güven onun Medine'de çeşitli ve önemli görevlerle görevlendirilmesinde kendini göstermiştir. Bu durum İbn Ümmü

¹⁰² İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/364; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 4/222.

¹⁰³ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bedrettin Çetiner Bekir Karlıağa (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987), 15/8302.

¹⁰⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an / Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 7/39.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, 15/8302.

¹⁰⁶ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2003), 18/402.

¹⁰⁷ Ebu Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* (Kahire: Matba'atü's Sa'ade, 1394/1974), 9/233.

Mektûm'un yalnızca bir sahâbî değil; bilgisi, güvenilirliği ve eğitici yönüyle öne çıkan bir şahsiyet olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

1.4.2.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Akabe biatlarının ardından Medine'de İslâmî faaliyetlerin yürütülmesine elverişli bir ortamın oluşmasıyla birlikte Medineli Müslümanlar Hz. Peygamber'den kendilerine Kur'ân'ı ve dinî hükümleri öğretecek kimselerin gönderilmesini talep etmişlerdir. Medinelilerin bu talebi üzerine Hz. Peygamber İbn Ümmü Mektûm'u öğretmen olarak görevlendirmiştir. Bu süreçte zemin hazırlayan gelişmeler Mus'ab b. Umeyr başlığında ayrıntılı biçimde ele alındığı için burada ayrıca zikredilmeyecektir.

İbn Ümmü Mektûm'un Medine'ye hicretinin zamanı konusunda kaynaklarda görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı âlimler onun Mus'ab b. Umeyr ile birlikte Medine'ye gönderildiğini belirtirken¹⁰⁸ bazıları Mus'ab b. Umeyr'den kısa bir süre sonra hicret ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁹ Diğer bir görüşe göre ise İbn Ümmü Mektûm'un Medine'ye gelişi Bedir Savaşı sonrasına rastlamaktadır.¹¹⁰ Her ne kadar İbn Ümmü Mektûm'un Medine'ye hicreti konusunda ihtilaf bulunsun da klasik kaynaklar genel olarak İbn Ümmü Mektûm'un Medine'ye Kur'an öğretmek amacıyla gönderildiği konusunda aynı görüştedirler.¹¹¹

Kaynaklarda İbn Ümmü Mektûm'un hicreti ve Medine'de yürüttüğü eğitim faaliyetleri hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber tarafından Medine'ye öğretmen olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr'in Medine'nin önde gelen isimlerinden Sa'd b. Muâz ve Üseyd b. Hudayr'ın İslâm'ı kabul etmelerine vesile olduğunu daha önceki başlıkta ele almıştık. Aynı görevlendirme kapsamında Medine'de bulunan İbn Ümmü Mektûm'un da öğretici kimliğiyle benzer bir faaliyette bulunduğu ve bazı Medinelilerin İslâm'la tanışmasına katkı sağlamış olmasının kuvvetle muhtemel olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber'in Medine'ye öğretici olarak gönderdiği muallimler arasında İbn Ümmü Mektûm'un yer alması rastlantısal bir tercih olarak değerlendirilmemelidir. Her ne kadar sahâbe arasında ilmi ve ahlâkî bakımdan temayüz etmiş pek çok isim bulunsun da Hz. Peygamber'in söz konusu görevlendirmelerde özellikle öğreticilik vasfı güçlü olan sahâbîleri tercih etmiş olması muhtemeldir. Bu çerçevede İbn Ümmü Mektûm'un tercih edilmesinde de onun öğretmenlik

¹⁰⁸ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Kahire: Darü't-Ta'sil, 1433), 6/488; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî el-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 1/52.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/220; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/467.

¹¹⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 2/4.

¹¹¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 6/488; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/319; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/431.

kabiliyetinin öne çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu görevlendirmede birden fazla etkenin rol oynamış olabileceği düşünülmektedir.

Öncelikle İbn Ümmü Mektûm'un erken dönemde İslâm'ı kabul eden sahâbîlerden biri olması vahyin ilk yıllarına yakından şahitlik etmesini ve dinî bilgileri doğrudan Hz. Peygamber'den almasına imkân sağlamış olabilir. Bu durum onun Medine'de yeni teşekkül eden topluma İslâm'ı aktarma konusunda güvenilir bir konumda bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Bunun yanı sıra İbn Ümmü Mektûm'un dinî bilgileri öğrenme konusundaki ısrarı ve sürekliliği, onun ilmî istikrarını ve öğreticiliğe elverişli bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Abese sûresinin nüzûlüne sebep olan hadisenin de onun ilme ulaşma konusundaki kararlılığını ve Hz. Peygamber nezdindeki değerini ortaya koyan bir örnek olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

İbn Ümmü Mektûm'un öğretmen olarak tercih edilmesi görme engeline rağmen kritik bir görevle görevlendirilmiş olması sebebiyle bazı soru işaretlerini gündeme getirebilir. Ancak bu durum, Hz. Peygamber'in görev tevdiinde liyakat ilkesini esas aldığını göstermektedir. Ayrıca bireyleri fiziksel özelliklerinden ziyade ilmî yeterlilikleri ve sorumluluk bilinci çerçevesinde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu tercihin Medine toplumu özelinde gelecek nesiller için verilen bir mesaj niteliği taşıdığı da ileri sürülebilir.

İbn Ümmü Mektûm'un dinî öğretici olarak görevlendirilmesini anlamlandırabilmek için onun Medine döneminde ilmî donanımını nasıl sürdürdüğü ve geliştirdiği hususuna da temas etmek gerekmektedir.

İbn Ümmü Mektûm'un hicretten sonra Suffe'de kaldığına dair rivayetler bulunmaktadır.¹¹² Bu rivayetler, onun öğretmenlik görevini yerine getirebilmesini sağlayan ilmî birikimin Medine döneminde daha da pekiştiğini göstermektedir. Nitekim Suffe, hicretten sonra kurulmuş bir eğitim kurumu olmakla birlikte burada geçirilen süre İbn Ümmü Mektûm'un öğretici kimliğini inşa eden değil mevcut ilmî yeterliliğini derinleştiren bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte Suffe'de bulunduğu süre zarfında elde ettiği ilmî kazanımlar onun dinî bilgi seviyesinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Zira Suffe, ashâbın bizzat Hz. Peygamber'den ilim tahsil ettikleri, Kur'an'ın nüzûl sürecine doğrudan şahitlik ettikleri ve karşılaştıkları meseleleri Hz. Peygamber'e arz ederek açıklığa kavuşturdıkları bir eğitim ortamı

---

¹¹² İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 2/4.

niteliği taşımaktaydı. Büyük ölçüde Kur'an tilaveti ve ilmî sohbetler ile geçen bu zaman dilimi sahâbîlere önemli bir eğitim ortamı sunmaktaydı.

Hiz. Peygamber'in Medine döneminde İbn Ümmü Mektûm'a tevdi ettiği diğer önemli görevler onun öğretmen olarak neden tercih edilmiş olabileceğini açıklamaya imkân sunduğu gibi görme engeline rağmen idarî ve dinî nitelikli üst düzey görevlerde görevlendirilmesinin gerekçesini de ortaya koymaktadır. Vâkıdî'nin eserinde Hiz. Peygamber'in Medine döneminde toplam 27 gazveye katıldığı belirtilmektedir.¹¹³ Bu gazvelerin önemli bir kısmında İbn Ümmü Mektûm'un Medine'de Hiz. Peygamber'in yerine vekil olarak bırakıldığı kaydedilmektedir.¹¹⁴

Söz konusu vekalet görevi bazı rivayetlerde halka vaaz vermek ve namaz kıldırmak şeklinde tezahür etmiştir.¹¹⁵ Bazılarında ise doğrudan Hiz. Peygamber'in yokluğuunda Medine'deki dinî ve toplumsal düzeni sağlamak şeklinde gerçekleştirilmiştir.¹¹⁶ Bu görevler, İbn Ümmü Mektûm'un yalnızca sıradan bir temsilci olarak değil aynı zamanda toplumu yönlendirebilecek donanıma sahip bir şahsiyet olarak görüldüğünü göstermektedir. Nitekim İslâm tarihi kaynaklarının büyük çoğunluğu Hiz. Peygamber'in Bedir Gazvesi'ne çıkarken İbn Ümmü Mektûm'u Medine'de cemaate namaz kıldırmak ve halka hitap etmek üzere vekil bıraktığını aktarmaktadır.¹¹⁷ Bedir Gazvesi'nin hicretten kısa bir süre sonra gerçekleştiği dikkate alındığında Hiz. Peygamber'in erken bir dönemde bu görevi İbn Ümmü Mektûm'a vermesi onun ilmî yeterliliğe ve toplumu etkileyebilecek hitabet gücüne sahip olduğu yönünde bir varsayımı beraberinde getirmektedir.

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra hayata geçirdiği uygulamalardan biri namaz vakitlerinin ilanı amacıyla ezan okunmasıdır. Bunun için namaz vakitlerinin girdiğini topluma duyurmak üzere müezzinler görevlendirmiştir. Erken dönemde bu görevi Hiz. Bilâl, İbn Ümmü Mektûm ve Ebû Mahzûre üstlenmiştir.¹¹⁸ Hiz. Peygamber'in müezzin seçiminde Kur'an tilaveti güçlü ve sesi güzel sahâbîleri tercih ettiği dikkate alındığında İbn Ümmü Mektûm'un bu göreve getirilmesi onun Kur'an kıraati konusundaki yetkinliğine işaret etmektedir. Bu durum İbn Ümmü Mektûm'un Kur'an'ı güzel ve doğru okuma becerisinin öğretmen olarak görevlendirilmesinde etkili olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Kaynaklarda İbn Ümmü Mektûm'a dair başka bilgiler de yer almaktadır. Ancak bu bilgiler onun eğitici kimliği ile doğrudan ilişkili olmadığı için burada ele alınmamıştır. Bununla

¹¹³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/7.

¹¹⁴ Hiz. Peygamber'in hangi gazvelerde yerine İbn Ümmü Mektûm'u vekil olarak bıraktığına dair detaylı bilgi için bkz.: Vâkıdî, *el-Meğâzî*; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*.

¹¹⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/184.

¹¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/220; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, 2/41.

¹¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 5/64.

¹¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2/183.

birlikte vefatına dair rivayetlerde ihtilaf bulunduğu görülmektedir. Bazı kaynaklarda İbn Ümmü Mektûm'un Kâdisiye Savaşı'nda şehit olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁹ Diğer bazı rivayetlerde ise Medine'ye döndükten sonra bir süre daha yaşadığı ve daha sonra vefat ettiği belirtilmektedir.¹²⁰

İbn Ümmü Mektûm'un öğretmen olarak görevlendirilmesi hem kendi dönemi hem de sonraki nesiller açısından önemli mesajlar içeren bir uygulamadır. Nitekim Hz. Peygamber, engelli bireylere yönelik yaklaşımında onları toplumun dışında tutmamış; aksine yetenekleri doğrultusunda sorumluluk almalarını teşvik etmiştir. Fiziksel sınırlılıkları sebebiyle güçlerini aşan görevler yüklememiş, buna karşılık ilmî ve ahlakî yeterliliklerini esas alarak kamusal görevlerde yer almalarına imkân tanımıştır.¹²¹ Bu yaklaşımın dikkat çekici örneklerinden biri görme engeline rağmen İbn Ümmü Mektûm'un öğretmen olarak görevlendirilmesidir.

İbn Ümmü Mektûm'un müezzinlik, vekâlet ve öğreticilik gibi görevler üstlenmesi onun Kur'an bilgisi ve kıraatindeki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Hayatı etrafında gerçekleşen bu görevlendirmeler, İslâm toplumunda engelli bireylerin pasif bir konumda değil aksine sosyal hayat içinde aktif bireyler olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu yönüyle İbn Ümmü Mektûm'un hayatı yalnızca kendi dönemi için değil sonraki nesiller için de eğitici ve örnek bir nitelik taşımaktadır.

1.4.3. Abdullah b. Mes'ud

1.4.3.1. Aile ve eğitim hayatı

Zehebî Tezkiretü'l Huffâz adlı eserinde İbn Mes'ud'u sahâbenin önde gelenleri arasında zikretmiştir. Onun biyografisinin kapsamlı bir çalışmada hatta yarım ciltte toplanabilecek kadar zengin olduğunu ifade etmiştir.¹²² İslâm tarihi kaynakları incelendiğinde Abdullah b. Mes'ud'un hayatı, ilmî faaliyetleri ile Kur'an, hadis ve fıkıh başta olmak üzere İslâmî ilimlerde hakkında oldukça geniş bilgilere ulaşıldığı görülmektedir. Buna karşılık Câhiliye dönemi hayatına dair rivayetlerin sınırlı olduğu Müslüman olduktan sonraki hayatının ise daha ayrıntılı biçimde aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Abdullah b. Mes'ud nesep itibarıyla Hüzeyl kabilesine mensuptur.¹²³ Doğum tarihi kaynaklarda kesin olarak yer almamaktadır. Ancak vefatının 32/652 yılında olduğu ve yaklaşık

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtı'l-Meşâhîr Ve'l-Alâm*, thk. Beşşar Avvad Maruf (Riyad: Dârü'l Garbi'l İslami, 2003), 2/89.

¹²⁰ Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 11/533; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/671.

¹²¹ Asr-ı Saâdet'te yaşamış diğer engelli sahâbiler hakkında bilgi için bkz.: Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el- Bağdâdî İbnü'l Cevzî, *Telkîhu Fuhumi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târîh ve's-Siyer* (Beyrut: Dar'ül Erkam, 1997).

¹²² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, thk. Zekeriya Umeyrat (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/17.

¹²³ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/987; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/280.

60-65 yaşlarında vefat ettiği yönündeki rivayetler dikkate alındığında¹²⁴ doğumunun 587-592/1191-1195 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Babasının Mekke toplumunda Benî Zühre kabilesi ile hilf ilişkisi kurduğu bilinmektedir. Kaynaklarda babasına dair ayrıntılı bilgilere rastlanmamakla birlikte adının Mes'ûd b. Gâfil olduğu kaydedilmektedir. Annesi Ümmü Abd bt. Abdüvüd'dür.¹²⁵ Henüz çocuğu bulunmadığı bir dönemde Hz. Peygamber tarafından kendisine "Ebû Abdurrahman" künyesinin verildiği nakledilmektedir. Yoksul bir aile ortamında yetiştiği anlaşılan Abdullah b. Mes'ûd'un çocukken Ukbe b. Ebû Mu'ayt'ın hayvanlarına çobanlık yaptığı rivayet edilmektedir.

Kaynaklarda Abdullah b. Mes'ûd'un İslâm'a giriş süreci kendi rivayetlerine dayalı olarak aktarılmaktadır. Bu rivayetlerden birisi şu şekildedir: *"Ben ergenlik çağına yaklaşmış bir çocuk iken Ukbe b. Ebû Mu'ayt'ın koyunlarını otlatıyordum. (O sırada) Peygamber (sav) ve Ebû Bekir geldi. Müşriklerden kaçmışlardı. Bana "Ey delikanlı! Yanında bize içirecek sütün var mı?" diye sordular. Ben de "Ben emanetçiyim. Size (süt) içiremem." dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) "Yanında henüz erkeği tarafından döllenmemiş (sekiz veya dokuz aylık) bir koyun var mı? dedi. Ben "Evet" dedim ve (o vasıftaki bir koyunu) onlara getirdim. Peygamber (sav) onu yan yatırdı ve memelerini meshedip dua etti. Hemen memeler doldu. Sonra Ebu Bekir içi çukur olan büyük bir taş getirdi. Sütü onun içine sağdı. Önce Ebu Bekir ondan içti, sonra da ben içtim. Daha sonra Peygamber (sav) memelere "Çekilip büzülün!" dedi. Memeler de büzüldü. Abdullah b. Mesud devamla dedi ki: Bu olaydan sonra ona gittim ve "Bu sözden (Kur'an'dan) bana öğret!" dedim. "Sen öğretilmiş bir delikanlısın" buyurdu.¹²⁶ Söz konusu rivayetler değerlendirildiğinde Abdullah b. Mes'ûd'un Dârülerkam'da gizli eğitimin başlamasından önce Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in İslâm'ın erken dönemlerinde Dârülerkam'da eğitim faaliyetlerine başladığı dikkate alındığında Abdullah b. Mes'ûd ilk Müslümanlar arasında yer aldığı sonucuna ulaşmak mümkündür.¹²⁷ Nitekim bazı rivayetlerde kendisi İslâm'a giren altıncı kişi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁸*

Abdullah b. Mes'ûd İslâm'ı kabul etmesinin ardından Asr-ı Saâdet döneminde yaşanan gelişmelerin büyük kısmına fiilen iştirak etmiştir. Habeşistan hicretine katılmış bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği gazvelerde yer almıştır.¹²⁹ Özellikle Bedir Gazvesi'nde

¹²⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/147.

¹²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 1/158; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/280.

¹²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 11/211; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/483.

¹²⁷ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/987; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/158.

¹²⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/126; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 4/199.

¹²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/366; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/140.

İslâm'ın en önde gelen muhaliflerinden birisi olan Ebû Cehil'in öldürülmesi hadisesinde doğrudan rol almıştır.¹³⁰ Tüm bu hadiseler onun erken dönemde hem siyasî hem askerî gelişmelerin merkezinde bulunduğunu göstermektedir. Bu fiili katılım Abdullah b. Mes'ûd'un aynı zamanda Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunarak vahyin indiği ortamı yakından tecrübe ettiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu yakınlık ve sürekli beraberlik onun ilmî birikiminin oluşmasında belirleyici olmuş olabilir.

Abdullah b. Mes'ûd'un İslâm uğruna gösterdiği fedakârlıklar onun cesaretini ve dinine olan bağlılığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu fedakârlıklara dair aktarılan örneklerden biri Mekke döneminde Kur'an'ın müşriklere açıkça tebliğ edilmesi ile ilgili hadisedir. Rivayetlere göre bir gün ashâb Mekke'de bir araya gelmiş ve Mekkeli müşriklere Kur'an'ı açıkça okuyacak kişinin kim olacağı konusunda konuşmaya başlamışlardır. Öte yandan bu görevi kimin yerine getireceği hususunda tereddüt yaşanmıştır. Bu esnada Abdullah b. Mes'ûd bu görevi üstlenmek üzere gönüllü olmuştur. Sahâbîler, toplum nezdinde daha güçlü bir konuma sahip olan ve kabilesinin himayesinden yararlanabilecek bir kişinin bu görevi yerine getirmesinin daha uygun olacağını ifade etmişlerse de Abdullah b. Mes'ûd kararında ısrarcı olmuştur. Erken saatlerde Mekkeli müşriklerin karşısında Rahmân Sûresi'ni yüksek sesle okumaya başlamıştır. Başlangıçta müşrikler okunanın ne olduğunu anlayamamışlardır. Bir süre sonra bunun Hz. Muhammed'in getirdiği vahiyden bir bölüm olduğunu fark etmiş ve Abdullah b. Mes'ûd'a saldırarak onu darp etmişlerdir. Ağır şekilde hırpalanmasına rağmen Abdullah b. Mes'ûd sahâbîlerin yanına döndüğünde bu davranışından pişmanlık duymadığını ifade etmiştir. Aksine *"Allah'ın düşmanları gözümde hiç bu kadar güçsüz görünmemiş, küçülmemişlerdi. Arzu ederseniz yarın erkenden gider aynısını onlara karşı okurum"* demiştir.¹³¹ Abdullah b. Mes'ûd'un İslâm uğruna gösterdiği bu erken ve önemli fedakârlıklar bazı kaynaklarda onun faziletine dair özel rivayetlerin nakledilmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim bazı rivayetlerde Abdullah b. Mes'ûd'un cennetle müjdelendiğine dair ifadeler yer almaktadır.¹³²

İslam uğruna büyük gayretler gösteren Abdullah b. Mes'ûd, ağır bir hastalığa yakalanmasının ardından 32/652 yılında vefat etmiştir.¹³³

¹³⁰ Vâkıdî, el-Meğâzî, 1/90; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, el-Ma'ârif, thk. Tharwat Okasha (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Küttâb, 1413/1992), 1/157; İbn Kesîr, el-Fusûl fi Sîreti'r-Resûl, 136.

¹³¹ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, c. 1/314; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 11/211; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, 3/382-383; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, 3/284.

¹³² İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, 3/988; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr alâ't-Tabakâti'l ve'l-A'sâr (Kahire: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1417/1997), 15.

¹³³ İbn Sa'd, Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir, 3/146.

1.4.3.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

İslâm tarihi kaynakları birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in Abdullah b. Mes'ûd'u doğrudan resmî görevle “öğretmen” olarak tayin ettiğine dair herhangi bir rivayetin bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bu durum onun fiili olarak öğretici bir rol üstlenmediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber ile kurduğu yakın ilişki ve bulunduğu çevre onun ilmî faaliyetlere doğrudan erişimini mümkün kılmıştır.

Hz. Peygamber Medine'ye hicretin ardından muhacirlerin yerleşimini temin etmek amacıyla yaşam alanları tahsis etmeye başlamıştır. Bu süreçte Benî Zühre kabilesi sosyal konum bakımından kendilerinden daha zayıf gördükleri Abdullah b. Mes'ûd'un kendi aralarında ikamet etmesini istememiş ve bu durumu Hz. Peygamber'e iletmıştır. Hz. Peygamber ise bu yaklaşımı doğru bulmamış ve Abdullah b. Mes'ûd ile ailesinin yerleşim yerini Mescid-i Nebevi'nin yakınına almıştır.¹³⁴ Bu durum Abdullah b. Mes'ûd'un ilmî faaliyetlere doğrudan erişimini kolaylaştırarak onun Hz. Peygamber'in uygulamalarını yakından gözlemlemesine ve ilmî birikimini derinleştirmesine zemin hazırlamış olabilir.

Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e yakınlığı yalnızca ikametgâhının Mescid-i Nebevî'ye yakın olmasıyla sınırlı değildir. Aksine o, Hz. Peygamber'in gündelik hayatında ilmî faaliyetlerinde ve askerî seferlerinde sürekli yanında bulunan en yakın isimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Rivayetlere göre Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in savaş ve yolculuk esnasındaki kişisel ihtiyaçlarıyla ilgilenmiş, yatağını, misvakını ve temizlik eşyalarını taşımış. O yıkandığında mahremiyetini korumuş, istirahat ettiğinde ise uyandırmakla görevli olmuştur. Ayrıca تنها ortamlarda Hz. Peygamber'e refakat ederek herhangi bir zarar görmemesi için yanında bulunduğu nakledilmektedir.¹³⁵ Nitekim Hz. Peygamber'in Abdullah b. Mes'ûd'a hitaben “*Ey Abdullah! Sana benim yanıma girmen için izin verilmiştir; perdeyi kaldırabilir ve ben seni men edinceye kadar benim gizli konuşmalarımı işitebilirsin*” buyurması, ona tanınan bu özel yakınlık ve güvenin açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹³⁶

Bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde, Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in yalnızca eğitim ile sohbet meclislerinde değil en özel ve mahrem anlarında dahi onun yanından ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Böylesi bir yakınlığın söz konusu olduğu bir durumda onun Hz. Peygamber'in günlük hayatının olağan akışı içerisinde de sürekli yanında bulunmadığını

¹³⁴ İbn Sa'd, *Kitabü'l-Tabakâti'l-Kebir*, 3/141.

¹³⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/126; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/286; İbn Kesîr, *el-Fusûl fi Sireti'r-Resûl*, 255.

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/383.

düşünmek güçtür. Nitekim bu kesintisiz beraberlik Medine dışından gelen bazı kimselerin Abdullah b. Mes'ûd'u Hz. Peygamber'in ehl-i beytinden biri zannetmelerine yol açacak kadar ileri bir boyuta ulaşmıştır.¹³⁷

Sürekli beraberliğin doğal bir sonucu olarak Abdullah b. Mes'ûd'un konuşma tarzı, yürüyüşü, davranışları, genel hâl ve tavırlarının büyük ölçüde Hz. Peygamber'e benzediği rivayet edilmektedir.¹³⁸ Bu durum, onun sadece hizmet eden bir sahâbî değil aynı zamanda Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî sünnetini birebir gören, vahyin indiği ortamı doğrudan tecrübe eden bir isim olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Abdullah b. Mes'ûd'un ilmî şahsiyetinin oluşumunda, Hz. Peygamber ile kurduğu bu yoğun ve sürekli beraberliğin belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bu yakınlık ilerleyen süreçte onun Kur'an, sünnet ve dinî öğretim alanlarında öne çıkan bir otorite haline gelmesinin zeminini hazırlamış olabilir.

Abdullah b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber döneminde Kur'an ilmi konusunda önde gelen birkaç isimden birisi olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim kendisinin, *"Allah'a yemin ederim ki Resûlullâh'ın ağzından yetmişden fazla sûre aldım"* sözü, onun Kur'an'ı doğrudan Hz. Peygamber'den aldığına dair en güçlü delildir.¹³⁹ Ardından gelen *"Allah'a yemin ederim ki Resûlullâh'ın ashâbı, benim Allah'ın kitabını en iyi bilenlerden biri olduğumu elbette biliyordu"* ifadesi ise onun ilmî güvenilirliğini ve sahâbe nezdindeki itibarını ortaya koymaktadır.¹⁴⁰

Bu yüksek konum yalnızca Abdullah b. Mes'ûd'un beyanlarıyla sınırlı kalmamış, Hz. Peygamber tarafından da bizzat vurgulanmıştır. Resûlullah'ın, *"Ümmetimden birini onların istişaresi olmaksızın emir tayin edecek olsaydım İbn Ümmü Abd'i tayin ederdim"* buyruğu, Abdullah b. Mes'ûd'un hem ilmî hem ahlâkî liyakatine işaret etmektedir.¹⁴¹ Bu söz, onun sadece bilgi yönüyle değil karakter, adalet anlayışı ve temsil kabiliyeti ile de Peygamber'in güvenini kazandığını göstermektedir.

Benzer şekilde *"Kim Kur'an'ı nazil olduğu gibi taze bir şekilde okumak isterse, İbn Ümmü Abd'in kıraati üzere okusun"* hadisi de Abdullah b. Mes'ûd'un Kur'an tilavetindeki derinliğini ortaya koymaktadır.¹⁴² Öyle ki Kur'an kendisine indirilmiş olmasına rağmen Hz.

¹³⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 11/218; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/385; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/285.

¹³⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/385; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtî'l-Meşâhîr Ve'l-Alâm*, 2/208.

¹³⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 6/541; Ebû Bekr Abdullâh b. Suleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî İbn Ebî Davud, *Kitâbu'l-Meşâhîf*, thk. Muhammed bin Abduh (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002), 77.

¹⁴⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 11/211; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/386.

¹⁴¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/989; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/159.

¹⁴² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtî'l-Meşâhîr Ve'l-Alâm*, 2/207; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 4/200.

Peygamber, Abdullah b. Mes'ûd'u yanına çağırması, ondan Kur'an okumasını istemiş, bir süre dinledikten sonra duyulanıp gözyaşlarını tutamayıp onu durdurmuştur.¹⁴³ Bu olay, Resûlullah'ın onun tilavetine duyduğu saygı ve Abdullah b. Mes'ûd'un Kur'an üzerindeki hâkimiyetini en canlı biçimde ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber'in, "Kur'an'ı dört kişiden öğrenin: Abdullah b. Mes'ud, Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Muâz b. Cebel ve Übey b. Ka'b" buyruğu ise bu yetkinliğin en bariz kanıtı olarak değerlendirilebilir.¹⁴⁴ Sahâbe arasında pek çok kişi Kur'an'ı ezberlemiş ve öğretmiştir; ancak Resûlullah'ın bu dört ismi özellikle anması onların öğretici konumunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede Abdullah b. Mes'ûd'un adı Kur'an'ın doğru öğrenimi ve öğretilmesi konusunda otorite kabul edilen bir konuma yerleşmiştir.

Hiz. Peygamber'in Abdullah b. Mes'ûd'u dinî bilgi bakımından öne çıkaran bu rivayetleri onun ilmî yeterliliğinin Hiz. Peygamber katında tescil edildiğini göstermektedir. Ancak bu yetkinliğin sahâbe nezdinde nasıl karşılık bulduğu da ayrıca önemlidir. Abdullah b. Mes'ûd, sahip olduğu ilmî birikim ve fetva ehliyeti sebebiyle sahâbe arasında takdir edilen ve kendisine hürmet gösterilen isimlerden biri olmuştur. Bu durum, onun yalnızca şahsî beyanlarıyla değil dönemin önde gelen sahâbîlerinin değerlendirmeleriyle de desteklenmektedir. Nitekim rivayet edildiğine göre bir kişi, karşılaştığı bir mesele hakkında önce Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye başvurmuş, aldığı cevabın ardından aynı soruyu Abdullah b. Mes'ûd'a yöneltmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un, Ebû Mûsâ'nın verdiği hükümden farklı bir görüş ortaya koyması üzerine söz konusu kişi durumu tekrar Ebû Mûsâ'ya iletmiştir. Bunun üzerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî, "Bu âlim kişi aranızdayken bana soru sormayın" diyerek Abdullah b. Mes'ûd'un ilmî yetkinliğini açıkça belirtmiştir.¹⁴⁵ İlerleyen bölümlerde ele alınacağı üzere Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kendi döneminde öğretmen olması dikkate alındığında bu ifadenin taşıdığı anlam daha da belirginleşmektedir.

Abdullah b. Mes'ûd'un öğretici vasfının sahâbe nezdinde kabul gördüğünü gösteren benzer bir değerlendirme Hiz. Ali'yle yaşanan bir hadisede de görülmektedir. Rivayette Abdullah b. Mes'ûd hakkında şu sözler sarf edilmiştir. "Ali'nin yanındaydık. Abdullah'ın bazı sözlerini naklettik. Oradakiler onu övüp, "Ey Allah'ın Emiri! Abdullah b. Mes'ûd'dan daha güzel ahlaklı, daha şefkatli öğreten, insanlarla oturup kalkması daha güzel olan ve daha fazla takva sahibi bir kişi görmedik." dediler. Bunun üzerine Ali, "Size Allah'ı hatırlatırım. Bunu

¹⁴³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 2/295-296; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 11/212-213.

¹⁴⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 6/541; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 11/212; Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr alâ't-Tabakâti'l-ve'l-A'sâr*, 14.

¹⁴⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 11/220; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/129.

*gönülden mi söylüyorsunuz? dedi. Onlar da “evet” dediler. O zaman o da “Ey Allah’ım! Seni şahit gösteriyorum ki onun hakkında ben de onların sözlerinin benzerini veya daha fazlasını söylüyorum” dedi.*¹⁴⁶ Rivayette özellikle geçen “daha şefkatli öğretene” nitelemesi Abdullah b. Mes’ûd’un yalnızca ilmî bilgiye sahip bir sahâbî değil aynı zamanda bu bilgiyi aktarma yetkinliğine sahip bir eğitimci olarak algılandığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tür nitelendirmelerin bir ilim meclisinde dile getirilmiş olması ve herhangi bir itirazla karşılaşmaması, onun öğretici kimliğinin sahâbe çevresinde genel kabul gördüğüne işaret etmektedir.

Abdullah b. Mes’ûd’un öğretmenliğine dair kanaati somut biçimde ortaya koyan en açık göstergelerden biri ise Hz. Ömer’in hilâfeti döneminde onu Kûfe’ye öğretmen olarak görevlendirmesidir.¹⁴⁷ Bu görevlendirme, Abdullah b. Mes’ûd’un öğretici vasfının idarî düzeyde de kabul gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Öte yandan öğretmenlik, yalnızca bilgiye sahip olmakla sınırlı olmayan; muhatapla sağlıklı iletişim kurmayı, dikkat çekmeyi ve bilgiyi aktarma yeteneğine sahip olmayı gerektiren bir faaliyettir Abdullah b. Mes’ûd’un rivayetlerde aktarılan bazı davranışları, onun bu niteliklere sahip olan bir sahâbî olduğunu göstermektedir. Rivayet edilen “*Abdullah eve girdiği zaman oradakilerle hemen ünsiyet peyda ederdi; onların da kendisine ısınması için sesini yükseltirdi*” ifadesi, onun muhataplarıyla güvene dayalı bir ilişki kurduğunu ve etkili bir iletişim benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Abdullah b. Mes’ûd’un eğitimci kimliği, salt bilgi aktaran bir şahsiyet olmanın ötesinde muhataplarının ihtiyaçlarını gözetken ve öğretimi kolaylaştıran bir profil olarak değerlendirilebilir.

Ezcümle, Abdullah b. Mes’ûd’un Hz. Peygamber tarafından resmî bir görevle öğretmen olarak tayin edildiğine dair açık bir rivayet bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak İslâm’ın ilk dönemlerinde dinî bilginin aktarımının resmî unvanlardan ziyade ilmî yetkinlik üzerinden yürütüldüğü dikkate alındığında Abdullah b. Mes’ûd’un öğretici bir rol üstlenmediğini düşünmek isabetli görünmemektedir. Hz. Peygamber’e olan sürekli yakınlığı, Kur’an’ı doğrudan Resûlullah’tan alması, kıraatinin bizzat Hz. Peygamber tarafından övülmesi ve Kur’an’ın kendisinden öğrenilmesi tavsiye edilen sahâbîler arasında yer alması, onun ilmî yeterliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu yetkinlik, sahâbe nezdinde de kabul görmüş fetva ehliyeti ve öğretici yönü Ebû Mûsâ el-Eş’arî ve Hz. Ali gibi önde gelen şahsiyetler tarafından açıkça ifade edilmiştir. Nitekim Hz. Ali’nin de bulunduğu bir mecliste ashâb,

¹⁴⁶ İbn Sa’d, Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir, 3/144; Belâzürî, Ensâbü’l-Esrâf, 11/221.

¹⁴⁷ Taberî, Târihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk ve Sılatu Târih et-Taberî, 4/139; İbn Ebî Davud, Kitâbu’l-Mesâhif, 71; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahâbe, 4/201.

Abdullah b. Mes'ûd hakkında “*ahlâk bakımından daha üstün, öğretimde daha yumuşak, sohbeti daha güzel ve takvâ yönünden daha güçlü bir kimse görmedik*” şeklinde övgüde bulunmuş; Hz. Ali de bu sözleri tasdik ederek onun faziletini kabul etmiştir.¹⁴⁸ Benzer bir durum Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile de yaşanmıştır. Bir kişinin kendisine soru yöneltmesi üzerine, Abdullah b. Mes'ûd'u işaret ederek “*yanınızda bu âlim varken bana soru sormayın*” şeklinde ifade kullanmıştır. Böylece İbn Mes'ûd'un ilmî yetkinliğini açıkça takdir etmiştir. Ancak rivayetlerde yer alan bu övgülerin Hz. Peygamber dönemi içerisinde mi yoksa sonraki sahâbe dönemlerinde mi gerçekleştiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca muhataplarıyla ünsiyet kurmaya dayalı iletişim biçimi onun öğretmenlikte gerekli olan ilkelere sahip bir eğitmeni olduğunu göstermektedir. Hz. Ömer döneminde Kûfe'ye öğretmen olarak görevlendirilmesi ise Abdullah b. Mes'ûd'un öğretici kimliğinin fiilî ve idarî düzeyde de teyit edildiğini ortaya koymaktadır.

1.4.4. Habbâb b. Eret

1.4.4.1. Aile ve eğitim hayatı

Habbâb b. Eret'in ismi ve nesebi Habbâb b. Eret b. Cendele b. Sa'd b. Huzeyme b. Ka'b b. Sa'd b. Zeyd Menât b. et-Temimî'dir.¹⁴⁹ Nesep bakımından Temîm kabilesine mensup olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁰ Ancak câhiliye döneminde ailesiyle birlikte esir alınarak Benî Zühre kabilesine mensup Ümmü Enmâr bt. Sübâ' el-Huzâiyye'ye satılmıştır.¹⁵¹ Bu durum sebebiyle Habbâb b. Eret'in hilf (anlaşma) / velâ yoluyla Benî Zühre kabilesine nispet edildiği ifade edilmiştir.¹⁵²

Habbâb b. Eret'in künyesi hakkında kaynaklarda “Ebû Abdillâh”,¹⁵³ “Ebû Yahya”¹⁵⁴ ve “Ebû Muhammed”¹⁵⁵ şeklinde farklı rivayetler yer almaktadır. Ancak bu ihtilafın aynı dönemde yaşayan ve Utbe b. Gazvân'ın kölesi olan Habbâb adlı başka bir şahısla karıştırılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple “Ebû Yahya” künyesinin söz konusu köleye ait

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/386.

¹⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâtü'l-Kebîr*, 3/152; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, 4/7.

¹⁵⁰ Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Silatu Târih et-Taberî*, 11/558.

¹⁵¹ el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 2/906.

¹⁵² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1371/1952), 3/395; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/143; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhumi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târih ve's-Siyer*, 133.

¹⁵³ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 4/61; Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed er-Râzî ed-Dûlâbî, *el-Kunâ ve'l-Esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâryâbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000), 1/234; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, thk. Hamdî bin Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 4/55; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/395; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/143.

¹⁵⁴ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktar*, 76; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr Ve'l-Alâm*, 2/109; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 7/378.

¹⁵⁵ Ebû't-Tîb Muhammed b. Ahmed Alî el-Fâsî, *el-İkdu's-Semîn fî Târihi'l-Beledi'l-Emin*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 1998), 4/33.

olması daha muhtemel görünmektedir.¹⁵⁶ Habbâb b. Eret için en yaygın ve ilmî açıdan daha isabetli kabul edilen künye ise Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen “Ebû Abdillâh”tır.

Habbâb b. Eret’in köken itibarıyla Arap olmadığı yönünde bilgiler mevcuttur. Söz konusu bilgilere dayalı olarak Arapçayı konuştuğu dönemde belirli bir pelteklik veya konuşma kusuruna sahip olduğu ileri sürülmüştür.¹⁵⁷ Bu bağlamda Arapçada “bir dili iyi konuşamama, konuşmada tutukluk ve dilde düğümlenme” gibi anlamlara gelen “eret (أرت)” kelimesinin kendisine lakap olarak nispet edildiği belirtilmektedir.¹⁵⁸

Habbâb b. Eret’in Câhiliye dönemine dair aktarılan bilgilerden bir diğeri de onun demircilik mesleğiyle meşgul olduğudur. Rivayetlere göre Hz. Peygamber risâlet öncesinde Habbâb b. Eret’i demircilik yaptığı yerde ziyaret ederdi. Bu ziyaretler aralarında önceden mevcut olduğu anlaşılan güven ve yakınlık ilişkisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Söz konusu ilişkinin Habbâb b. Eret’in İslâm’ı erken dönemde kabul etmesinde etkili olmuş olabileceği söylenebilir.

Habbâb b. Eret’in İslâm’a giriş tarihi hakkında kaynaklarda kesin bilgiler yer almamaktadır. Bununla birlikte genel kabul onun Dârülerkam ’da yürütülen gizli tebliğ ve eğitim faaliyetleri başlamadan önce Müslüman olduğu yönündedir.¹⁵⁹ Habbâb b. Eret’in İslâm’a giriş sırası konusunda ise rivayetler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda onun ilk iman eden Müslüman erkek olduğu ifade edilirken¹⁶⁰ bazı rivayetlerde Hz. Ebû Bekir’in davetiyle Müslüman olduğu ve bu sebeple altıncı Müslüman olarak kabul edildiği belirtilmektedir.¹⁶¹

Mevcut rivayetler birlikte değerlendirildiğinde Hz. Ebû Bekir’in ilk Müslüman erkek olduğu yönündeki görüşün daha güçlü delillere dayandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Habbâb b. Eret’in İslâm’a giren ilk Müslümanlar arasında yer aldığı hususunda kaynaklar arasında genel bir ittifak bulunmaktadır.¹⁶² Bu çerçevede Habbâb b. Eret’in “ilk Müslüman

¹⁵⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî İbn İbn Habîb, *el-Muhabber* (Beyrut: Dâiratü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1361), 288.

¹⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, 1/200.

¹⁵⁸ Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî’i İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 2/34.

¹⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 1/665; Zehebî, *Târihu’l-İslâm ve Vefeyâtî’l-Meşâhîr Ve’l-Alâm*, 2/317; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1326/1908), 1/539.

¹⁶⁰ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Osmâniyye*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1411/1991), 5.

¹⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, 1/200; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî (Riyad: Dâru’l-Vaţan, 1419/1998), 2/906; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 2/147; Fâsî, *el-İkdu’s-Semîn fi Târihi’l-Beledi’l-Emîn*, 4/33.

¹⁶² İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fi Ma’rifeti’l-Ashâb*, 2/438; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 1/665; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahâbe*, 2/221.

erkek” olarak nitelendirilmesinden ziyade onun İslâm’ı erken kabul eden ilk Müslümanlar arasında yer aldığı yönündeki yaklaşımın daha isabetli olduğu söylenebilir.

İslâm’ın ilk dönemlerinde bazı Müslümanlar dinlerini gizleyerek yaşarken bir kısmı da açıkça Müslüman olduklarını ilan etmişlerdi. Bu ikinci grupta yer alan isimlerden biri de Habbâb b. Eret’tir. Müşriklerin İslâm’a karşı düşmanlığının yoğun olduğu bir dönemde özellikle toplumun alt tabakasından bir kimsenin yeni dinini alenî biçimde yaşaması Mekke’de hoş karşılanmamış, bu tür davranışlara ağır tepkiler gösterilmiştir. Bu çerçevede, toplumun alt tabakasına mensup bir sahâbî olan Habbâb b. Eret de Mekke döneminde Müslümanlara yönelik uygulanan baskı ve işkencelere maruz kalan isimler arasında yer almıştır.¹⁶³

Rivayetlere göre Habbâb b. Eret, imanını açıkça ortaya koyduğu için efendisi Ümmü Enmâr tarafından ağır işkencelere maruz kalmıştır. Bu işkencelerin boyutunu gösteren bir olay Hz. Ömer döneminde yaşanmıştır. Habbâb b. Eret Hz. Ömer’in huzuruna çıktığında Hz. Ömer onu yanına oturtarak Bilâl dışında bu makama ondan daha layık kimse olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Habbâb b. Eret Bilâl’in müşrikler arasında kendisini koruyan kimseler bulunduğunu, oysa kendisini koruyacak kimsenin olmadığını ifade etmiştir. Müslüman olması sebebiyle kendisi için yakılan ateşe yatırıldığını ve bir kişinin ateş üzerinde göğsüne basması sebebiyle sırtının yandığını anlatmıştır. Ardından sırtını açmış ve yanık izleri görülmüştür.¹⁶⁴

Habbâb b. Eret’in Mekke döneminde müşriklerle yaşadığı dikkat çekici hadiselerden biri, Kur’ân’da inkârcı tavrıyla eleştirilen Âs b. Vâil ile arasında geçen olaydır. Bu dönem Mekke’de Müslümanlara yönelik baskı ve zulmün hem fiziksel hem de psikolojik boyutlara ulaştığı bir süreçtir. Müşrikler, Müslümanları yalnızca beden en eziyete maruz bırakmakla kalmamış, aynı zamanda onları küçümseyici ve aşağılayıcı tutumlar sergileyerek inançlarından vazgeçirmeye çalışmışlardır.

Habbâb b. Eret’in bizzat aktardığı rivayet bu baskı ortamını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. *“Ben Mekke’de demirciydim. Âs b. Vâil için bir kılıç yaptım. Ücretimi istemeye gittiğimde bana, ‘Muhammed’i inkâr etmedikçe sana ödeme yapmam’ dedi. Ben de ‘Muhammed’i inkâr etmem; sen ölüp tekrar dirilinceye kadar’ dedim. O da ‘Diriltildiğimde malım olacak, o zaman sana öderim’ dedi. Bunu Resûlullah’a anlattım; bunun üzerine şu âyet*

¹⁶³ Makdisî, *el-Bed ve’t-Târih*, 5/101.

¹⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, 1/202; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, es-Sünen, thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Mürşid (Beyrut; Lübnan: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), 1/106; Zehebî, *Târihu’l-İslâm ve Vefeyâti’l-Meşâhîr Ve’l-Alâm*, 2/317-318; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 10/648.

indirildi: “Ayetlerimizi inkâr eden ve “Bana mutlaka mal ve evlat verilecektir” diyen kimseyi gördün mü?”¹⁶⁵

Yapılan araştırmalar neticesinde Habbâb b. Eret’in Habeşistan’a gerçekleştirilen iki hicrete de katılmadığı, bu süreçte Hz. Peygamber ile birlikte Mekke’de kaldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Medine’ye yapılan hicrete “ilk muhacir sahâbîler” arasında iştirak etmiştir.¹⁶⁶ Medine’ye hicretinin ardından Ashâb-ı Suffe içerisinde yer alan Habbâb b. Eret,¹⁶⁷ Medine döneminde Hz. Peygamber ile birlikte tüm gazvelere katılmıştır.¹⁶⁸ Nitekim Vâkıdî’nin rivayetine göre Bedir Savaşı’nda Hz. Peygamber tarafından ganimetlerin muhafazasıyla görevlendirilmiştir.¹⁶⁹

Medine’ye hicretinin ardından Ashâb-ı Suffe içerisinde yer alması Habbâb b. Eret’in ilmî ve öğretici yönünün şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Hz. Peygamber’in yakınında bulunarak Kur’ân ve dinî bilgileri doğrudan öğrenme imkânı elde etmesi onun bu birikimi başkalarına aktarma sorumluluğunu üstlenmesini sağlamıştır. Hayatının bu safhasını Medine’de sürdüren Habbâb b. Eret, Hz. Ömer döneminde Müslümanların Kûfe’ye gitmesine karar verilmesi üzerine Kûfe’ye giden sahâbîler arasında yer almıştır.¹⁷⁰

Habbâb b. Eret Kûfe’ye yerleştikten sonra son derece ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Hastalığın şiddetinden bu bölgenin yedi kez dağıldığını ifade etmiştir. Hârîse b. Mudair’in nakline göre Habbâb b. Eret, Resûlullah ölümü temenni etmeyi yasaklamamış olsaydı ölümü arzu edeceğini dile getirmiştir. Bu sözleri hastalığının ne denli ağır olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷¹

Habbâb b. Eret hastalığının ardından Kûfe’de vefat etmiştir.¹⁷² Ölümünden önce oğluna vefat ettiğinde kendisini Kûfe’nin uzak tepelerine gömmesini, böylece insanların orada Resûlullah’ın ashabından birinin medfun olduğunu düşünerek kabrini ziyaret edebileceğini vasiyet etmiştir.¹⁷³ Oğlunun bu vasiyeti yerine getirmesiyle Kûfe’ye defnedilen ilk sahâbî

¹⁶⁵ Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh, 6/250; Ahmed b. Hanbel, Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 34/546; Zehebî, Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ, 4/7; Ebû’l Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kesîr, Tefsîrû’l-Kur’âni’l Azîm (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1419), 5/230.

¹⁶⁶ el-İsfahânî, Ma’rifetü’s-Sahâbe, 2/907; İsfahânî, Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ, 1/143; İbn Kesîr, el-Bidâye ve’n-Nihâye, 5/222.

¹⁶⁷ İsfahânî, Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ, 1/359.

¹⁶⁸ İbn Sa’d, Kitâbü’t-Tabakâtü’l-Kebîr, 3/152; Belâzürî, Ensâbü’l-Eşrâf, 1/201.

¹⁶⁹ Vâkıdî, el-Megâzî, 1/100; Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî İbn Habîb, el-Münemmak fî Ahbârî Kureys, thk. Hürşîd Ahmed Fârûk (Beyrut: Alemü’l Kütüb, 1405/1985), 244.

¹⁷⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb, 2/438.

¹⁷¹ Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh, 9/230; Ahmed b. Hanbel, Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 45/192; Taberânî, el-Mu’cemu’l-Kebîr-et-Taberânî, 4/71.

¹⁷² İbn Kuteybe, el-Ma’ârîf, 1/317; İbn Sa’d, Kitâbü’t-Tabakâtü’l-Kebîr, 3/152; Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya İbn Mende, Ma’rifetü’s-Sahâbe, thk. Âmir Hasan Sabrî (Matbû’âtu Câmi’atü’l-İmârâtü’l-Arabiyyetü’l-Mutahaddide, 1426/2005), 486; Fâsî, el-İkdu’s-Semîn fî Târîhi’l-Beledi’l-Emîn, 4/34.

¹⁷³ Belâzürî, Ensâbü’l-Eşrâf, 1/203.

olmuştur.¹⁷⁴ Rivayetlere göre Hz. Ali, Sıffin Savaşı dönüşünde söz konusu kabri görmüş ve orada kimin defnedildiğini sormuştur. Habbâb b. Eret'in medfun olduğu kendisine bildirildiğinde derin bir hüzne kapılmış ve onun cenaze namazını kıldırmıştır.¹⁷⁵ Ardından şu ifadeler ile Habbâb b. Eret hakkındaki görüşlerini belirtmiştir. *“Allah Habbâb’a rahmet eylesin. Halis bir Müslüman olarak yaşadı. Bedeni ile çok ağır bedeller ödedi. Allah salih ameller işleyenlerin ecrini zayi etmeyecektir.”*¹⁷⁶

1.4.4.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Habbâb b. Eret'in kaynaklarda Hz. Peygamber tarafından doğrudan öğretmen olarak görevlendirilmemiş olması onun öğretici bir rol üstlendiği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Aksine dönemin şartları dikkate alındığında Hz. Peygamber'den ilim öğrenen sahâbenin büyük bir kısmının edindikleri bilgileri başkalarına aktarmayı dinî bir sorumluluk olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Habbâb b. Eret'in bu süreçte öne çıkmasını sağlayan hususlardan biri de İslâm öncesinde okuma-yazma bilmesi ve erken dönemde Kur'ân bilgisine vâkıf olmasıdır.¹⁷⁷ Bu özellikler onun bilgiyi başkalarına aktarma hususunda daha etkin bir konumda yer almasına imkân tanımıştır.

Verilen bilgiler ışığında Habbâb b. Eret'in öğretmenlik vasfını dolaylı olarak ortaya koyan önemli rivayetlerden biri Kur'ân ilmi hususunda otorite kabul edilen Abdullah b. Mes'ûd ile bağlantılıdır. Rivayete göre sahâbe, Abdullah b. Mes'ûd'a gelerek kendilerinden Tâ, Sîn, Mîmü'l Mi'eteyn sûrelerini okumasını talep etmişler; ancak o, söz konusu sûreleri ezberinde bulunmadığını belirterek, *“Bu sûreyi Resûlullah'tan bizzat alan kimseye gidin, o da Habbâb b. Eret'tir”* demiştir. Bunun üzerine sahâbiler Habbâb b. Eret'e yönelmiş ve o da kendilerine bu sûreyi okumuştur.¹⁷⁸ Rivayetin hangi dönemde gerçekleştiğine dair kaynaklarda kesin bir tarih bilgisi bulunmadığı için olayın Hz. Muhammed zamanında mı yoksa sahabe döneminde mi olduğu açık şekilde belirlenememektedir. Her iki ihtimalde bu rivayet, Habbâb b. Eret'in yalnızca Kur'ân'ı öğrenen bir sahâbî değil aynı zamanda bilgisine başvuru, başkalarına aktarma yetkinliğine sahip bir öğretici olduğunu gösterir. Kur'ân ilmi konusunda Abdullah b. Mes'ûd gibi bir otoritenin dahi ilgili kimseleri ona yönlendirmesi Habbâb b. Eret'in ilmi güvenilirliğini ve öğretmenlik vasfını ortaya koymaktadır.

¹⁷⁴ Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî, 4/55; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, 2/222.

¹⁷⁵ Buhârî, et-Târihu'l-Kebîr, 4/61; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbü't-Tehzîb, 1/539.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 34/530; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî, 4/56; el-İsfahânî, Ma'rifetü's-Sahâbe, 2/908.

¹⁷⁷ M. Yaşar Kandemir, “Habbâb b. Eret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/340.

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 7/87; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî, 4/55; İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, 6/198.

Habbâb b. Eret'in neden "öğretmen sahâbîler" başlığı altında tezimize dâhil edildiğini ortaya koyan asıl rivayeti aktarmak yerinde olacaktır. Kaynaklarda Hz. Ömer'in İslâm'a giriş süreci anlatılırken bu sürecin merkezinde yer alan önemli isimlerden birinin Habbâb b. Eret olduğu görülmektedir. Rivayetlere göre Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber'i öldürmek amacıyla Hz. Ömer'i görevlendirmiştir. Hz. Ömer bu niyetle yola çıktığı sırada Nuaym b. Abdullah ile karşılaşmış; ondan kız kardeşi Fâtıma bt. Hattâb ile eniştesi Saîd b. Zeyd'in Müslüman olduklarını öğrenmesi üzerine doğrudan kız kardeşinin evine gitmiştir.

Hz. Ömer eve geldiğinde içeride gizli bir şekilde Kur'ân tilaveti yapılmaktadır. Rivayetlerde bu eğitimi veren Habbâb b. Eret'in Tâhâ sûresini yazılı sahifeler üzerinden öğrettiği belirtilmektedir. Hz. Ömer'in sert tepkisi karşısında kız kardeşi ve eniştesi İslâm'a olan bağlılıklarını açıkça ifade etmiş; Hz. Ömer ise okunan âyetleri görmek istemiştir. Okuduğu âyetlerden derinden etkilenen Hz. Ömer'in kalbi yumuşamış ve nihayetinde İslâm'ı kabul etmiştir. Bu gelişme üzerine Habbâb b. Eret saklandığı yerden çıkarak tekbir getirmiş ve Hz. Peygamber'in Hz. Ömer hakkında yaptığı, *"Allah'ım! İslâm'ı Ömer b. Hattâb ya da Ebû Cehil ile güçlendir"* şeklindeki duasını hatırlatmıştır.¹⁷⁹

Hz. Ömer'in İslâm'a giriş sürecini konu edinen rivayet Habbâb b. Eret'in Kur'ân öğretimiyle ilişkisini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu rivayette Habbâb b. Eret'in Fâtıma bt. Hattâb ve eşi Saîd b. Zeyd'e Kur'ân'ı yazılı sahifeler üzerinden öğretmesi onun Kur'ân eğitimi verdiğini gösteren en önemli kısımdır. Özellikle müşrik baskısının yoğun olduğu bir dönemde Kur'ân öğretiminin gizli bir ortamda ve yazılı metinler aracılığıyla gerçekleştirilmesi belirli bir öğretme faaliyetinin varlığına işaret etmektedir.

Habbâb b. Eret'in Kur'ân öğretimine yönelik bu faaliyetlerinin süreklilik arz ettiğini açık biçimde ortaya koyan başka rivayetlere kaynaklarda doğrudan rastlanmamaktadır. Ancak erken dönem Mekke toplumunda okuma-yazma bilen kişi sayısının oldukça sınırlı olduğu ve Habbâb b. Eret'in İslâm'ın yayılması sürecinde yalnızca ilmî değil askerî ve fiilî mücadele alanlarında da aktif rol üstlendiği dikkate alındığında, onun Kur'ân'ın doğru şekilde aktarılmasına hizmet eden eğitim süreçlerinde de etkin olmuş olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede Habbâb b. Eret'in Kur'ân öğretimine katkısının yalnızca Fâtıma bt. Hattâb ve Saîd b. Zeyd'e verdiği eğitimle sınırlı kalmadığı, aksine onun eğitimciliğinin daha geniş bir öğretmenlik faaliyeti bağlamında değerlendirilmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

Hz. Ömer'in okuduğu âyetlerden etkilenerak İslâm'ı kabul etmesinin ardından Habbâb b. Eret'in saklandığı yerden çıkarak Hz. Peygamber'in Hz. Ömer hakkındaki duasını

¹⁷⁹ İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir, 3/248, 249; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/344; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, 1/680; Mevdudi, Tefhimü'l Kur'an / Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri, 3/235.

hatırlatması da onun Hz. Ömer'in Müslüman oluş sürecinin bir parçası olarak yer aldığını göstermektedir.

Bu noktada Kur'ân öğretimi bağlamında neden başka bir sahâbiden ziyade Habbâb b. Eret'in öne çıktığı sorusu da önem kazanmaktadır. Kaynaklarda yer alan bilgiler birlikte değerlendirildiğinde onun okuma-yazma bilen isimler arasında yer alması, İslâm'ı erken dönemde kabul etmesi sebebiyle dinî bilgilere daha erken vâkıf olması, maruz kaldığı ağır işkencelere rağmen imanında sebat göstermesi ve Suffe ehlinde olması gibi hususların belirleyici etkenler olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu nitelikler, Habbâb b. Eret'in Kur'ân'ın aktarımı konusunda yetkin birisi olarak görülmesine zemin hazırlamış olmalıdır.

Sonuç olarak Hz. Ömer'in İslâm'a giriş sürecine dair rivayetlerde yer alan bu unsurlar, Habbâb b. Eret'in Hz. Peygamber döneminde Kur'ân öğretiminde görevli öğretmenler arasında yer aldığına işaret etmektedir. Her ne kadar onun öğretmenlik faaliyetlerinin kapsamı ve sürekliliği konusunda kesin veriler bulunmasa da fiilî Kur'ân öğretimi esas alındığında Habbâb b. Eret'in “öğretmen sahâbîler” başlığı altında değerlendirilmesi ilmî açıdan mümkün görünmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

MEDİNE DÖNEMİNDE GÖREVLENDİRİLEN SAHÂBÎLER

2.1. Suffe'de Öğretmen Olarak Görevlendirilen Sahâbîler

2.1.1. Ubâde b. Sâmit

2.1.1.1. Aile ve eğitim hayatı

Hiz. Peygamber'in ashabı arasında önde gelen isimlerden biri Ubâde b. Sâmit'tir. Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ adlı eserinde onu önder ve örnek şahsiyetlerden biri olarak zikretmektedir.¹⁸⁰ Ubâde b. Sâmit'in nesebi Ubâde b. Sâmit b. Kays b. Esram b. Fihri b. Kays b. Sa'lebe b. Ğanm b. Sâlim b. Avf b. Amr b. Avf b. el-Hazrec şeklinde nakledilmektedir.¹⁸¹ Künyesi Ebü'l-Velîd olup¹⁸² Hiz. Peygamber'in de kendisine bu künyeyle hitap ettiği rivayet edilmektedir. Medine'deki iki büyük kabilelerden biri olan Hazrec kabilesinin¹⁸³ Avfoğulları kolundandır.¹⁸⁴

Nesep bilgisinde geçtiğine göre babasının adı Sâmit b. Kays'tır. Çağdaş İslam âlimlerinden Zühaylî, Ubâde b. Sâmit'in babasının İslam'ı görmeden vefat ettiğini ifade etmektedir.¹⁸⁵ Annesi ise Ensâr'ın Hazrec koluna mensup Kurretülayn bt. Ubâde'dir.¹⁸⁶ Kaynaklarda Ubâde b. Sâmit'in bir erkek ve iki kız kardeşi bulunduğu belirtilmektedir.¹⁸⁷

Ubâde b. Sâmit'in eşi, Ümmü Harâm bt. Milhân'dır. Ubâde b. Sâmit ve eşi, Hiz. Osman döneminde gerçekleştirilen Kıbrıs seferine katılmışlardır. Rivayetlere göre Ümmü Harâm kendisine verilen bineğinden yaşlılığı sebebiyle düşmüş, boynunun kırılması sonucu burada vefat etmiştir.¹⁸⁸

Ubâde b. Sâmit'in Müslüman oluşu Hiz. Peygamber'in Ukaz Panayırı'nda tebliğ faaliyetlerine başladığı döneme tekabül etmektedir. O, panayırda Ubâde b. Sâmit'in de içinde bulunduğu Evs ve Hazrec kabilelerinden altı kişilik bir grupla karşılaşmıştır. Hiz. Peygamber onları Allah'a iman etmeye, O'na kulluk etmeye ve getirdiği dine destek olmaya davet etmiş; grup da kendilerine vahyedilen ayetlerden bir kısmının okunmasını talep etmiştir.¹⁸⁹ Bu talep

¹⁸⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/341.

¹⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/464; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/506.

¹⁸² Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullâh b. Abdülhakem el-Mısri İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbaruha* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, 1415), 302; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/341.

¹⁸³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/159; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/111.

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/464.

¹⁸⁵ Vehbe ez-Zuhayli, *Kitâbu'l-Fikhi'l-İslâmî ve Edilletühû li'z-Zuhaylî*, ts., 9/6933.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/159; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 3/506.

¹⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 1/224.

¹⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 25/130; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/538.

¹⁸⁹ Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî*, thk. Hasan Selîm Esed Ed-Dârânî (Suriye: Dârü's-Sekâ, 1996), 1/375.

üzerine Hz. Peygamber bu gruba İbrâhîm Sûresi'nin 35–52. ayetlerini okumuştur. Ayetlerin tesiri kısa sürede bu grubu etkisi altına almış ve Medineli altı kişi orada İslam'ı kabul etmiştir.¹⁹⁰

Ubâde b. Sâmit, İslam'ı kabul etmesinin ardından Hz. Peygamber'in görevlendirmesiyle çeşitli alanlarda önemli görevler üstlenmiştir. Bu görevlerden biri de onun Hz. Peygamber tarafından zekât memuru olarak görevlendirilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber döneminde farklı bölgelere hem zekât ve vergileri toplamak hem de bölgede düzen ve güvenliği sağlamak amacıyla dini tebliğ edecek âmil adında görevliler gönderilmiştir.¹⁹¹

Kaynaklarda belirtildiğine göre Ubâde b. Sâmit de âmiller arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber, onu zekât memuru olarak görevlendirdiğinde toplumda herhangi bir ayırım yapmaması ve kimsenin hakkına girmemesi konusunda şu şekilde uyarmıştır: *“Ey Ebü'l-Velîd! Şayet bir haksızlık yaparsan, kıyamet gününde devenin böğürmesi, ineğin sesi ve koyunun melemesi boynunda bir yük olur. Buna dikkat et.”*¹⁹²

Bununla birlikte kaynaklarda Ubâde b. Sâmit'in hangi bölgede âmilliğe tayin edildiğine dair açık bir bilgi bulunmamaktadır.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Ubâde b. Sâmit, müşriklerle yapılan savaşların tamamına katılmış ve dinine olan bağlılığını fiilen ortaya koymuştur.¹⁹³ Onun bu samimiyetini gösteren önemli olaylardan bir diğeri de Benî Kaynuka ile ilgili gelişmeler sırasında sergilediği tavidir. Yahudiler ile Hz. Peygamber arasında yapılan anlaşmayı ilk bozan grup Benî Kaynuka olmuştur. Bunun üzerine Müslümanlar onları kuşatma altına almıştır. Bu süreçte kabilesinin Yahudilerle müttefik olmasına rağmen Ubâde b. Sâmit onların yanında yer almamış ve Hz. Peygamber'e bağlılığını açıkça ifade etmiştir. Rivayete göre o, *“Ben Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerin dostuyum; bu kâfirlerle yaptığım anlaşma ve dostluktan vazgeçiyorum”* demiştir. Bu olay üzerine Mâide Sûresi'nin 51. ayetinin nazil olduğu nakledilmektedir.¹⁹⁴

Kaynaklarda Ubâde b. Sâmit uzun boylu, iri yapılı ve güzel görünümlü bir kişi olarak tasvir edilmektedir.¹⁹⁵ Onun boyunun çok uzun olduğunu ifade etmek amacıyla bazı rivayetlerde boyunun “on arşın” olduğu söylenmişse de bu ifadenin abartılı olduğu açıktır.¹⁹⁶ Ubâde b. Sâmit, 34/654 yılında, yaklaşık 72 yaşındayken, Filistin'de bulunan Remle'de vefat etmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 1/152-153.

¹⁹¹ Mehmet Erkal, “Âmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/58.

¹⁹² Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî*, 2/141; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/159.

¹⁹³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/506.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 2/27.

¹⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 3/507.

¹⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, 5/112.

¹⁹⁷ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbaruha*, 302.

2.1.1.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Ubâde b. Sâmit'in doğrudan Hz. Peygamber tarafından öğretmen olarak görevlendirilmesinden önceki süreç onun Hz. Peygamber ile yaptığı görüşmeler neticesinde edindiği dinî bilgileri Medine toplumuna aktarması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum, resmî bir görevlendirme olmasa da Ubâde b. Sâmit'in dolaylı bir öğretmenlik faaliyeti ortaya koyduğunu göstermektedir.

Ubâde b. Sâmit, İslam'ı kabul ettikten sonra Medine'de yeni dinin ilk temsilcilerinden biri olmuş ve öğrendiği dini bilgileri çevresine aktarmaya başlamıştır. Hz. Peygamber ile yaptığı ilk görüşmede edindiği bilgileri Medine halkına ulaştırması, onun henüz resmî olarak görevlendirilmemiş olsa da fiilen öğretici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu faaliyetler, Medine'de İslam'a olan merakı artırmış ve sonraki yıl daha kalabalık bir grubun Mekke'ye giderek Hz. Peygamber ile görüşüp biat etmesine zemin hazırlamıştır.

Nitekim Akabe Biatı'ndan bir yıl sonra Medine'den 12 kişi Hz. Peygamber'e biat etmiştir. Ardından gerçekleşen 2. biata katılımın belirgin şekilde artması yine bu eğitim sürecinin doğal bir sonucu olmuştur. Bu artış, Ubâde b. Sâmit ve diğer ilk Müslümanların Medine'de yürüttükleri gayriresmî öğretim faaliyetlerinin etkisini ortaya koymaktadır.¹⁹⁸

Hz. Peygamber, Medineliler ile yaptığı son görüşmede onlardan kendi aralarından 12 temsilci seçmelerini istemiştir. Medinelilerin seçtiği bu 12 nakib grubunun içinde Ubâde b. Sâmit, Benî Avf b. el-Hazrec'in temsilcisi olarak yer almıştır.¹⁹⁹ Bu göreviyle Ubâde b. Sâmit yalnızca bir temsilci değil; aynı zamanda kavmi adına dinî bilgiyi öğreten ve rehberlik yapan bir öğretici konumunda bulunmuştur.

Zira nakibin ilk dönem İslam toplumu için görev tanımı, sorumlu olduğu Müslüman topluluğun ihtiyaçlarıyla ilgilenmek, onlara İslam'ı anlatıp davette bulunmak ve toplumda yaşanan gelişmeleri Hz. Peygamber'e iletmektir. Bu nedenle nakib olarak seçilen kişinin toplum tarafından tanınan ve güvenilirliğine itimat edilen biri olması gerekmektedir. Aynı zamanda dinî bilgileri kendi hayatına uygulayıp insanlara aktarabilecek bir donanıma sahip olması da beklenmekteydi.²⁰⁰

Bu bağlamda Ubâde b. Sâmit'in hem toplum nezdinde hem de Hz. Peygamber katında bu özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, bu temsilciler için övgü

¹⁹⁸ Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, 5/141; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, 3/159.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 37/353; Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 1/337.

²⁰⁰ Uyar, "Nakib", 32/322.

mahiyetinde, tıpkı Hz. İsa'nın havarilerinin kavimleri adına kefil olmaları gibi, onların da kendi kavimleri adına sorumluluk taşıdıklarını ifade etmiştir.²⁰¹

Ubâde b. Sâmit'in üstlendiği gayriresmî öğretim faaliyetlerinden bir başka örnek ise yakın arkadaşı Kâ'b b. Ucre ile yaşadığı olay zikredilebilir. Kâ'b b. Ucre, başlangıçta İslam'a karşı mesafeli duran ve bu konuda yapılan davetleri kabul etmeyen bir kimseydi. Evindeki puta bağlılık göstermekte, onu temizleyip üzerini örterek korumaktaydı.

Ubâde b. Sâmit, yakın arkadaşının bu durumundan rahatsız olmuş ve bir gün onun evde bulunmadığı bir sırada içeri girerek putu parçalara ayırmıştır. Kâ'b b. Ucre eve döndüğünde bu manzara karşısında öfkelenmiş ve bunu yapanın Ubâde b. Sâmit olduğunu tahmin ederek onun yanına gitmek üzere yola çıkmıştır. Ancak bu esnada, söz konusu putun kendisini bile koruyamadığını düşünmüş ve bunun putun herhangi bir güce sahip olmadığını gösterdiği kanaatine varmıştır. Bunun ardından Ubâde b. Sâmit'in yanına gelen Kâ'b b. Ucre, İslam'ı kabul etmiş ve kelime-i şehadet getirmiştir.²⁰²

Bu olay, Ubâde b. Sâmit'in İslam'ın sadece pasif bir takipçisi olmadığını göstermektedir. O, henüz resmî bir görev almasa da çevresindeki kişiler üzerinde öğretici bir etki meydana getirmiştir. Ayrıca doğru inanç ile yanlış inanç arasındaki farkı somut bir şekilde ortaya koyup yakın arkadaşının İslam'a girmesine vesile olmuştur. Dolayısıyla Ka'b b. Ucre ile yaşanan bu hadise Ubâde b. Sâmit'in bireysel düzeyde yürüttüğü irşad faaliyetlerine örnek teşkil etmektedir.

Ubade b. Sâmit, Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı bir araya getiren beş kişiden biri olarak rivayet edilmektedir.²⁰³ Bu rivayet, iki farklı anlam taşımaktadır. Birincisi, erken dönem Müslümanların gelen vahyi dönemin şartlarına uygun deri, taş, hurma yaprağı vb. materyaller üzerine yazıp Kur'an metinlerini bir araya getirmesidir. İkincisi ise, Kur'an ayetlerinin ezberlenmesi ve gerektiği gibi derinlemesine öğrenilmesidir.

Günümüzde "hafız olmak" genellikle Kur'an ayetlerini ezberlemek anlamına gelirken Asr-ı Saâdet'te daha farklı bir anlama sahipti. Hz. Peygamber, inzâl edilen ayetlerin ilk dönem Müslümanlar tarafından sistemli bir şekilde ezberlenmesine önem vermiştir. Bu nedenle ashâbın öğrendiklerini iyice hazmetmeleri için ayetler 10'ar 10'ar öğretilir; 1. 10 ayet ezberlenmeden 2. 10 ayete geçilmezdi. Örneğin Hz. Ömer, Bakara Suresi'ni bütün

²⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/406.

²⁰² İbn Sa'd, *Kitabü'l-Tabakâti'l-Kebir*, 1/387-388; M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/14.

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/159; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 3/507.

hükümleriyle öğrenmek için 12 yıl çalışmış, sureyi tamamladığında şükretmek için bir deve kurban etmiştir.²⁰⁴

Her ne kadar iki görüş birbirinden farklı gibi görünse de aslında birbirini tamamlayıcıdır. Ubade b. Sâmî hem Kur'ân ayetlerinin yazımı hem de ayetlerin derinlemesine öğrenilmesinde görev almıştır; çünkü yazıya geçirme ve ezberleme süreci birbirini destekleyen iki unsurdur.

Ubâde b. Sâmî, gelen vahiyleri yazmakla görevlendirilmesi nedeniyle Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinden biri olarak değerlendirilebilir.²⁰⁵ Dolayısıyla Ubâde b. Sâmî'in bu görevi üstlenmesi, onun okuryazar yetkinliğine sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda gelen vahiyle birebir muhatap olması onun eğitimci kişiliğini şekillendiren en önemli unsurlardan birisidir.

Hicretin Müslümanların kendi kavim ve kabileleri içinde İslam'ı güvenle yaşayamamaları nedeniyle bir zorunluluk olarak gerçekleşmesi gibi, Suffe'nin ortaya çıkışı da hicretten sonra yoksul ve kimsesiz muhacirlerin barınma ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır.²⁰⁶ Bu yapı, aynı zamanda onların eğitim ve öğretim faaliyetlerinin düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülmesine uygun bir ortam sağlamıştır.

Nitekim hicretten sonra Medine'de yeni bir toplumun inşa edilebilmesi amacıyla sosyal hayatın birçok alanında çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin başında, eğitim odaklı Suffe'nin açılması gelmektedir. Din, dil ve ırk fark etmeksizin herkese kapılarını açan bu kurum, insanlara İslam'ın hükümlerini öğrenme imkânı sunmuştur. Mescid-i Nebevi'nin bir bölümü olan Suffe'de insanlar Hz. Peygamber'in etrafında toplanır, bilmedikleri konularda sorular sorar ve cevap alırlardı. Suffe, Mescid-i Nebevi'nin eğitime ayrılan en önemli alanı olarak katılımcıların topluca oturup sesli olarak nazil olan Kur'ân ayetlerini okuyup ezberlemeye çalıştıkları ve Peygamber'in sünnetini günü gününe öğrenip takip ettikleri bir merkez işlevi görmüştür.²⁰⁷ Dolayısıyla Suffe; İslam eğitim-öğretim tarihinde kurumsallaşma döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir.²⁰⁸

Bu eğitim kurumunda eğitim görenler, aldıkları bilgileri hem kendi ailelerine hem de Hz. Peygamber'in görevlendirmesiyle farklı coğrafyalara taşıyorlardı.²⁰⁹ Böylece Suffe'de

²⁰⁴ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayınları, 1990), 2/280.

²⁰⁵ Kandemir, "Ubâde b. Sâmî", 42/13.

²⁰⁶ Selim Kaval, *Ashabu's-Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 19.

²⁰⁷ Celal Yeniçeri, *Hiz. Muhammed (s.a.v.) Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015), 214.

²⁰⁸ İlhan Yıldız, "Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Aralık 1998), 307.

²⁰⁹ Yaşar Akaslan, "Ashâb-ı Suffe'nin Kur'ân ve Kıraat Tarihine Katkıları" 58 (Aralık 2022), 757.

doğan eğitim güneşi toplumsal hayatın çeşitli alanlarını aydınlatacak şekilde geniş bir etki alanına sahip oluyordu.

İslam'ın ilk üniversitesi olarak nitelendirilen Suffe'de dersler başlangıçta çoğunlukla Hz. Peygamber tarafından verilmekteydi.²¹⁰ Ancak zamanla İslam'ın bilgisi farklı coğrafyalarda yayılmaya başlayıp dışarıdan gelen kişilerin de Suffe'de eğitim almak istemesiyle eğitim faaliyetlerinin yalnızca Hz. Peygamber tarafından yürütülmesi mümkün olmamıştır. Bu süreçte Hz. Peygamber, sahâbiler arasından bazı kişileri eğitim faaliyetlerinde kendisine yardımcı olmakla görevlendirmiştir. Suffe'de eğitim vermek üzere görevlendirilen öğretmenler arasında Ubâde b. Sâmit de yer almaktadır. Nitekim Ubâde b. Sâmit'in Suffe'de görev aldığını, bu konuya dair kendi rivayetlerinden de anlamaktayız.

Ubâde b. Sâmit'in bu konu hakkındaki ilk rivayeti “Hz. Peygamber çok meşgul olduğu için birisi Medine'ye dini ve Kur'an'ı öğrenmek için geldiğinde onu öğretme işi sebebiyle birimize emanet ederdi. O kişi gece benimle kalıyor, ona akşam yemeği veriyor ve Kur'an'ı öğretiyordum. Eğitimi tamamlandıktan sonra adam memleketine döndü. Ona hakkımın geçtiği düşünmüş olacak ki bana ağaç ve işçiliği bakımından bir yay hediye etti. Bu hediyeyi maddiyatı için değil ama Allah yolunda cihat ederken kullanabilirim diye düşünerek kabul ettim. Durumu Hz. Peygamber'e bildirdiğimde “Eğer onu bir ateş halkasıyla kuşanmak senin hoşuna giderse kabul et” buyurdu.²¹¹

Ubâde b. Sâmit'in bu konuya dair aktardığı rivayet hem onun öğreticilik vasfını hem de ilk dönem İslâm eğitim anlayışını anlamaya imkân vermektedir. Rivayetten hareketle öncelikle eğitim faaliyetlerinin doğrudan Hz. Peygamber'in gözetim ve yönlendirmesi altında yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in yoğun meşguliyetleri sebebiyle Medine'ye eğitim almak amacıyla gelen kimseleri uygun gördüğü isimlere yönlendirmesi bu sürecin gelişigüzel değil belirli bir düzen ve plan çerçevesinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu durum Ubâde b. Sâmit'in fiili bir öğretici rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Rivayette dikkat çeken bir diğer husus eğitim faaliyetlerinin yalnızca belirli bir mekânla sınırlı kalmayıp gündelik hayatın içine yayılmış olmasıdır. Ubâde b. Sâmit'in eğitim almak üzere gelen kişiyi evinde misafir etmesi, onunla birlikte vakit geçirmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması, eğitim sürecinin çok yönlü bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu durum, öğretmen-öğrenci ilişkisinin sadece bilgi aktarımına dayalı olmayıp aynı zamanda rehberlik, örneklik ve birlikte yaşama esasına dayandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla öğrenci,

²¹⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 3/264; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 635.

²¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 37/363; Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 3/590.

yalnızca sözlü bilgiyle değil, doğrudan sahâbî ahlâkına ve dolayısıyla Kur'an ve sünnet merkezli bir yaşam biçimine muhatap olmaktadır.

Bununla birlikte rivayet, Kur'an öğretiminin eğitim faaliyetleri içerisindeki merkezi konumunu da açıkça göstermektedir. Ubâde b. Sâmî'tin özellikle Kur'an öğretimine vurgu yapması, bu dönemde eğitimin temel amacının bireylere dinin ana kaynağını öğretmek ve bu doğrultuda bir bilinç kazandırmak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle onun öğreticiliği, sadece teorik bilgi aktarımından ibaret olmayıp aynı zamanda dinî kimlik inşasına katkı sağlayan bütüncül bir eğitim faaliyetidir.

Rivayette yer alan hediye meselesi ise dönemin eğitim anlayışının ahlâkî çerçevesine ışık tutmaktadır. Ubâde b. Sâmî'tin kendisine verilen hediye maddî bir karşılık olarak değil farklı bir niyetle değerlendirmek istemesi ve buna rağmen Hz. Peygamber'in uyarıda bulunması eğitim faaliyetlerinin dünyevî menfaatten uzak tutulması gerektiğini göstermektedir. Bu durum, öğretmenliğin bir meslekten ziyade dinî ve ahlâkî sorumluluk olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

Son olarak, bu rivayet eğitim faaliyetlerinin bireysel düzeyde başlayıp toplumsal bir eğitim faaliyetine dönüştüğünü de göstermektedir. Ubâde b. Sâmî'tin eğitim verdiği kişinin kendi memleketine dönmesi, öğrenilen bilgilerin farklı coğrafyalara taşınmasına vesile olmuştur. Böylece İslâm'ın yayılmasında bu tür öğretici faaliyetler önemli bir rol oynamıştır. Bu çerçevede Ubâde b. Sâmî'tin yürüttüğü faaliyetler, erken dönem İslâm toplumunda eğitimin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Ubâde b. Sâmî'tin öğretmenlik faaliyetleri ve erken dönem İslam eğitim anlayışına dair kendi aktardığı rivayetler şu şekildedir: Birincisinde, “*Suffe halkından bazı kişilere yazı ve Kur'an okumayı öğrettim*” ifadesi yer almaktadır.²¹² İkincisinde ise “*Biz mescitte bir araya gelip Kur'an okurduk. Bazıları okuma bilmezdi, bilenler onlara öğretirdi*” denilmektedir.²¹³

Öncelikle, “*Suffe halkından bazı kişilere yazı ve Kur'an okumayı öğrettim*” ifadesi, Ubâde b. Sâmî'tin yalnızca Kur'an'ı sözlü olarak aktaran bir kişi olmadığını, aynı zamanda okuma-yazma öğretimiyle de meşgul olduğunu göstermektedir. Bu durum onun öğretmenliğinin temel dinî bilgilerin aktarımıyla sınırlı kalmayıp bireylerin eğitim seviyesini yükseltmeye yönelik daha kapsamlı bir faaliyet içerdiğini ortaya koyar. Özellikle o dönemde okuryazarlığın yaygın olmadığı düşünüldüğünde, yazı öğretimi son derece kıymetli bir eğitim faaliyeti olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle Ubâde b. Sâmî, hem dinî hem de temel eğitim alanında aktif bir rol üstlenmiştir.

²¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 37/363.

²¹³ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbaruha*, 301.

İkinci rivayette yer alan “Biz mescitte bir araya gelip Kur’an okurduk. Bazıları okuma bilmezdi, bilenler onlara öğretirdi” ifadesi ise dönemin eğitim anlayışının ortaklaşa bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Burada dikkat çeken en önemli husus, eğitimin sadece belirli bir öğretmenin tekelinde yürütülmeyip aksine bilgi sahibi olan herkesin öğretim sürecine dâhil olmasıdır. Bu durum, eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşmasını kolaylaştırmış ve kısa sürede daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

Ayrıca bu rivayet, mescidin yalnızca ibadet edilen bir mekân değil aynı zamanda eğitim ve öğretimin merkezi olduğunu da ortaya koymaktadır. İnsanlar mescitte bir araya gelerek hem Kur’an okumakta hem de birbirlerinden öğrenmektedir. Bu, eğitimin herhangi bir kısıtlama olmaksızın sosyal bir ortamda gerçekleştiğini gösterir.

Son olarak bu rivayetler, ilk dönem İslam eğitiminde öğretmen-öğrenci ilişkisinin katı ve resmî bir yapıdan ziyade paylaşımcı, gönüllülük esasına dayalı ve hayatla iç içe bir yapı taşıdığını göstermektedir. Bu çerçevede Ubâde b. Sâmî, hem bireysel öğretim faaliyetleriyle hem de bu toplu eğitim anlayışı içindeki aktif rolüyle İslam toplumunda eğitimin yaygınlaşmasına önemli katkı sağlayan öğretmenler arasında yer almaktadır.

Suffe eğitim tarihinde öne çıkan simalardan biri olan Ubâde b. Sâmî, Hz. Peygamber döneminde sürdürdüğü eğitim ve öğretim faaliyetlerini Hulefa-i Raşidin döneminde de devam ettirmiştir. Hz. Ömer’in hilafeti sırasında Şam’ın fethedilmesiyle birlikte Yezîd b. Ebû Süfyân Şam halkına dini bilgilerin ve Kur’an’ın öğretilmesi için öğretmen gönderilmesini talep eden bir mektup göndermiştir. Bu mektup neticesinde Hz. Ömer Ubâde b. Sâmî’i önce Humus’a kadı ardından Filistin’e öğretmen olarak göndermiştir.²¹⁴

Uzun bir ömür sürdüren Ubâde b. Sâmî, farklı bölgelerdeki öğretmenlik tecrübeleri sayesinde Hz. Peygamber’den edindiği ahlâkî öğretileri ve dini bilgileri uzun yıllar boyunca sonraki nesillere aktarabilmiştir.²¹⁵

2.2. Medine Dışında Öğretmen Olarak Görevlendirilen Sahâbîler

2.2.1. Recî’ Vak’ası ve Görevlendirilen Sahâbîler

Rivayetlere göre Hz. Peygamber’in emri ile Abdullah b. Üneys tarafından Benî Lihyân kabilesinin lideri Süfyân b. Hâlid öldürülmüştür.²¹⁶ Bu olayın intikamını almak isteyen Benî Lihyân mensupları kendileriyle akrabalık bağı bulunan Adal ve Kâre kabileleriyle görüşmeye gitmiştir. Taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre heyet içerisinde ele geçirilecek Müslümanların bir kısmı Süfyân b. Hâlid’in intikamını almak için öldürülecek bir kısmı da

²¹⁴ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 9/391.

²¹⁵ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 2/324.

²¹⁶ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 4/399.

Mekke müşriklerine götürülerek Uhud Savaşı'nda öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyenlere satılacaktır.

Bu plan doğrultusunda hicretin 3. yılı Safer ayında Adal ve Kâre kabileleri Hz. Peygamber'e gelerek kendi aralarında İslâm'ın yayılmaya başladığını, bu dini daha iyi öğrenip anlayabilmek amacıyla kendilerine öğretici bir heyet gönderilmesini talep etmişlerdir. Hz. Peygamber bu talep üzerine ashâb arasından bir grubu söz konusu heyetle birlikte öğretmen olarak görevlendirerek göndermiştir.²¹⁷ Heyet içerisinde yer alan sahâbîlerin ismi sırasıyla şu şekildedir:

1. Abdullah b. Târik
2. Âsım b. Sâbit
3. Hâlid b. Bükeyr
4. Hubeyb b. Adî
5. Mersed b. Ebû Mersed
6. Muattib b. Ubeyd
7. Zeyd b. Desine²¹⁸

2.2.1.1. Abdullah b. Târik

2.2.1.1.1. Aile ve eğitim hayatı

Kaynaklar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde Abdullah b. Târik hakkında mevcut bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Elde edilen verilere göre kendisi Kahtânîler'e mensup büyük bir Arap kabilesi olan Belî kabilesindendir.²¹⁹ Aynı zamanda Benî Zafer'in müttefikleri arasında yer almaktadır.²²⁰ Recî' Vak'ası'nda şehit edilenlerden Mu'attib b. Ubeyd, Abdullah b. Târik'ın anne tarafından kardeşi olarak kaydedilmiştir.²²¹ Abdullah b. Târik ayrıca Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır; ancak Recî' Vak'ası'nda şehit edilmesi nedeniyle daha sonra gerçekleşen diğer savaşlara katılamamıştır.²²²

Recî' Vak'ası'nda Hz. Peygamber tarafından Kur'an öğretmek üzere gönderilen muallimler müşriklerle yola koyulmuştur. Recî' Kuyusu civarına ulaşıldığında yaklaşık yüz kişilik bir grup tarafından bu heyete saldırı düzenlenmiştir. Saldırıyı gerçekleştirenler, öldürme

²¹⁷ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî (Şam, Beyrut: Darul Qalam, 1397), 74-75; Hüseyin b. Muhammed el- Hasan ed-Diyârbekrî, *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs* (Beyrut: Dâru Sâdır Yayınları, 1283), 1/454.

²¹⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 354-355.

²¹⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 2/52; İbn Hazm, *Cevâmi'u-s Sîre*, 125.

²²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/171; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/284; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 4/117.

²²¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1443; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 4/117.

²²² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/420; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/284.

niyetinde olmadıklarını, yalnızca esir almak istediklerini ifade etmişlerdir. Ancak grup içerisinde bazı sahâbîler karşı koyma kararı almış ve çarpışma sonucunda şehit düşmüşlerdir.

Abdullah b. Târik kendisini korumak amacıyla bir tepeye çıkmıştır. Müşriklerin kendilerini öldürmeyeceğine ikna olduktan sonra o ve yanında bulunan diğer iki kişi tepeden inmiştir.²²³ Bunun sonucunda üçünün de elleri bağlanarak Mekke'ye götürülmek üzere yola çıkarılmıştır. Merrü'z Zahran'a ulaşıldığında Abdullah b. Târik içinde bulunduğu duruma dayanamayarak şehit edilen arkadaşlarını anmış ve ellerini bağlayan iplerden kurtularak müşriklere karşı kılıcıyla mücadeleye başlamıştır. Bu direniş neticesinde müşrikler tarafından taşlanarak şehit edilmiştir.²²⁴ Hassân b. Sâbit, bu olaya üzülerek şehit olanlar hakkında yazdığı şiirde

“Allah Recî günü şehit olanlara rahmet etsin.

Onlar ikram gördüler ve mükafatlandırıldılar.

İbnü'd-Desinne ve İbn Tarık da onlardandır.

Kendisine yazılmış olan ecel ona ulaştı.”²²⁵

dizeleri ile Abdullah b. Târik'a da yer vermiştir. Recî' Vak'ası'nda şehit olan Abdullah b. Târik'ın soyu devam etmemiştir.²²⁶ Kabri ise Merrüzzahrân'da bulunmaktadır.²²⁷

2.2.1.1.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Abdullah b. Târik'ın Câhiliye dönemi hayatına, İslâm'ı ne zaman ve hangi şartlar altında kabul ettiğine, Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber ile olan yakınlığına ve aldığı eğitimin mahiyetine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durum, onun Hz. Peygamber tarafından neden öğretmen olarak görevlendirildiğine ilişkin kesin bir değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Dolayısıyla bu hususta, ancak dönemin sosyal şartları ile Hz. Peygamber'in eğitim ve tebliğ faaliyetlerinde benimsediği genel ilkeler esas alınarak bazı muhtemel değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.

Bilindiği üzere, bu topluluk daha önce kabile reislerinin öldürülmesi sebebiyle İslâm'a ve Müslümanlara karşı olumsuz bir tutum sergiliyordu. Dolayısıyla bu topluluğa kendi talepleri üzerine İslâm'ı ve yeni dinin inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını öğretmek üzere görevlendirilecek kimselerin seçimi son derece hassas olmalıydı. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, söz konusu kabileye gönderilecek öğretmenleri belirlerken ilmî yeterlilik kadar hitabet gücü, ahlâkî duruş ve insanlarla sağlıklı iletişim kurabilme becerisini de dikkate aldığı düşünülebilir. Bu çerçevede

²²³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/357; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/929.

²²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/171; İbn Hazm, *Cevâmi'u-s Sîre*, 177.

²²⁵ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/929.

²²⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/421.

²²⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/357; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/421.

Abdullah b. Târik'in da içinde yer aldığı sahâbî grubunun, muhatap oldukları toplulukla güven tesis edebilecek ve yeni tanışılan insanlarla yapıcı ilişkiler geliştirebilecek niteliklere sahip olduğu söylenebilir.

Öte yandan, dinî eğitimin rastgele yöntemlerle yürütülmesi mümkün değildir. Nitekim bir eğitim sürecinin sağlıklı şekilde işlemesi, eğitimi veren kimsenin hem aktardığı bilgiyi doğru biçimde kavramasına hem de bunu kendi hayatında temsil edebilmesine bağlıdır. Bu sebeple Abdullah b. Târik'in, kendisine verilen öğreticilik görevi dikkate alındığında, yeterli bir dinî bilgiye sahip olduğu ve İslâmî ilkeleri yaşayışıyla örneklendirebilen bir sahâbî olduğu ihtimali üzerinde durulabilir. Zira Hz. Peygamber'in, hassas ilişkilerin bulunduğu bu kabileye İslâm'ı öğretmek üzere gönderdiği kimselerde, söz ile fiil arasındaki tutarlılığı özellikle gözetmiş olması muhtemeldir.

Sonuç olarak, Abdullah b. Târik'in öğretmen olarak görevlendirilmesine dair doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte, onun iletişim becerileri, temsil kabiliyeti ve dinî yeterliliği gibi vasıfları sebebiyle bu göreve uygun görülmüş olabileceği, mevcut veriler ışığında ihtiyatlı bir değerlendirme olarak ifade edilebilir.

2.2.1.2. Âsım b. Sâbit

2.2.1.2.1. Aile ve eğitim hayatı

Âsım b. Sâbit, Ensâr'ın iki büyük kolundan biri olan Evs kabilesinin Avfoğulları koluna mensuptur.²²⁸ Künyesi Ebû Süleyman'dır.²²⁹ Hz. Ömer'in oğlu Âsım b. Ömer b. Hattâb'ın dayısıdır.²³⁰ Bazı İslâm tarihi kaynaklarında dedesi olduğu yönünde bir bilgi yer almakla birlikte, bu rivayetin sahih olmadığı anlaşılmaktadır.²³¹ Medineli ilk Müslümanlar arasında yer aldığı ifade edilmiştir.²³²

Kaynaklarda, Âsım b. Sâbit'in Hz. Peygamber'in en iyi ok kullanan sahâbîleri arasında yer aldığı belirtilmektedir.²³³ Bedir ve Uhud savaşlarına katıldığı açıkça ifade edilen Âsım b. Sâbit'in, Bedir Savaşı'nda, İslâm'ın azılı düşmanlarından biri olan Ukbe b. Ebû Muayt'ı Hz. Peygamber'in emriyle öldürdüğü nakledilmektedir.²³⁴ Ardından katıldığı Uhud Savaşı'nda,

²²⁸ Ahmet Önkal, "Amr b. Avf (Benî Amr b. Avf)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991); İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/708.

²²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/171; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/779.

²³⁰ Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 2/642; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 7/15.

²³¹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 4/179; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/779; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/107.

²³² Mücteba Uğur, "Âsım b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

²³³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/243; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/428.

²³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/708; Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 2/459.

İslâm aleyhine şiirler okuyan Ebû Azze'yi de yine Hz. Peygamber'in emri doğrultusunda öldürmüştür.²³⁵

Âsım b. Sâbit açısından Uhud Savaşı'ndaki asıl kritik husus, İslâm'ın önde gelen düşmanlarından biri olan Sülâfe'nin iki oğlunu savaşta öldürmüş olmasıdır. Savaş esnasında Sülâfe'ye, Âsım b. Sâbit'in iki oğlunu öldürdüğü haberi ulaşınca, Sülâfe, Âsım b. Sâbit'in kafatasında içki içeceğine yemin etmiş ve onun başını kendisine getirene yüz deve ödül vereceğini ilan etmiştir.²³⁶

Bununla birlikte Âsım b. Sâbit'in şahsî hayatı ve ailesi hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgilere yer verilmemektedir. Nerede ve ne zaman Müslüman olduğuna dair de kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.2.1.2.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Kaynaklarda Âsım b. Sâbit'in Recî' Olayı'ndan önce herhangi bir yerde öğretmen olarak görevlendirildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Recî' Olayı'nda Adal ve Kâre kabilelerine Kur'an ve İslâm'ı öğretmek amacıyla öğretmen olarak görevlendirildiğine dair çok sayıda rivayet yer almaktadır. Hatta kaynakların bir kısmı, Kur'an ve İslâm'ı öğretmek amacıyla yola çıkan bu heyetin başındaki görevlinin Âsım b. Sâbit olduğunu açıkça belirtmektedir.²³⁷ Burada söz konusu olan öğretmenlik görevi, dönemin şartları çerçevesinde Kur'an ve İslâm'ın temel esaslarını öğretmeye yönelik tebliğ faaliyetini ifade etmektedir.

Recî' Olayı'ndaki söz konusu görevlendirmenin Müslümanlar açısından son derece riskli olduğu görülmektedir. Zira Uhud Savaşı'nda yakınlarını kaybeden müşrikler, Müslümanlardan intikam almak istemişlerdir. Bu durum, Kur'an ve İslâm'ı öğretmek amacıyla gönderilen öğretmenlerin güvenliğini ciddi biçimde tehlikeye sokmuştur. Bu bağlamda, müşriklerin İslâm'ı öğrenme talebiyle Müslümanları kendi bölgelerine davet etmeleri, görünürde bir eğitim faaliyeti izlenimi verse de arka planda ciddi bir tehlike ihtimalini barındırmaktaydı. Özellikle Âsım b. Sâbit'in Uhud Savaşı'nda Sülâfe'nin iki oğlunu öldürmesi ve daha önce Bedir Savaşı'nda Ukbe b. Ebû Muayt gibi müşriklerin önde gelen isimlerini öldürmüş olması, onu müşrikler nezdinde hedef hâline getirmiştir. Bu durum, Recî' Olayı'nda gerçekleştirilen saldırının ve ihanetin arka planında etkili olan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.²³⁸

²³⁵ Vâkıdî, el-Megâzî, 1/309; İbn Sa'd, Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir, 2/41.

²³⁶ Diyârbekrî, Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefis, 1/455.

²³⁷ Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, 5/205; İbn Sa'd, Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir, 2/52; Taberî, Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târih et-Taberî, 2/540; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, 2/154.

²³⁸ Mustafa Sezer, "İslâm Tarihi Kaynaklarında Recî' Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma", BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/2 (14 Ocak 2015), 101.

Bu şartlar altında, okuma-yazma öğretmek maksadıyla müşriklerle yola çıkan Müslümanlar, kısa süre sonra okçuların kendilerine zarar vermek istediklerini fark etmişlerdir. Müşrikler, kendilerine zarar verilmeyeceğini söyleyerek sadece teslim olmalarını isteseler de ashâb arasından Âsım b. Sâbit, hiçbir müşriğin himayesini kabul etmeyeceğine dair ant içtiğini ifade etmiştir. Ardından, “*Allah’ım, hakkımızda Peygamber’in Muhammed’e haber ulaştır*” şeklinde dua etmiştir.

Âsım b. Sâbit, eline okunu alarak son oku kalıncaya kadar müşriklere ok atmış; okları tükenince mızrağına sarılmış ve mızrağı kırılincaya kadar onlarla mücadele etmiştir. Elinde yalnızca kılıcı kaldığında ise, “*Allah’ım, ben günün ilk saatlerinde Senin dinini korudum; Sen de günün sonunda benim bedenimi koru*” diyerek dua etmiştir. Bu duanın ardından müşrikler tarafından vücudunun pek çok yerine ok isabet etmiş ve aldığı yaralar neticesinde Âsım b. Sâbit orada şehit olmuştur.

Olay yerinde bulunan müşrikler, Sülâfe’nin, oğullarını öldüren Âsım b. Sâbit’in başını getirene vaat ettiği yüz deve ödülünü bildiklerinden, onun başını Kureyşlilere götürmek üzere cesedine yönelmişlerdir. Ancak bu sırada bir eşek arısı sürüsü Âsım b. Sâbit’in cesedinin etrafını sararak müşriklerin kendisine yaklaşmasına engel olmuştur. Müşrikler, akşam olunca arıların dağılacağını düşünerek Âsım b. Sâbit’in başını almayı ertelemişlerdir. Ancak akşam vakti, havada yağmur yağacağına dair herhangi bir belirti bulunmamasına rağmen şiddetli bir yağmur yağmış ve oluşan sel, Âsım b. Sâbit’in cesedini alıp götürmüştür. Bu sebeple müşrikler, Âsım b. Sâbit’in cesedi üzerinde amaçladıkları sonuca ulaşamamışlardır.²³⁹ Cesedinin eşek arıları tarafından korunmuş olması sebebiyle Âsım b. Sâbit’e “*Hamiyyü’d-Deber*” lakabı verilmiştir.²⁴⁰

Hiz. Peygamber’in Âsım b. Sâbit’i neden öğretmen olarak görevlendirdiğine dair kaynaklarda doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Nitekim Âsım b. Sâbit’in İslâm’a ne zaman ve hangi şartlar altında girdiği, ayrıca şahsî özellikleri ve eğitim geçmişine ilişkin ayrıntılar rivayetlerde yer almamaktadır. Bu durum, onun neden öğretmen olarak seçildiğine dair kesin yargılara ulaşmayı güçleştirmektedir.

Bununla birlikte, kaynaklarda Âsım b. Sâbit’in Medineli Müslümanlardan olduğu bilgisi yer almaktadır. Hiz. Peygamber’in hicretinin 622 yılında gerçekleştiği, Âsım b. Sâbit’in ise 3/625 yılında Recî’ Vakasında şehit olduğu dikkate alındığında, onun yaklaşık üç yıl kadar

²³⁹ Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh, 5/208; İbn Sa’d, Kitâbü’t-Tabakâtî’l-Kebir, 3/429.

²⁴⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb, 2/779; İbnü’l-Esir, Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe, 3/107.

Müslüman olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu süreye dair kesin kronolojik verilerin bulunmadığı da özellikle belirtilmelidir.

Bu çerçevede, Âsım b. Sâbit'in nispeten kısa sayılabilecek bir Müslümanlık süresine rağmen, kabileler arası ilişkilerin son derece hassas olduğu bir ortamda öğretmen olarak görevlendirilmiş olması, onun dinî bilgi, muhatapları ikna kabiliyeti ve güvenilirliği bakımından öne çıkan bir şahsiyet olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in onu bu görev için seçmesinin, Âsım b. Sâbit'in hem Müslüman kimliği hem de muhtemel eğitimci vasıfları itibarıyla belirli bir yeterliliğe sahip olmasına dayandığı ileri sürülebilir. Ancak bu husus, mevcut veriler ışığında ihtiyatlı bir değerlendirme olarak görülmelidir.

2.2.1.3. Hâlid b. Bükeyr

2.2.1.3.1. Aile ve eğitim hayatı

Hâlid b. Bükeyr'in nesebi, İbn Abdîyâlî'l b. Nâşib b. Gîra b. Sa'd Leys b. Bekr b. Abd Menât b. Kinâne'ye uzanmaktadır.²⁴¹ Dedesi, Hz. Ömer'in dedesi Nüfeyl b. Abdüluzzâ el-Adevî ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma neticesinde Hâlid b. Bükeyr ve ailesi Beni Adî kabilesinin anlaşmalıları olarak sayılmıştır.²⁴² Hâlid b. Bükeyr'in İyas b. Bükeyr, Âkil b. Bükeyr ve Âmir b. Bükeyr isminde üç kardeşi bulunmaktadır.²⁴³ Dört kardeş birlikte Dârü'l-Erkam'da İslam'ı kabul etmiş ve Hz. Peygamber'e ilk biat eden Müslümanlar arasında yer almıştır.²⁴⁴ Aynı zamanda bu dört kardeş Bedir Savaşı'na katılmışlardır.²⁴⁵ Zehebi Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ adlı eserinde, Bedir Savaşı'na onlardan başka dört kardeşin şahit olmadığını belirtmektedir.²⁴⁶

Hâlid b. Bükeyr aynı zamanda Abdullah b. Cahş Seriyyesi'ne de katılmıştır.²⁴⁷ Bu seriyye küçük ama stratejik öneme sahip bir seriyyedir. Hz. Peygamber, Nahle'ye göndereceği seriyye için Abdullah b. Cahş'ı lider tayin etmiştir. Bu görevde Abdullah b. Cahş'a iki gün sonra açılacak bir mektup vermiştir. Abdullah b. Cahş, iki gün sonunda mektubu açıp okuduğunda Kureyş müşriklerini gözlemlemek ve elde ettiği bilgileri Hz. Peygamber'e iletmekle sorumlu olmuştur.

²⁴¹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/362.

²⁴² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 3/310; Fâsî, *el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, 4/6.

²⁴³ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/426; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/194.

²⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/361; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/119.

²⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/684; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/156.

²⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/120.

²⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/602; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/19; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/116.

Hâlid b. Bükeyr'in de içinde bulunduğu grup yolda ilerlerken bir müşrik kervanına rastlamıştır. Kervan ele geçirilmiş ve ganimet olarak değerlendirilmiştir. Bu sırada kervanın lideri Amr b. Hadramî öldürülmüştür. Olayın gerçekleştiği zamanın, savaşmanın yasak olduğu haram aylara denk gelip gelmediği kesin olarak bilinmemektedir. Bunun üzerine müşrikler, Müslümanları haram aylarda birini öldürmekle suçlamıştır. Ancak daha sonra nazil olan ayetler, Abdullah b. Cahş ve beraberindeki grubun hareketinin haklı olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁸ Hâlid b. Bükeyr'in, Asr-ı Saâdet döneminde gerçekleştirilen Abdullah b. Cahş Seriyyesi gibi stratejik öneme sahip bir askerî harekâta katılmış olması, onun askerî deneyimini ve stratejik yetkinliğini geliştirmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

2.2.1.3.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Abdullah b. Cahş Seriyyesi'nden yaklaşık bir ya da iki yıl sonra Recî' Vakası meydana gelmiştir. Adal ve Kare kabilelerinin öğretmen talebi doğrultusunda, Hz. Peygamber, Hâlid b. Bükeyr'in de içinde bulunduğu sahâbî grubunu bu görev için görevlendirmiştir. Vakada, Lihyanoğulları'nın sahâbî grubuna saldırması üzerine görevlendirilen öğretmenler başlangıçta durumu tam olarak kavrayamamıştır. Ancak daha sonra müşriklerin "kendilerini Mekke müşriklerine satacaklarını, eğer teslim olurlarsa onlara zarar vermeyeceklerini söylemeleri üzerine üç kişi müşriklere t'eslim olmayı reddetmiş ve onlarla mücadeleye başlamıştır. Bu grup içerisinde Hâlid b. Bükeyr de yer almaktadır.

Ancak kaynaklar Âsım b. Sâbit'in aksine, Hâlid b. Bükeyr'in müşriklerle yürüttüğü mücadeleye dair ayrıntılı bilgi sunmamaktadır. Olay genel itibarıyla Âsım b. Sâbit üzerinden aktarılan rivayetlerle anlaşılmaktadır. Mevcut rivayetler, Hâlid b. Bükeyr'in mücadelenin sonunda şehit düştüğünü belirtmekle birlikte, olayın detaylarına girmemektedir.²⁴⁹ Hasan b. Sâbit Recî Vakası'na karşı duydukları hüznü şu dizelerle ifade etmiştir.

*"(Ey Hâlid) Hubeyb ile âsım için sen savundun,
Evet eğer Hâlid'e yetişebilseydim, o benim için bir şifa olurdu."*²⁵⁰

Hâlid b. Bükeyr, Recî Vakası'nda şehit edildiğinde 34 yaşındaydı.²⁵¹ Verilen bilgiler ışığında, Dârülerkam'da Müslüman olduğu ve Mekke'de Hz. Peygamber ile birlikte ilk Müslümanlar arasında yer aldığı göz önüne alındığında, yaklaşık 12–14 yıl boyunca İslâm'a bağlı kaldığı tahmin edilebilir. Müşrik baskısının en yoğun olduğu dönemlerde bile Habeşistan

²⁴⁸ İbn Haldûn, *Divânü'l-Mübtade'* ve *'l-Haber fî Târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men Âserahüm min Zevî'sh-Şe'ni'l-Ekber*, 2/426; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 5/36-37-38.

²⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/170; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/355.

²⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 11/99.

²⁵¹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/362; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/426; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/194.

hicretine katılmamış ve Mekke’de Hz. Peygamber’in yanında bulunmuştur.²⁵² Bu durum, onun Hz. Peygamber’in rehberliğinde sürekli bir eğitim ve dini pratik imkânına sahip olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla Hâlid b. Bükeyr’in, bu uzun süreli ve kesintisiz dini eğitim deneyimi nedeniyle, ilerleyen dönemde öğretmen olarak görevlendirilmesinin muhtemel olduğu söylenebilir.

Abdullah b. Cahş Seriyyesi, Müslümanların gerçekleştirdiği ilk seriyyelerden biri olmasının yanı sıra, stratejik açıdan da önemli bir askerî harekât olarak değerlendirilmektedir. Bu seriyyeye katılacak kişilerin seçimi, doğal olarak askerî dirayet ve güvenilirlik gibi nitelikleri gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Hâlid b. Bükeyr’in Abdullah b. Cahş Seriyyesi’nde yer almış olması, onun erken dönemden itibaren Hz. Peygamber nezdinde güven duyulan ve sorumluluk üstlenebilecek bir sahâbî olarak görüldüğünü düşündürmektedir.

Bu askerî tecrübenin, yaklaşık bir ile iki yıl sonra meydana gelen Recî Vakası’nda Hâlid b. Bükeyr’in öğretmen olarak görevlendirilmesinde etkili olmuş olması muhtemeldir. Zira Recî Vakası’nda sahâbîler, Adal ve Kâre kabilelerinin talebi üzerine, daha önce sorun yaşadıkları bir kabileye gönderilmişlerdir. Böylesi riskli ve belirsizliklerle dolu bir görevde hem askerî tecrübesi bulunan hem de zorlu şartlara aşina kimselerin tercih edilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Bu çerçevede Hâlid b. Bükeyr’in öğretmen olarak görevlendirilmesinin, yalnızca ilmî birikimiyle değil; aynı zamanda erken dönem askerî tecrübeleri, güvenilirliği ve sorumluluk alabilme kapasitesiyle de ilişkilendirilebileceği değerlendirilebilir.

2.2.1.4. Hubeyb b. Adî

2.2.1.4.1. Aile ve eğitim hayatı

Hubeyb b. Adî, İbn Mâlik b. Âmir b. Mecde’a b. Cahcâbâ soyuna mensuptur.²⁵³ Ensâr’ın Evs koluna bağlıdır.²⁵⁴ Kardeşi Rebî b. Adiyy’dir.²⁵⁵ Hubeyb b. Adî, Bedir ve Uhud Savaşları’na katılmıştır.²⁵⁶ İslâm tarihi kaynakları, Hubeyb b. Adî’nin özellikle Recî Vakası’ndaki rolü hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ancak kaynaklarda onun bu olay dışındaki hayatına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Buna bağlı olarak Hubeyb b. Adî’nin cahiliye dönemi hayatı, aile hayatı ve Müslüman oluş zamanı ve yeri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁵² İsmail Altun, *Mekke Müslümanlarının Habeşistan’a Hicreti* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 63-111.

²⁵³ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 4/308.

²⁵⁴ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 4/308; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*, 2/225.

²⁵⁵ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 4/310.

²⁵⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, 5/226; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 4/308; Fâsî, *el-İkdu’s-Semîn fi Târîhi’l-Beledi’l-Emîn*, 4/37.

2.2.1.4.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Hubeyb b. Adî, Recî Vakası'nda Hz. Peygamber'in emriyle diğer sahâbîlerle birlikte Adal ve Kâre kabilesine öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Önceki bölümlerde ele alınan isimlerin aksine Hubeyb b. Adî, Lihyanoğulları'nın saldırısında onlara direnmemiştir. Bu durum sonucunda o, Mekke müşriklerine satılmak üzere esir alınmıştır. İslâm tarihi kaynakları, bu olayla ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Öyle ki Recî Vakası'na dair bilgilerin büyük bir kısmı, Hubeyb b. Adî'nin yaşadıkları üzerinden elde edilmektedir.

Tarihsel olayların çoğu sebepsiz şekilde meydana gelmemiştir. Nitekim Hubeyb b. Adî'nin müşrikler tarafından esir alınıp satılması da bu bağlamda değerlendirilmeye müsaittir. Lihyanoğulları, Mekke müşriklerinin Bedir Savaşı'nda öldürülen yakınlarının intikamını almak için Müslümanları kendilerine teslim edecek kişilere yüklü miktarda para ödeyeceklerini biliyordu. Hubeyb b. Adî ise Bedir Savaşı'nda müşriklerden Hâris b. Âmir b. Nevfel'i öldürmüştü.²⁵⁷ Öldürülen müşriğin intikamının alınması için Lihyanoğulları esir alınan Hubeyb b. Adî'yi, Hâris b. Âmir'in yakınlarına satmıştır.

Mekke ahalisinden Hubeyb b. Adî'yi kimin satın aldığına dair ihtilaflar bulunmaktadır. Tarihçilerin bir kısmı Hubeyb b. Adî'yi Huceyr b. Ebû İhab et-Temîmî'nin satın aldığı görüşündedir. Çünkü Hâris b. Âmir b. Nevfel, Huceyr b. Ebû İhab'ın dayısıdır.²⁵⁸ Bu nedenle Ebû İhab'ın dayısının intikamını almak amacıyla Hubeyb b. Adî'yi satın aldığını söyleyebiliriz. Tarihçilerin bir kısmına göreyse Hubeyb b. Adî'yi Hâris b. Âmir b. Nevfelogulları satın almış, daha sonra Hubeyb b. Adî'yi Hâris b. Âmir'in kızına vermişlerdir.²⁵⁹ Bu konudaki son görüşse Hubeyb b. Adî'nin Mekke'de yakınları öldürülen altı kişi tarafından satın alınıp daha sonra Hâris b. Âmir'in yakınlarına teslim edildiği yönündedir.²⁶⁰ Aynı şekilde müşriklerin Hubeyb b. Adî'yi satın aldıktan sonra ne ödedikleri hususunda da tarih kaynakları çeşitli rivayetler içerir. Vâkıdî 80 miskal altın veya 50-100 deve verildiğini belirtirken²⁶¹ Diyarbekrî siyahi bir cariyeye veya iki esir karşılığında satıldığını belirtmektedir.²⁶²

Hubeyb b. Adî, Mekke müşrikleri tarafından satın alındıktan sonra haram ayların girmesi sebebiyle Ebû İhâb'ın azatlısı olan Mâviye'nin yanında esir olarak tutulmuştur.²⁶³ Öyle

²⁵⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/206; Fâsî, *el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, 4/37.

Dimyâtî'ye göre Hubeyb b. Adî Bedir Savaşı'na katılmamıştır. Bu nedenle o, Bedir Savaşı'nda Hâris b. Âmir'i öldüren kişinin Hubeyb b. Adî değil Hubeyb b. İsfâ el-Hazrecî olduğunu söyler. Bu bilgi için bkz.: Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/150.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/171-172; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 2/52.

²⁵⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/206; Fâsî, *el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, 4/37.

²⁶⁰ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd*, 6/42.

²⁶¹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/357.

²⁶² Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefis*, 1/456.

²⁶³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 10/285; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâti'l-Asfiyâ*, 1/113.

ki çoğunlukla Hubeyb b. Adî'ye dair bilgilere daha sonra Müslüman olan Mâviye'nin aktardığı rivayetler tarafından ulaşılmaktadır. Müşrikler başlangıçta esir olarak tutulan Hubeyb b. Adî'ye çok kötü davranmışlardır. Ancak Hubeyb b. Adî'nin “*Bu saygıdeğer insanlar esirlerine böyle mi davranırlar*” sözünden sonra ona daha iyi davranmaya başlamışlardır.²⁶⁴

Hubeyb b. Adî zincirlenmiş şekilde esir tutulduğu hücrede ibadetlerini ifa etmeye devam etmiştir. Nitekim o, teheccüd namazını kılarken namazda yüksek sesle Kur'an okumuş; bunu duyan kadınlar da onu dinlerken gözyaşlarını tutamayıp ağlamışlardır. Bu durumdan etkilenen Mâviye bir gün Hubeyb b. Adî'nin yanına gelip kendisinden bir şey isteyip istemediğini sormuştur. Hubeyb b. Adî de ondan “kendisine içmesi için tatlı su vermesini, putlar adına kesilen hayvanların etinden yedirmemesini ve öldürülmeden önce haber vermesini” istemiştir.²⁶⁵ O günlere dair Mâviye'nin Hubeyb b. Adî hakkında aktardığı bir diğer rivayet ise; onu hücredeyken üzümlerin yetişmediği o mevsim günlerinde insan kafası büyüklüğündeki üzüm salkımlarından yerken görmesidir.²⁶⁶

Haram ayların bitmesiyle beraber müşrikler Hubeyb b. Adî'yi öldürmeye karar vermişlerdir. Mâviye, müşriklerin bu kararını Hubeyb b. Adî'ye haber verince o, vücut temizliğini yapabilmek adına Mâviye'den ustura istemiştir. Mâviye usturayı oğlu ile gönderdikten sonra bunu yaptığına pişman olmuştur. Öyle ki onlar Hubeyb b. Adî'yi öldürmek için esir tutuyorlardı. Bu yüzden Mâviye, Hubeyb b. Adî'nin küçük çocuğa zarar verebileceğini düşünmüş ve hemen onun yanına gitmiştir. Gittiğinde çocuğu Hubeyb b. Adî'nin bacağına otururken; Hubeyb b. Adî'yi de çocuğun saçını okşar halde bulmuştur. Bu sırada Hubeyb b. Adî çocuğa “*Ne kadar cesur bir çocuksun. Annen seninle bunu bana gönderirken benim ihanet edeceğimden hiç korkmadı mı? Halbuki siz beni öldürmek istiyorsunuz*” diyordu. Konuşmaları duyan Mâviye, Hubeyb b. Adî'ye, ona Allah'ın emaneti olduğu için yardım ettiğini bu yüzden oğluna zarar vermemesini söylemiştir. Mâviye'nin bu sözleri üzerine Hubeyb b. Adî, “*Küçük çocuk çocuğu öldürecek değilim. Bizim dinimiz de ihanet etmek yoktur.*” diyerek çocuğu annesine teslim etmiştir.²⁶⁷

Fâkihî, Ahbâru Mekke adlı eserinde, müşriklerin Hubeyb b. Adî'yi öldürmek için Harem sınırına girmeden önce, sol tarafta kalan sanki oyulmuş haldeki iki kaya arasındaki

²⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 7/382; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, 6/42.

²⁶⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 10/285; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 8/313.

²⁶⁶ İslâm âlimleri, Hubeyb b. Adî'nin bulunduğu hücrede mevsimi olmamasına rağmen insan kafası büyüklüğündeki üzümleri yemesini Allah'ın ona bahsettiği bir keramet, kafirlere karşı uyarı ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin bir delili olarak yorumlamışlardır. Bunun için bkz.:Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*, 1/456; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 7/382.

²⁶⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/206; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 13/460-461; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, c. 2/155-156.

çarmıha götürdüklerini söyler. Hubeyb b. Adî'nin nasıl öldürüldüğünü izlemek üzere Mekke'de bulunan bütün erkek, kadın, çocuk, köle Hubeyb b. Adî ile birlikte gitmiştir.²⁶⁸ Hubeyb b. Adî, darağacına götürülürken müşriklere, ölmeden önce iki rekât namaz kılabilmek için kendisine vakit verilip verilemeyeceğini sormuştur. Müşriklerin müsaade etmesi üzerine Hubeyb b. Adî iki rekât namaz kılmıştır. Ardından müşriklere, “*Şayet korktuğum için namazı uzattığımı düşünmeyeceğinizi bilseydim, ben namazımı uzatırdım*” demiştir. Ölmeden önce kıldığı bu namazla Hubeyb b. Adî, idam edilmeden önce iki rekât namaz kılma geleneğini başlatan ilk kişi olmuştur.²⁶⁹

Namazını bitirmesinin ardından müşrikler, Hubeyb b. Adî'yi yüzü Medine'ye bakacak şekilde darağacına bağlamışlardır. Müşriklerin dininden vazgeçerse kendisine özgürlüğünü verecekleri yönündeki teklifini Hubeyb b. Adî katı bir şekilde reddetmiştir. Bu konuşmalar, onun dinindeki sebatını ve Hz. Peygamber'e düşkünlüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Bu nedenle iki taraf arasında geçen konuşmalara tezimizde yer verilecektir.

Hubeyb b. Adî darağacındayken ona “*Haydi İslâm'dan dön, seni serbest bırakalım*” demişlerdir. O ise bu teklifi “*Hayır, Vallâhi bütün dünya bana verilse de ben asla dinimden dönmem*” diyerek reddetmiştir. Hubeyb b. Adî'nin dininden dönmeyeceğini anlayan müşrikler, onu “*Lât ve Uzzâ'ya yemin ederiz ki dediğimizi yapmazsan seni öldüreceğiz*” diyerek canıyla tehdit etmişlerdir. O ise “*Benim Allah yolunda öldürülmem hiçbir şey değildir*” diyerek kararından vazgeçmemiş ve ölümünden korkmadığını müşriklere göstermiştir. Müşriklerin art arda tehditleri üzerine Hubeyb b. Adî kendisinin ve şehit olan arkadaşlarının hallerini Hz. Peygamber'e ulaştırması için Allah'a şu duayı etmiştir: “*Allah'ım! Şüphesiz bizler Sen'in Resûl'ünün risaletini tebliğ ettik. Sen de bu sabah ona bize neler yapıldığını tebliğ et.*” Nitekim Hubeyb b. Adî'nin duası Cebrail (as) aracılığıyla Hz. Peygamber ashabıyla otururken kendisine ulaştırılmıştır. Hz. Peygamber ise kendisine bildirilen vahyi büyük bir üzüntüyle ashabıyla paylaşmıştır.²⁷⁰

Hubeyb b. Adî, ettiği duanın akabinde orada bulunan hiç kimsenin sağ kalmaması için beddua etmiştir. Bu beddua, orada bulunan müşrikleri oldukça korkutmuştur.²⁷¹ Öyle ki kimileri korkudan ağacın arkasına saklanmış kimileri de duymamak için kulaklarını kapatmıştır.

²⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbârü Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, thk. Abdülmelik bin Abdullah bin Dehîş (Mekke: Mektebetü'l-Esedi, 1414/1994), 3/46.

²⁶⁹ Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, 5/207; Fâsî, el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn, 1/392; M. Yaşar Kandemir, “Hubeyb b. Adî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

²⁷⁰ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/171-172; İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, 1/113-114.

²⁷¹ Müsteşrik Wensinck, bu konu hakkında yazdığı makalesinde Hubeyb b. Adî'nin bedduasının ardından kunut duasını okuduğunu belirtmiştir. Bunun için bkz.; A. J. Wensinck, “Hubeyb”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5/1/574.

Muâviye ise olayı, babasının bedduadan korkarak onu korumak için yere attığını ve bu hareketin şiddetinden uzun süre kalça ağrısı çektiğini anlatarak aktarmıştır. Ebû Süfyân'ın Muâviye'yi yere atma nedeni, o dönemde müşriklerin şayet yere yatarlarsa bedduanın şiddetinden korunacaklarına inanıyor olmalarıdır.²⁷² İnsanların edilen bedduadan korkmaları sadece o dönemle sınırlı kalmayıp Hz. Ömer'in hilafetine kadar ulaşmıştır. Öyle ki Hz. Ömer'in hilafetinde Humus'a vali olarak görevlendirilen Saîd b. Âmir b. Cüzeym topluluk içinde sık sık bayılıyordu. Bu durum Hz. Ömer'e haber verilince Hz. Ömer, Saîd b. Âmir b. Cüzeym'e bunun nedenini sormuş; o da “*Hubeyb b. Adî şehit edildiğinde ben de oradaydım. Bedduasını duydum. Allah'a yemin ederim ki hangi mecliste aklıma gelirse bayılırım.*” demiştir.²⁷³

Hubeyb b. Adî'nin dininden dönmeyeceğini anlayan müşrikler, onu öldürmek için Bedir Savaşı'nda yakınlarını kaybeden yaklaşık 40 genci toplamışlardır. Ellerine mızrak vererek Hubeyb b. Adî'yi öldürmelerini emretmişlerdir. Gençlerin her biri mızraklarını Hubeyb b. Adî'ye fırlatmıştır. Mızrak darbeleri öylesine etkili olmuştur ki Hubeyb b. Adî'nin yüzü Kâbe'ye dönmüştür. Müşrikler her ne kadar onun yönünü çevirmeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Art arda gelen mızrak darbelerinin ardından Hubeyb b. Adî'ye öldürücü darbeyi Ebû Sirva'a vurmuştur.²⁷⁴ Müşrikler, Hubeyb b. Adî şehit olmasına rağmen hala intikam ateşlerini söndürememişlerdir. Bunun için onun cesedini bekçi nezaretinde darağacından indirmeyip orada bekletmişlerdir.

Hubeyb b. Adî'nin darağacına yaklaşırken söylediği şu şiir, yalnızca Recî' Vakası'nda yaşadıklarını aktarmakla kalmayıp, onun yaşadığı acıyı, teslimiyeti ve inancındaki sarsılmazlığı yansıtmaktadır.²⁷⁵

*Gruplar etrafımda toplanıp kışkırtılar
Kabilelerini. Onlar da her tarafa toplandılar
Hepsi düşmanlığını gösterip harekete geçiyor
Bana karşı. Çünkü ben kayıp bir yerde zincire vurulmuşum.
Oğullarını, kadınlarını da toplamışlar,
Uzun ve sağlam bir kütüğe yaklaştırmışım,
Garipliğimi ve hüznümü ancak Allah'a şikâyet ederim,
Bu grupların ölüm ânım için hazırladıklarını da.
Ey arşın sahibi! Bana yapılmak istenene karşı sabır ver,
Etimi lime lime ettiler; ümidim de tükendi,
Bu Allah içindir. Dolayısıyla O dilerse
Paramparça olmuş (vücudun) artık bağlarını mübarek kılar,*

²⁷² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/173; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/309.

²⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/173.

²⁷⁴ Şâmî, *Sübü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, 6/45.

²⁷⁵ Hubeyb b. Adî'nin söylediği şiirler ve başkalarının onun hakkında söylediği şiirler, Recî' Vakası bağlamında Hubeyb b. Adî'yi öne çıkarmıştır. Bu çerçevede müsteşrik Wensinck, makalesinde Hubeyb b. Adî'yi “şehit edilen ilk sahâbi” olarak ifade etmiştir. A. J. Wensinck, “Khubayb”, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)* (Leiden, 1979), 5/41.

*Beni küfürle ölüm arasında seçim yapmaya zorladılar,
Hâlbuki gözlerim korkmadan yaşlarını boşaltmaktaydı.
Ben ölümden korkmam. Çünkü ben ölümlüyüm,
Benim asıl korkum alevli cehennem ateşidir,
Vallahi, Müslüman olarak öldükten sonra, önemsemem,
Hangi yanım üzerine düştüğümü. Allah yolunda olduktan sonra.
Ben düşmana karşı ne tevazu gösteririm,
Ne de korku. Çünkü benim dönüşüm sadece Allah'adır²⁷⁶*

Bu olaylar yaşanırken Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'in canına kast etmek için planlar yaptığı haberi Hz. Peygamber'e ulaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ebû Süfyân'ı öldürmesi için Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi görevlendirmiştir.²⁷⁷ Ancak onun cesedini darağacından indirerek sırtlanıp kaçmaya çalışırlarken, Hubeyb b. Adî'nin başında bekleyen bekçilere yakalanmışlardır. Bunun üzerine onun bedenini yere bırakıp uzaklaşmak zorunda kalmışlardır.²⁷⁸ Yere bırakılan Hubeyb b. Adî'nin cesedi Allah tarafından korumaya alınıp yok edilmiştir. Cesede bir daha kimsenin ulaşamaması üzerine Hubeyb b. Adî, "Belî'ül-arz" olarak anılmıştır.²⁷⁹

Hubeyb b. Adî her ne kadar müşrikler tarafından şehit edildiği için Hz. Peygamber'in verdiği öğretmenlik görevini yerine getirememiş olsa da yaşadığı olaylarda sergilediği tutumlar onun bu görev için isabetli bir tercih olduğunu göstermektedir. Nitekim Adal ve Kâre kabileleri, İslâm'ın kendi aralarında yeni yeni yayılmaya başladığını söyleyerek kendilerine öğretmen gönderilmesini talep etmişlerdir. Bu görev için Hz. Peygamber'in, İslâm'ı öğretecek ilmi donanıma ve psikolojiye sahip eğitimci vasıftaki kimseleri seçtiği görülmektedir. Şayet Hubeyb b. Adî yeterli Kur'an ve fıkıh bilgisine sahip olmasaydı, onun Hz. Peygamber tarafından öğretmen olarak görevlendirilmesi düşünülemezdi.

Hubeyb b. Adî, esir alındıktan sonra her an öldürülmeyi beklediği o anlarda dahi teheccüd namazını kılıp, Kur'an okumaktan geri durmamıştır. Hatta etrafının müşriklerle çevrili olduğunu bilmesine rağmen namazdayken Kur'an'ı yüksek sesle okuyacak cesarete sahip olmuştur. Öyle ki okuduğu Kur'an sayesinde oradaki müşrik kadınlar ağlamış ve onun okuyuşundan etkilenmiştir. Bu durum, onun Kur'an bilgisine sahip olduğunu ortaya koyar. Aynı zamanda Kur'an'ı tebliğ edebilecek bir etki gücüne de sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim bu özellik, bir öğretmen için son derece önemlidir.

²⁷⁶ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/176-177; İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, 1/114.

²⁷⁷ Anlatılan olay için gönderilen sahâbîlerin Zübeyir b. Avvâm ve Mikdâd b. Esved olduğu yönünde rivayetler de vardır. Bunun için bkz.; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*, 1/458.

²⁷⁸ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/634; Şâmî, Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd, 6/45; Fâsî, el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn, 4/38.

²⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/226; Şâmî, Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd, 6/45.

Hubeyb b. Adî, en zor şartlar altında dahi ahlâkî ilkelerinden taviz vermemiştir. Hubeyb b. Adî, kendisine ustura getiren çocuğu pekâlâ orada öldürerek intikam alma imkânı varken bunu yapmamıştır. “*Bizim dinimizde bu yoktur*” diyerek nefesine hâkim olabilmıştır. Bu davranışı, onun İslâm’ın manevî değerlerini içselleştirdiğini ve bu değerleri kendi isteklerinin önüne koyabildiğini göstermektedir. Bu örnek davranışlar onun öğretmenlik için neden tercih edildiğini daha anlaşılır kılmaktadır.

Hubeyb b. Adî’nin tüm bu davranışları bir eğitimcide olması gereken liyakat, sadakat, lidere samimiyetle bağlı olma gibi vasıfları taşıdığını göstermektedir. Bu çerçevede böyle bir şahsiyetin eğitim görevi için seçilmesinin ne kadar isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2.1.5. Mersed b. Ebû Mersed

2.2.1.5.1. Aile ve eğitim hayatı

Mersed b. Ebû Mersed el-Ganevî, Kays Aylân kabilesinin küçük bir kolu olan Ganîoğulları’na mensuptur.²⁸⁰ Genellikle hakkında verilen bilgiler, benzer isimlere sahip olmaları nedeniyle sahâbî olan babası ve oğlu hakkında verilen bilgilerle karıştırılmaktadır. Babası Ebû Mersed el-Ganevî, Hz. Hamza’nın yaşıtı olup onun halifî idi.²⁸¹ Aynı şekilde Mersed b. Ebû Mersed de Hz. Hamza’nın halifî idi.²⁸² Ne zaman Müslüman olduğuna dair kaynaklarda net bir bilgi yer almamasına rağmen Belâzürî Ensâbü’l-Eşrâf adlı eserinde, Ebû Mersed el-Ganevî’nin Hz. Hamza’nın Müslüman olmasıyla İslâm’ı kabul ettiğini, Mersed b. Ebû Mersed’in de babasıyla birlikte Müslüman olduğunu ifade etmektedir.²⁸³ Verilen bilgiler ışığında Hz. Hamza’nın nübüvvetin altıncı yılında Müslüman olduğu dikkate alındığında, Mersed b. Ebû Mersed ve babasının da bu dönemde Müslüman oldukları söylenebilir. Dolayısıyla Mersed b. Ebû Mersed’in Mekke döneminde erken sayılabilecek bir zamanda Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm’ı kabul eden Mersed b. Ebû Mersed, Medine’ye hicretin başlamasıyla birlikte hicret eden Müslümanlar arasında yer almıştır. Babasıyla birlikte gerçekleştirdiği hicrette Külsûm b. Hidm’in evinde kalmışlardır.²⁸⁴ Hicret sonrasında tesis edilen kardeşlik uygulamasında Mersed b. Ebû Mersed ile Ubâde b. Sâmî’in kardeşi Evs b. Sâmî arasında kardeşlik kurulmuştur.²⁸⁵ Mersed b. Ebû Mersed, müşrikler ile gerçekleştirilen Bedir ve Uhud

²⁸⁰ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/45.

²⁸¹ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 5/105.

²⁸² Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, 74; Beyhakî, *Delâ’ilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetü Ahvâli Sâhibi’s-Şerî’a*, 3/327; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 4/1775.

²⁸³ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 13/251.

²⁸⁴ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 13/251.

²⁸⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 71; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 13/251; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/45.

savaşlarına katılmıştır.²⁸⁶ Rivayetlere göre Bedir Savaşı'na giderken Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Mersed b. Ebû Mersed'in bir deveye nöbetleşe binmişlerdir.²⁸⁷ Ayrıca Bedir Savaşı'nda Müslüman askerlerden sadece üç kişiye at verilmiştir. Bu süvarilerden biri de Mersed b. Ebû Mersed olmuştur. Bedir de kendisine verilen atın ismi ise "es- Seyl"dir.²⁸⁸

Mersed b. Ebû Mersed hakkında edindiğimiz bir diğer bilgi ise güçlü ve kuvvetli olması sebebiyle kendisine Mekke'de esir tutulan Müslümanları Medine'ye taşıma görevinin verilmiş olmasıdır. Bu görev sırasında yaşadığı olay sebebiyle bir ayetin nazil olduğu nakledilmektedir. Bedir Savaşı sonrasında ele geçirilen Müslümanlar, müşrikler tarafından Mekke'de esir tutulmuştur. Esirlerin Mekke'den Medine'ye gizlice getirilmesi konusunda ise Mersed b. Ebû Mersed görevlendirilmiştir. Bir gece Mekke'ye gizlice giren Mersed b. Ebû Mersed, esir alınan bir sahâbîyi sırtına atıp yola koyulmuşken daha önce tanışıklığı bulunan Anâk isimli bir kadınla karşılaşmıştır. Anâk, Mersed b. Ebû Mersed'i evine davet etmiş ancak Mersed b. Ebû Mersed "Ya Anâk, Allah zinayı haram kıldı" diyerek kendisine edilen bu teklifi reddetmiştir. Teklifinin reddedilmesine öfkelenerek bağırarak kadın Mekke'ye gizli şekilde girmiş olan Mersed b. Ebû Mersed'i ihbar etmiştir. Bunun üzerine kaçarak mağaraya sığınan Ebû Mersed'i Allah'ın yardımıyla kimse görememiştir. Daha sonra esirin bağlarını çözerek onu Medine'ye ulaştırmıştır.²⁸⁹

Medine'ye döndükten sonra Hz. Peygamber'in huzuruna çıkan Mersed b. Ebû Mersed, Mekke'de kalan Anâk ile evlenmek adına Hz. Peygamber'den izin istemiştir. Bir süre sessiz kalan Hz. Peygamber "Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır."²⁹⁰ ayetinin nazil olmasıyla bu evliliğe izin vermemiştir.

2.2.1.5.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Mersed b. Ebû Mersed, Recî Vakası'nda Kur'an ve fıkıh öğretmek üzere görevlendirilen öğretmenlerden biridir. İslam tarihi kaynaklarının bir kısmı Recî Vakası'nda komutan olarak Âsım b. Sâbit'in görevlendirildiğini belirtirken, bir kısmı da Mersed b. Ebû Mersed'in komutan

²⁸⁶ Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 13/251; İbn Abdülber en-Nemerî, el-İstî'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb, 4/1775; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, 6/56.

²⁸⁷ Diyârbekrî, Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefis, 1/372; İbn Kayyim, Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd, 3/153.

²⁸⁸ Vâkıdî, el-Megâzî, 1/27; Diyârbekrî, Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefis, 1/371.

²⁸⁹ Ebû Dâvûd, Sünen, 2/220; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ma'rîfetü's-Sahâbe, 5/2562; Fâsî, el-İkdu's-Semîn fî Târihi'l-Beledi'l-Emîn, 6/52.

²⁹⁰ en-Nûr 24/3.

olarak görevlendirildiğini ifade etmektedir.²⁹¹ Nitekim bazı İslam tarihi kaynaklarında Recî Vakası, Mersed b. Ebû Mersed Serriyesi şeklinde adlandırılmıştır.²⁹²

Lihyanoğulları'ndan oluşan yaklaşık yüz kişilik grubun ani baskını karşısında Mersed b. Ebû Mersed ve diğer iki sahâbî "*Vallahi biz bir müşrikten asla eman ve ahd kabul etmeyiz.*" diyerek müşriklerle karşı karşıya gelmiştir. Müşriklerin sayıca üstün olması sebebiyle Mersed b. Ebû Mersed çarpışmada şehit düşmüştür.²⁹³

Mersed b. Ebû Mersed hakkında edindiğimiz bilgiler değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in onu öğretmen olarak görevlendirmesinin gerekçeleri net bir şekilde anlaşılmaktadır. Mersed b. Ebû Mersed'in nübüvvetin 6. yılında Müslüman olması, onun erken dönemde İslâm'ı kabul eden sahâbîlerden birisi olduğunu göstermektedir. Bu durum, onun müşriklerin Müslümanlara yönelik maddî ve manevî baskılarına, Hz. Peygamber'in karşılaştığı sıkıntılara ve Müslümanların kendi yurtlarını terk ederek hicret etmeleri gibi pek çok önemli olaya yakından şahit olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu süreç, İslâm'ın fikhî ve ahlâkî ilkelerinin şekillendiği bir dönemdir. Mersed b. Ebû Mersed'in söz konusu gelişmelere bizzat şahit olması, dinî hükümler hakkında yeterli birikime sahip olduğunu göstermektedir. Bu ilmî birikim ve tecrübe, Hz. Peygamber'in onu Kur'an ve fıkıh öğretmek üzere görevlendirmesinde etkili olan unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Mersed b. Ebû Mersed'in Bedir ve Uhud savaşlarına katılması ve Bedir Savaşından sonra Mekke'de esir tutulan Müslümanları gizlice Medine'ye getirmesi, onun dengelerin kolayca değişebileceği Adel ve Kâre kabilesine öğretmen olarak görevlendirilmesini daha anlaşılır hale getirmektedir. Zira Mekke, o dönemde Müslümanlar için yakalandıkları takdirde öldürülecekleri veya esir edilecekleri, son derece riskli bir bölge konumundaydı. Esirleri Mekke'den Medine'ye taşıma görevinin ona Hz. Peygamber tarafından mı verildiği yoksa Mersed b. Ebû Mersed'in bu görevi bizzat kendisinin mi üstlendiği konusu muammadır. Ancak her iki ihtimal de onun cesaretli, güçlü ve Mekke'nin konumunu iyi bilen bir sahâbî olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Adel ve Kâre kabileleri nezdinde ne tür gelişmelerle karşılaşılacağı bilinmez bir ortamda Mersed b. Ebû Mersed'in görevlendirilmesi, tesadüfi bir seçim olarak değerlendirilemez.

²⁹¹ Vâkıdî, el-Meğâzî, 1/355; İbn Kayyim, Zâdû'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd, 3/129; Nedvî, es-Siretü'n-Nebeviyye, 660.

²⁹² İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir, 2/51; Beyhakî, Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi 'ş-Şerî'a, 5/466.

²⁹³ İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir, 2/52; Halife b. Hayyât, Târihu Halife b. Hayyât, 75; Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, 1/482.

Mekke’de daha önce tanışık olduğu Anâk ile yaşadığı olay ve onun teklifine karşı kesin şekilde reddedici tavrı, Mersed b. Ebû Mersed’in câhiliye alışkanlıklarını terk ettiğini, İslâmî ilkeleri özümsemişliğini ve bu ilkeleri nefsi arzularının önüne koyabildiğini göstermektedir. Nitekim bu tavrı, onun söz ve amel bütünlüğüne sahip bir eğitimci olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu özellik, tebliğ faaliyetinde bulunacak bir eğitimcide aranan ilk özelliklerin başında gelmektedir.

Bu çerçevede Hz. Peygamber’in Mersed b. Ebû Mersed’i Recî Vakası’nda öğretmen olarak görevlendirmesi; onun erken dönemde Müslüman olması, ilmî birikimi, savaş tecrübesi, ahlâkî duruşuyla yakından ilişkilidir.

2.2.1.6. Muattib b. Ubeyd

2.2.1.6.1. Aile ve eğitim hayatı

İslam tarihi kaynakları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, Muattib b. Ubeyd hakkında oldukça sınırlı bilgilere ulaşılabilmektedir. Soyu, Muattib b. Ubeyd b. İyâs b. Teym b. Şu’be b. Sa’dullah b. Fırân b. Belî b. Amr b. El-Hâf b. Kudâa şeklinde nakledilmektedir. Kendisi, Recî Vakası’nda öğretmen olarak görevlendirilmiş ve şehit olan Abdullah b. Tarık’ın anne bir kardeşidir.²⁹⁴ Tıpkı kardeşi Abdullah b. Tarık gibi, Muattib b. Ubeyd de Beni Zafer kabilesinin haliflerindendir.²⁹⁵ Bedir ve Uhud Savaşları’na katıldığı nakledilmektedir.²⁹⁶

2.2.1.6.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Recî Vakası’nda öğretmen olarak görevlendirildiğinde, Lihyanoğulları’nın ani saldırısı karşısında diğer iki sahâbî (Âsım b. Sâbit ve Mersed b. Ebû Mersed) ile birlikte esir olarak Mekke’de satılma teklifini reddetmiş ve müşriklerle çarpışarak şehit düşmüştür.²⁹⁷ Çocuğu olmadığı için mirası, akrabası Asîr b. Urve b. Suvad b. el-Heytem b. Zafer tarafından alınmıştır.²⁹⁸

Kaynaklarda Muattib b. Ubeyd’in ailesi, ne zaman Müslüman olduğu ve Mekke-Medine’deki hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, onun öğretmenliği ve neden öğretmen olarak seçildiğine dair kesin bir değerlendirme yapmamız mümkün görünmemektedir

²⁹⁴ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/421.

²⁹⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 5/216; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, 5/2593.

²⁹⁶ İbn Hazm, *Cevâmi’u-s Sîre*, 125; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/421.

²⁹⁷ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/421; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi’l-Mulûk ve’l-Umem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1992), 3/213.

²⁹⁸ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/421.

2.2.1.7. Zeyd b. Desine

2.2.1.7.1. Aile ve eğitim hayatı

Zeyd b. Desine, Ensar'dan olup Hazrec kabilesinin Benî Beyâda koluna mensuptur.²⁹⁹ Babası Muâviye b. Ubeyd b. Âmir b. Beyâda'dır.³⁰⁰ Kendisinin Abdullah adında bir oğlu olmuş ancak küçük yaşta vefat etmiştir. Bu nedenle Zeyd b. Desine'nin nesli devam etmemiştir.³⁰¹ Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştır.³⁰² Medine'ye hicretin ardından Hz. Peygamber tarafından muahat bünyesinde muhacir Hâlid b. Bükeyr ile Zeyd b. Desine arasında kardeşlik bağı kurulmuştur.³⁰³

2.2.1.7.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Adal ve Kâre kabilelerinin Müslüman oldukları iddiaları sebebiyle Hz. Peygamber'in dinî bilgileri tebliğ edip öğretmeleri amacıyla görevlendirdiği isimlerden birisi de Zeyd b. Desine'dir. Hz. Peygamber'in verdiği bu görev için yola çıkan kabile, Lihyanoğulları'nın ani baskını karşısında pusuya düşürülmüştür. Bunun üzerine kabilede bulunanların bir kısmı müşriklerle çarpışarak şehit olmuştur. Hubeyb b. Adî ile Zeyd b. Desine ise müşrikler tarafından esir alınarak Mekke'ye götürülmüştür.³⁰⁴

Mekke'ye getirilen Zeyd b. Desine, Safvân b. Ümeyye tarafından Bedir'de öldürülen babası adına 50 deve karşılığında satın alınmıştır. Kaynaklarda, Kureys'te birçok kişinin Zeyd b. Desine'nin satın alınmasına ortak olduğu rivayet edilmektedir.

O dönemde Araplar arasında haram ayların başlamasıyla birlikte öldürmenin yasak kabul edilmesi geleneği vardı. Bu nedenle haram aylardan Zilkade'nin girmesiyle Zeyd b. Desine'nin öldürülmesi ertelenmiştir. Bu süre zarfında o bazı rivayetlere göre Cumahoğulları'ndan bir kişinin yanına hapsedilmiş, bazı rivayetlere göre ise Safvân b. Ümeyye'nin kölesi Nistâs'ın yanında esir tutulmuştur.

Esareti boyunca ibadetlerini terk etmeyen Zeyd b. Desine, esir edildiği hücrede geceleri namaz kılıp gündüzleri oruç tutmuştur. Safvân b. Ümeyye, zengin bir aileye mensup olup esirlerine iyi bakmasıyla tanınmıştır.³⁰⁵ Bu yüzden Zeyd b. Desine'ye de esareti boyunca iyi muamelede bulunmak istemiştir. Ancak Zeyd b. Desine, putlar adına kesilen hayvanların etini

²⁹⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/357; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/357.

³⁰⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/402; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/500.

³⁰¹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/402.

³⁰² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/357; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/500.

³⁰³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/402.

³⁰⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/206.

³⁰⁵ Abdulhalim Oflaz, "Recî' Olayı'nda Esir Düşenlerin İslâm Tarihindeki Örneklikleri", *Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (01 Ekim 2018), 195; Mehmet Ali Kapar, "Safvân b. Ümeyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/486.

yemeyi kabul etmemiş; bunun yerine kendisine süt verilmesini istemiştir. Bunun üzerine kendisine süt getirilmiş; böylece o orucunu iftarda içtiği tek bir bardak sütle tutmuştur.

Haram ayların bitmesiyle birlikte Zeyd b. Desine ve Hubeyb b. Adî, öldürülmek üzere esir edildikleri hücreden çıkarılmışlardır. Yolda karşılaşan iki arkadaş birbirlerine nasıl olduklarını sorup, başlarına gelen bu duruma sabretmelerini tavsiye etmişlerdir. Mekke'den iki fersah uzaklıkta bulunan Ten'im bölgesine getirilen Zeyd b. Desine,³⁰⁶ öldürülmeden önce iki rekât namaz kılmak istemiştir. Namazını tamamladıktan sonra hurma kütüğünden hazırlanmış darağacına çıkarılmıştır.

Orada bulunan topluluk, İslam'dan vazgeçip kendi dinlerine girerse canının bağışlanacağını söylese de Zeyd b. Desine bu teklifi reddetmiştir. Ardından ona, *"Muhammed'in şu an elimizde olmasını ve senin de evinde olmanı ister miydin?"* diye sormuşlardır. O ise, *"Ben evimdeyken Muhammed'in ayağına bir dikenin bile batmasını istemem"* demiştir. Zeyd b. Desine'nin bu sözleri, esaret ve ölüm tehdidi altında dahi Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi ve sadakati koruduğunu göstermektedir. Bu sözler üzerine Ebû Süfyân b. Harb, *"Muhammed'in ashâbı kadar ona düşkün olan hiçbir adamın ashâbını görmedik."* diyerek bu duruma olan şaşkınlığını ifade etmiştir. Bu konuşmaların ardından Safvân b. Ümeyye'nin kölesi Nistâs, Zeyd b. Desine'yi darağacında şehit etmiştir.³⁰⁷

2.3. Medine Dışına Öğretmen Olarak Görevlendirilen Diğer Sahâbîler

2.3.1. Amr b. Hazm

2.3.1.1. Aile ve eğitim hayatı

Medineli bir sahâbî olan Amr b. Hazm, Hazrec kabilesinin kolu olan Benî Mâlik b. Neccâr kabilesine mensuptur.³⁰⁸ Babası Zeyd b. Levzân b. Amr b. Abd Avf b. Ganm b. Mâlik b. Neccâr, annesi ise Benî Sâide kabilesinden Hâlide bt. Ebû Enes'tir.³⁰⁹ Amr b. Hazm'ın künyesi Ebû'd-Dahhâk'tır.³¹⁰ Toplam on altı çocuğa sahip olan Amr b. Hazm'ın çocukları, kendisinden sonra siyasi ve bürokratik görevlerde aktif şekilde rol almıştır.³¹¹

Müslümanlar müşriklerle gerçekleştirecekleri Bedir Savaşı'na hazırlık yaparken on beş ve daha küçük yaşta bazı gençler Bedir Savaşı'na katılmak için Hz. Peygamber'den izin istemişlerdir. Bazı istisnalar dışında Hz. Peygamber, yaşlarının küçük olmasını gerekçe

³⁰⁶ Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru's Sâdir, 1995), 2/49.

³⁰⁷ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 1/357-362; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 5/505.

³⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/594; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/1173.

³⁰⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 5/317.

³¹⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 4/202; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 4/512.

³¹¹ Hanımları ve çocukları hakkında detaylı bilgi için bkz.: İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 5/317.

göstererek izin talebinde bulunanların Bedir Savaşı'na katılmalarına izin vermemiştir. Reddedilenler arasında Amr b. Hazm da bulunmaktadır. Dolayısıyla Amr b. Hazm, yaşının küçük olması nedeniyle Bedir Savaşı'na katılamamıştır.³¹² Bedir Savaşı'na katılamayan Amr b. Hazm'ın katıldığı ilk savaş ise Hendek Savaşı'dır.³¹³

Hicrî 9. Yılda gerçekleşen Tebük Gazvesi'nde Amr b. Hazm'ın ismi İslam tarihi kaynaklarında şu şekilde geçmektedir. Tebük Seferi esnasında Müslümanlar yolda ilerlerken Hz. Peygamber'in devesi kaybolmuştur. Devenin kaybolmasının ardından grup içerisinde bulunan münafıklardan bazıları bu duruma istihza etmiş, kendi aralarında “*Muhammed bir de peygamber olduğunu iddia ediyor; size gökten haber verdiğini söylüyor ama daha kendi devesinin nerede olduğunu bilmiyor*” şeklinde ifadeler kullanarak gülmüşlerdir. Bu sözleri işiten Amr b. Hazm, duyduklarını kardeşi Umâre b. Hazm'a iletmıştır. Kabilesinin bayraktarı olan Umâre b. Hazm ise Hz. Peygamber hakkında bu sözleri söyleyen kişileri kendi birliğinden çıkarmıştır.³¹⁴

Amr b. Hazm'ın duyduğu sözleri vakit kaybetmeksizin liderine bildirmesi, onun başkaları tarafından önemsiz görülebilecek söz ve davranışlara dahi müsamaha göstermediğini ve meseleyi derhal çözüme kavuşturduğunu göstermektedir. Bu durum ise Amr b. Hazm'ın dinî konulardaki hassasiyetini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Medine'de vefat eden Amr b. Hazm'ın ne zaman vefat ettiğine dair ihtilaflar bulunmaktadır. Kaynaklarda onun vefat yılı konusunda 51/671, 53/673, 54/674 gibi farklı rivayetler mevcuttur. Bazı rivayetlerde ise onun Hz. Ömer döneminde vefat ettiği ifade edilmektedir. Ancak araştırmamız sırasında elde ettiğimiz bilgilere göre bu rivayet doğru değildir. Nitekim rivayetlerin çoğuna göre Amr b. Hazm, Muaviye'nin oğlu Yezid'e biat istemesine tepki gösterenler arasında yer almıştır.³¹⁵ Bu durum, onun Hz. Ömer döneminde vefat ettiğine dair bilgiyi geçersiz kılmaktadır. Sonuç olarak Amr b. Hazm'ın 17 yaşında Necran'a gönderildiği ve Yezid için alınan biata şahit olduğu dikkate alındığında, onun yaklaşık 60-65 yaşlarında vefat ettiği çıkarımını yapabiliriz.

2.3.1.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Hiz. Peygamber, hicretin 10. yılında Hâlid b. Velîd'i Necran'da yaşayan Hâris b. Ka'boğulları'nı İslam'a davet etmek üzere görevlendirmiştir. Hâlid b. Velîd'e, bölge halkının daveti kabul etmesi halinde bu kabule onay vermesi; kabul etmemeleri durumunda ise onlarla

³¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/66; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/1173.

³¹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 4/202.

³¹⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/1010.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 4/203.

savaşması emredilmiştir. Hz. Peygamber'in emri üzerine Necran'a giden Hâlid b. Velîd, insanları İslâm'a davet etmiş; Hâris b. Ka'boğulları da bu davete icabet ederek Müslüman olmuştur. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd, yazdığı bir mektupla bölge halkının İslâm'ı kabul ettiğini Hz. Peygambere bildirmiştir. Aynı zamanda O'nun yeni emrine kadar buradaki halka İslâm'ın farzlarını, sünnetlerini, belli başlı hükümlerini öğreteceğini belirtmiştir. Hâlid b. Velîd'in mektubunu alan Hz. Peygamber ise bu gelişmeden duyduğu mutluluğu dile getirerek Hâlid b. Velîd ile birlikte Necran'lı heyetin Medine'ye gelmesini emretmiştir.

Medine'ye gelen heyet Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarıldığında, Hz. Peygamber alışılmışın dışında tavırlar sergileyen bu heyetin kim olduğunu sormuş; ashab da bu kişilerin Hâris b. Ka'boğulları'nın temsilcileri olduğunu belirtmiştir. Heyetle yapılan görüşmenin ardından Hz. Peygamber, Hâris b. Ka'boğulları'nın başına Kays b. el-Husayn'ı emir olarak tayin etmiştir. Ardından heyeti kendi yurtlarına geri göndermiştir.³¹⁶

İslâm'ı kabul etmeden önce Hristiyanlığa mensup olan Necran halkı, yeni dini benimsenmesiyle birlikte her alanı kapsayacak şekilde düzenlemelere ihtiyaç duymaktaydı. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, Necran halkının İslâmî usuller çerçevesinde yeniden inşa edilmesi amacıyla henüz 17 yaşında olan Amr b. Hazm'ı vali olarak göndermiştir. Amr b. Hazm bu valilik görevi bünyesinde aynı zamanda öğretmenlik vazifesini de üstlenmiştir. Nitekim o dönemde valilik, yalnızca idarî bir görev olmayıp bölgenin dinî, sosyal ve ahlâkî açıdan yeniden düzenlenmesini de kapsamaktaydı. Bu yeniden düzenlemenin ise en etkili biçimde eğitim yoluyla gerçekleştirileceği açıktır. Amr b. Hazm'ın öğretmen olarak üstlendiği temel sorumluluk, bölge halkına İslâm'ın farzlarını, sünnetlerini ve temel hükümlerini öğretmek; aynı zamanda bölge halkından zekâtın toplanmasını sağlamaktır.³¹⁷

Birçok isim arasından Amr b. Hazm'ın tercih edilmiş olması, bazı soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Zira ilk bakışta İslâm tarihi kaynaklarında yer alan olaylar incelendiğinde, onun öğretmen olarak seçilmesini gerektiren doğrudan açık bir vakıya rastlanmamaktadır. Ayrıca kendisinden yaşça daha büyük bu görevi yerine getirebilecek sahâbîlerin bulunması mümkünken, Hz. Peygamber'in neden özellikle Amr b. Hazm'ı tercih ettiği hususu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, kaynaklarda açık bir ifade yer almamakla beraber, Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'ı; yeni Müslüman olan ve ilerleyen dönemlerde Müslümanlar açısından hem ekonomik hem de stratejik öneme sahip olacak bir bölgenin İslamlaştırılması ve eğitilmesi sürecinde görevlendirirken, eğitici vasfı bulunan

³¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/592-594; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/126-129.

³¹⁷ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/1173; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 4/202; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 521-522.

kişilerde aranabilecek bazı nitelikleri dikkate almış olması muhtemeldir. Bu çerçevede Amr b. Hazm'ın bölge halkının sosyal yapısına, gelenek ve göreneklerine aşina olması ve bu toplumun eğitiminde gerekli olabilecek bazı dinî ve eğitsel özelliklere sahip bulunması, onun bu görev için tercih edilmiş olabileceğine dair bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Hz. Peygamber, öğretmen olarak seçilen Amr b. Hazm'ın bu görevini yerine getirirken esas alacağı ve belki de işlerini daha kolay hale getirebileceğini düşündüğü rehber niteliğinde bir mektup göndermiştir. Söz konusu mektup, Amr b. Hazm'ın bölge halkını hangi konularda ve hangi çerçevede yönlendireceğini ortaya koyan oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'a gönderdiği mektubun bir kısmı şu şekildedir: *“Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla: Bu, Allah'tan ve Resul'ünden bir beyandır. “Ey iman edenler! Akitleri(nizi) tastamam yerine getirin.”³¹⁸ Resulullah Nebî Muhammed'den Amr bin Hazm'e; onu Yemen'e gönderdiği zaman verdiği ahdidir. Ona bütün işlerinde Allah'a karşı takvalı olmasını emretmektedir. Çünkü şüphesiz Allah takvalı olan ve ihsan edicilerle beraberdir. Ona Allah'ın kendisine emrettiği şekilde hak olanı yapmasını, insanlara hayırlı şeyler ile müjde vermesini yine onlara onu/hayrı emredip insanlara Kur'an'ı öğretmesini, Kur'an'ı anlamalarını sağlamasını emretti.”³¹⁹*

Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'a gönderdiği mektup incelendiğinde, valilik görevi çerçevesinde onun öğretici yönünün özellikle öne çıkarıldığı görülmektedir. Mektupta dinin temel esaslarının öğretilmesine yönelik açık talimatlar yer almakta; insanların cennetle müjdelenmesi ve cehennemle uyarılması, ibadetlerin usulüne uygun şekilde yerine getirilmesi hususları vurgulanmaktadır. Özellikle abdest ve namazın rükünleri ile vakitlerinin öğretilmesi üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında hac ibadetine dair hükümler, giyim ve davranış adabına ilişkin sınırlar ile kabilecilik ve asabiyet gibi toplumsal birliği zedeleyen tutumların terk edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Metinde ayrıca ganimet ve zekât hükümlerine yer verilerek bölgede kurulması hedeflenen mali düzen ortaya konulmakta; İslâm'ı kabul eden Yahudi ve Hristiyanların Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olacağı belirtilmektedir. Bu yönüyle söz konusu mektup, Amr b. Hazm'ın valilik görevi bünyesinde yürüttüğü öğretmenlik faaliyetlerinin çerçevesini belirleyen kapsamlı bir rehber niteliği taşımaktadır.³²⁰

---

³¹⁸ el-Maîde 5/1.

³¹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 77-78.

³²⁰ Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'a gönderdiği mektubun tam metni için bkz.: İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/595; Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 3/126-129.

Nitekim ilerleyen dönemde Esved el-Ansî'nin bölgede ortaya koyduğu yalancı peygamberlik iddiasına Necran halkının tepkisi, Amr b. Hazm'ın kendisine verilen öğretmenlik vazifesini başarılı bir şekilde yerine getirdiğini ortaya koymaktadır. Esved el-Ansî, Yemen'in bazı bölgelerinde peygamberlik iddiasında bulunmuş ve bu bölgelerde yaşayan halkı kendisine itaate zorlamıştır. Öyle ki bu zorlama Amr b. Hazm'ın zorla Necran'dan çıkarılmasına kadar varmıştır. Yemen'deki bazı kabileler bu iddiayı kabul ederek ona destek verirken, kabilelerin büyük bir kısmı ise bu iddiaya karşı çıkmıştır. Bu gelişmelerden etkilenen bölgeler arasında Amr b. Hazm'ın görev yaptığı Necran da yer almaktadır.³²¹

Yemen kabilelerinden Ans ve Mezhic gibi grupların Esved el-Ansî'nin yalancı peygamberlik iddiasına destek verdiği kaynaklarda açıkça zikredilmektedir.³²² Buna karşılık, Esved el-Ansî'ye destek veren kabilelerin isimleri belirtilmesine rağmen, Amr b. Hazm'ın görevli olduğu Necran bölgesi bu destekçiler arasında yer almamaktadır. Ayrıca kaynaklarda Esved el-Ansî'nin Necran'a yönelerek Amr b. Hazm'ı bölgeden çıkardığı bilgisi yer almaktadır.³²³ Şayet Necran halkı Esved el-Ansî'nin peygamberlik iddiasını benimsemiş ve ona destek vermiş olsaydı, Amr b. Hazm'ın bölgeden askerî müdahaleyle uzaklaştırılmasına gerek kalmazdı. Bu durum, Necran halkının Esved el-Ansî'ye gönüllü bir destek sunmadığını göstermektedir.

Bu noktada Amr b. Hazm'ın bölgede yürüttüğü eğitim faaliyetlerinin belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Amr b. Hazm, Necran halkına İslam'ın temel esaslarını, farzlarını ve dinî hükümlerini öğretmiş; bu eğitim süreci, bölge halkının dinî bilincinin sağlam bir zemine oturmasını sağlamıştır. Böylece Necran halkı, Esved el-Ansî'nin iddiaları karşısında hem yeni benimsedikleri İslamî ilkelerden hem de Hz. Peygamber'e olan bağlılıklarından vazgeçmemiştir.

Dolayısıyla Necran halkının Esved el-Ansî'ye karşı sergilediği bu tutum, yalnızca siyasî bir duruş olarak değil; Amr b. Hazm'ın öğretici rolü sayesinde kazanılan dinî bilinç olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, Amr b. Hazm'ın öğretmen olarak görevlendirilmesinin pratikte nasıl bir karşılık bulduğunu ve verilen eğitimin bölgenin dinî istikrarının korunmasındaki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

³²¹ Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 3/232; Hüseyin Algül, "Esved el-Ansî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

³²² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 109.

³²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 2/181.

2.3.2. Ebû Mûsa el-Eş'arî

2.3.2.1. Aile ve eğitim hayatı

Asıl adı Abdullah olan³²⁴ Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin nesebi Nebt b. Uded b. Zeyd b. Yeşcüb b. Ârib b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dır.³²⁵ Ebû Mûsa, Yemen'in Zebîd şehrindeki Rimâ köyünde dünyaya gelmiştir.³²⁶ Eş'ar kabilesine mensup olan³²⁷ Ebû Mûsa'nın fiziki özellikleri kısa boylu, zayıf yapılı, saçları sık ve kabarık şeklinde tasvir edilmiştir.³²⁸ Babası hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Annesi Zabye ise Yemen'in Akk kabilesindendir. İslamiyet'i kabul eden Zabye hakkında verilen bilgiler, onun Müslüman olduktan sonra Medine'ye geldiğini ve burada vefat ettiğini göstermektedir.³²⁹

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin ne zaman ve hangi vesileyle Müslüman olduğu konusunda kaynaklarda açık ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu nedenle onun İslamiyet'i kabul ediş sürecini net bir tarihe ya da kişiye bağlamak zordur. Ancak onun nasıl Müslüman olduğunu daha iyi anlayabilmek için, Ebû Mûsâ'nın yaşadığı bölge olan Yemen'in İslamiyet öncesindeki yapısına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

İslam'dan önce Yemen bölgesinde dinî açıdan farklı inançlar bulunmakla birlikte, özellikle Hristiyanlığın etkili olduğu görülmektedir. Kaynaklarda, Yemen halkı arasında ilerleyen zamanlarda bir peygamberin ortaya çıkacağına dair bir inancın var olduğu ifade edilmektedir. Bu inanç, bölge halkının yeni bir peygamberlik iddiasına yabancı olunmadığını göstermektedir. Aynı zamanda Mekke, çoğu bölge için önemli bir merkezdi. Kâbe'nin kutsal kabul edilmesi, Yemenlilerin Mekke ile sürekli bir ilişki içinde olmasına neden olmuştur. Ebû Mûsâ'nın da bu çerçevede Mekke'ye gidip geldiği, böylece hem Mekke halkını hem de burada yaşanan dinî gelişmeleri yakından tanıdığı anlaşılmaktadır. Bu durum, onun İslamiyet'le erken dönemde karşılaşmış olabileceğini düşündürmektedir.

Öte yandan Cahiliye döneminde Mekke, ticaret ve çalışma imkânları bakımından farklı bölgelerden gelen insanlar için önemli bir merkezdi. Geçimini sağlamak amacıyla Mekke'ye gelenler arasında Yemenlilerin de bulunduğu bilinmektedir. Ebû Mûsâ'nın da bu kişiler arasında yer almış olması muhtemeldir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in risaletini ilan ettiği dönemlerde

³²⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 8/139.

³²⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/98; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/364.

³²⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/68.

³²⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 1/266.

³²⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/101-109; Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 11/533; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/41.

³²⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/41; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 4/182.

Ebû Mûsâ'nın Mekke'de bulunması ve burada İslamiyet'i kabul etmesi çok uzak bir ihtimal olarak görülmemektedir.³³⁰

Ebû Mûsâ Müslüman olduktan sonra kendi ülkesi olan Yemen'e dönmüştür. Tahminimize göre belli bir müddet kendi memleketinde kalan Ebû Mûsâ, İslamiyet hakkında bildiklerini kabilesine anlatmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiğini haber alınca, kendi ülkesinden yaklaşık elli kişilik bir grupla birlikte Yemen'den Medine'ye doğru gemiyle yola çıkmıştır. Bu elli kişilik grubun Ebû Mûsâ'nın anlattıkları ile Müslüman olması muhtemeldir. Ancak yolculuk sırasında hava şartlarının kötüleşmesi sebebiyle, gemi Ebû Mûsâ'nın da içinde bulunduğu grubu Habeşistan'a sürüklemiştir.³³¹ Bu sırada Mekke'de müşriklerin zulmüne maruz kalan Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmişti. Mekke'den ayrılan bu Müslümanlarla, Yemen'den Medine'ye gitmek üzere yola çıkan bu grup Habeşistan'da karşılaşmıştır. Bir süre burada birlikte kalan Müslümanlar, Hz. Peygamber'in Hayber'e yürüdüğünü haber alınca Habeşistan'dan ayrılarak Hayber'e gitmişlerdir.³³²

Vâkıdî, Ebû Mûsâ'nın Habeşistan'a hicret etmediğini söyler. Ona göre Ebû Mûsâ Mekke'de İslamiyet'i kabul etmiş, ardından kendi memleketine dönmüştür. Orada kabilesinden belli bir grubun Müslüman olmasına vesile olduktan sonra, kabilesiyle birlikte Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir.³³³ Her ne kadar Vâkıdî durumun böyle olduğunu ifade etse de İslam tarihi ve hadis kaynakları incelendiğinde Ebû Mûsâ'nın bu konudaki kendi rivayeti Vâkıdî'nin görüşünü geçersiz kılmaktadır. Nitekim Ebû Mûsâ şöyle demektedir: *"Biz Yemen'den elli kadar kişi yola çıktık; üç kardeşlik. Gemimiz bizi Necaşî'nin yanına çıkardı. Onun yanında Ca'fer ve arkadaşları vardı. Hayber'de Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Siz iki kere hicret ettiniz; önce Necaşî'ye, sonra bana.'*"³³⁴

Hem yıllardır Habeşistan'da bulunan Müslümanların yurtlarına dönmesi hem de Yemen'den Müslüman olarak elli kişilik bir kafilenin Hz. Peygamber'in yanına gelmesi, O'nu oldukça mutlu etmiş olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Hayber'den elde edilen ganimetin bir kısmını, orada bulunan ashabına da danışarak Ebû Mûsâ ve beraberindeki kişiler arasında

³³⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/99; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/41.

³³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/41; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahih el-Buhârî*, 7/139.

³³² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/365; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, 3/362; K.V. Zettersteen, "Eş'arî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 4/392.

³³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 1/229; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/41. Kaynaklarda bu görüş Vâkıdî'ye nispet edilmektedir. Ancak Vâkıdî'nin eserleri üzerinde yapılan incelemelerde bu bilgiyi doğrulayan bir kayda ulaşılamamıştır.

³³⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/99; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/291.

paylaştırmıştır.³³⁵ Hayber’de Hz. Peygamber ve Müslümanlarla bir araya gelen Ebû Mûsâ, o günden sonra kendisi için yurt olarak Medine’yi belirlemiş ve burada yaşamaya başlamıştır.

Ebû Mûsâ, Hayber Savaşı’ndan önce Medine’de bulunmadığı için Hz. Peygamber’in daha önceki savaşlarına katılamamıştır. Bu sebeple Ebû Mûsâ’nın katıldığı ilk savaş Hayber Savaşı’dır.³³⁶ Hayber Savaşı’nda da fiilî bir katkı sunamayan Ebû Mûsâ, bu tarihten sonra yapılan bütün savaşlara iştirak etmiştir. Bu savaşların çoğunda bizzat önemli görevler üstlenmiştir. Üstlendiği görevlerden biri Huneyn Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir.

Huneyn Savaşı’nın ardından yenilgiye uğrayan bazı kabileler, Evtâs bölgesine çekilerek yeniden harekete geçmeye çalışmışlardır. Bu durumu haber alan Hz. Peygamber, söz konusu grubu etkisiz hâle getirebilmek için Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin amcası Ebû Âmir el-Eş‘arî’yi komutan tayin ederek müşrik grubu etkisiz hale getirmek üzere görevlendirmiştir.

Müşriklerle başlayan çatışmalar sırasında yaralanan Ebû Âmir’in yanına, grup içerisinde bulunan yeğeni Ebû Mûsâ koşarak gelmiş ve onu kimin yaraladığını sormuştur. Amcasını yaralayan kişiyi öğrenen Ebû Mûsâ, giderek o kişiyi öldürmüş ve tekrar amcasının yanına dönmüştür. Bunun üzerine Ebû Âmir, “*Resûlullah’a benden selâm söyle ve benim için Allah’tan bağışlanma dilemesini iste*” demiştir. Bundan kısa bir süre sonra şehit olmuştur. Amcasının vefatından sonra komuta Ebû Mûsâ’ya geçmiştir. Medine’ye döndükten sonra yaşananlar Hz. Peygamber’e anlatılınca Hz. Peygamber Ebû Âmir için: “*Allah’ım! Ebû Âmir’i bağışla*” diye dua etmiş, hemen ardından da: “*Allah’ım! Abdullah b. Kays’ın günahlarını bağışla ve onu kıyamet günü şerefli bir yere koy*” diyerek Ebû Mûsâ için de dua etmiştir.³³⁷

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Hz. Peygamber döneminde başka önemli görevler de üstlenmiştir. Hz. Peygamber’in vefatının ardından Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de hem ilmî hem de idarî sahalarda rol oynamaya devam etmiştir. Hz. Ömer devrinde Basra’da yürüttüğü eğitim faaliyetleri ve burada yetiştirdiği talebeler, onun ilmî yönünü ortaya koymaktadır.³³⁸ Hz. Ali döneminde gerçekleşen Tahkîm Olayı’nda üstlendiği görev ise idarî açıdan dikkat çekmektedir. Bu görevler, Ebû Mûsâ’nın erken dönem İslâm tarihinde üstlendiği önemli vazifelerden sadece bir kısmını teşkil etmektedir.³³⁹

³³⁵ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muhammed el-İsfâhânî Ebû’s-Şeyh, *Tabakâtü’l-Muhaddisîn bi İsfâhân ve’l-Vâridîne ‘aleyhâ* (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1412/1992), 1/240; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî‘âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 4/1763.

³³⁶ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 8/139; Ebû’l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1932), 1/442.

³³⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 3/915-916; Taberî, *Târihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk ve Silatu Târih et-Taberî*, 3/79-80.

³³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Halef el-Bağdâdî Vekî’, *Âhbâru’l-Kudât* (Beyrut: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetu’l-Kubrâ, 1366/1947), 1/283-287.

³³⁹ Vekî’, *Âhbâru’l-Kudât*, 1/283-287; Taberî, *Târihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk ve Silatu Târih et-Taberî*, 4/241; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 4/46-52.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin vefat yeri ve tarihi hususunda kaynaklar arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kaynaklar onun Kûfe'de veya Mekke'de vefat ettiğini ifade etmektedir.³⁴⁰ Vefat tarihine dair olarak ise 42/662, 44/664, 50/670, 51/671, 52/672 ve 53/673 yılları zikredilmektedir.³⁴¹ Dolayısıyla bu konuda kesin bir tarih üzerinde ittifak sağlanamamıştır.

2.3.2.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin ilk resmî öğreticilik görevi Mekke'de gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinin ardından bölgede hem idarî istikrarı sağlamak hem de İslamî dönüşümü kalıcı kılmak amacıyla birtakım yapısal düzenlemelere gitmiştir. Bu çerçevede, fetih öncesinde de Mekke'nin idarî işlerinden sorumlu olan Attâb b. Esîd'i görevinde bırakarak idari sürekliliği sağlamıştır.³⁴² Bununla birlikte Hz. Peygamber, fetih sonrasında İslam'ı yeni kabul eden ya da kabul etme aşamasında bulunan Mekkelilere dinî bilgilerin aktarılmasını son derece önemli görmüştür. Belli bir süre Mekke'de kendisi kalan Hz. Peygamber Medine'ye döneceği zaman bölgedeki eğitimi gerçekleştirmesi amacıyla Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Mekke'ye öğretmen olarak görevlendirmiştir.³⁴³

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Mekke'de öğretmen olarak görevlendirilmesi, bu şehrin fetih öncesi ve sonrasındaki dinî ve toplumsal yapısı dikkate alındığında özel bir anlam taşımaktadır. Zira Mekke, uzun yıllar boyunca İslam'a karşı en sert muhalefetin sergilendiği, Müslümanların ağır baskı ve dışlamalara maruz kaldığı bir merkez olmuştur. Fetih sonrasında ise şehir halkının önemli bir kısmı İslam'ı yeni kabul etmiş, bir kısmı da henüz İslam'a karşı mesafeli tutumunu sürdürmekteydi. Bu durum, Mekke'de İslam'ın temel inanç ve ibadet esaslarının sistemli biçimde öğretilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, Mekke halkının dinî bilgi eksikliğini gidermek ve İslami dönüşümün kalıcı hâle gelmesini sağlamak amacıyla Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi öğretmen olarak görevlendirmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Kur'an'a vukufiyeti, fikhî birikimi ve insanlarla iletişim kurma konusundaki başarısı Mekke'de öğretmenlik faaliyeti yürütmesini mümkün kılacak nitelikler olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Ebû Mûsâ Kur'an'ı ezberlemiş ve doğrudan Hz. Peygamber'e arz etmiştir.³⁴⁴ Bu durum, Kur'an konusundaki ilk öğretmenin

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 32/200; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, 4/183; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbü't-Tehzîb, 5/363.

³⁴¹ Ebû's-Şeyh, Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi İsfahân ve'l-Vâridîne 'aleyhâ, 1/237; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, 4/1833; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbü't-Tehzîb, 5/363; İbnü'l-Cezerî, Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, 1/443.

³⁴² İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/500.

³⁴³ Vâkidî, el-Megâzî, 3/959; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Huseynî el-Makrîzî, İmtâ'u'l-Esmâ, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 2/36; Muhammed Hamîdullah, İslâm Peygamberi, 228.

³⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, 1/442.

aracısız şekilde Hz. Peygamber olduğunu ve okuma esnasında meydana gelebilecek hataların bizzat Hz. Peygamber tarafından düzeltilildiğini göstermektedir. Böylece onun Kur'an öğretiminde güvenilir ve yetkin bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Zehebî'nin Ebû Mûsâ'yı "çok ilim taşıyan bir kişi" olarak nitelemesi de bu ilmî donanımı teyit etmektedir.³⁴⁵

Öte yandan Mekke, Müslümanların uzun yıllar boyunca ağır baskılara maruz kaldıkları ve İslam'a karşı en sert muhalefetin gerçekleştiği bir merkezdi. Bu sebeple Ebû Mûsâ'nın muhatapları arasında, geçmişte İslam'a düşmanlıklarıyla öne çıkmış kimselerin bulunması kaçınılmazdı. Böyle bir ortamda dinî eğitimi üstlenmek, sadece ilmî yeterlilik değil, aynı zamanda yüksek bir sabır ve kapsayıcı üslup gerektirmekteydi. Hz. Peygamber'in bu görevi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye vermesi, onun bu niteliklere sahip olduğunun güçlü bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Nitekim Hayber'in fethinden sonra Hz. Peygamber, ashabına "Yanınıza sizden daha yumuşak kalpli kavimler gelecek" buyurmuş; bu sözün ardından içinde Ebû Mûsâ'nın da bulunduğu Eş'arîler Medine'ye gelmiştir.³⁴⁶ Ayrıca Mâide Suresi'nde yer alan "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir"³⁴⁷ ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber bu ayeti okumuş ve Ebû Musa'nın da içinde bulunduğu grubu işaret ederek "işte bu ayette sözü edilen kavim bunlardır" buyurmuştur.³⁴⁸ Bu rivayetler, Eş'arîler'in özellikle yumuşak huylu ve anlayışlı bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda Ebû Mûsâ'nın latif mizacı, insanlara dini bilgileri aktarırken sertlik yerine hikmet ve sabrı önceleyen bir yaklaşım sergilemesine imkân tanımıştır. Nitekim yeni Müslüman olan veya geçmişten gelen bazı sosyal problemleri barındıran Mekke toplumu dikkate alındığında, Ebû Mûsâ'nın bu karakter yapısının öğreticilik ve tebliğ görevi için uygun bir prototip oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Mûsâ'nın öğretmen olarak görevlendirildiği ikinci bölge Yemen'dir. Hz. Peygamber, hicrî 9. yılda çevre kabilelere İslam'a davet mektupları göndermiş ve bu mektupların ulaştığı merkezlerden biri de Yemen olmuştur. Yemen hükümdarı ile Hz. Peygamber arasında gerçekleşen mektuplaşma neticesinde Yemen hükümdarının İslam'ı kabul

³⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/40.

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 19/83; Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 32/33.

³⁴⁷ el-Mâide 5/54.

³⁴⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/100; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/42.

ettiği anlaşılmaktadır. Bunun ardından Hz. Peygamber, Yemen halkına İslam'ın yükümlülüklerini, farzlarını, yerine getirilmesi gereken ibadetleri ve mali sorumlulukları bildirmiş; bu hükümlerin doğru bir şekilde öğretilmesi ve uygulanabilmesi amacıyla bölgeye elçiler göndermiştir.³⁴⁹

Ebû Mûsâ'nın Yemen'e gönderilmesine zemin hazırlayan süreç, Müsned'de yer alan bir rivayette ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Buna göre Eş'arîler'den birkaç kişi Ebû Mûsâ'ya gelerek Hz. Peygamber ile görüşmek istediklerini, bu sebeple kendilerini onun huzuruna çıkarmasını rica etmişlerdir. Ebû Mûsâ da bu istek üzerine söz konusu kişilerle birlikte Hz. Peygamber'in yanına gitmiştir. Görüşme sırasında Ebû Mûsâ'nın beraberindekiler, Hz. Peygamber'den kendilerine idarî bir görev verilmesini talep etmişlerdir. Bu talep karşısında Ebû Mûsâ büyük bir utanç duymuş, grubun bu isteğinden haberdar olmadığını ifade ederek Hz. Peygamber'den özür dilemiştir.

Hz. Peygamber, kendisinden görev talebinde bulunan kişilerin bu tutumunu uygun bulmamış ve onları geri çevirmiştir. Buna karşılık, herhangi bir görev beklentisiyle gelmeyen Ebû Mûsâ'yı Yemen taraflarında görevlendirmiştir.³⁵⁰ Böylece Ebû Mûsâ'nın Yemen'e gönderilmesi, şahsî bir talep neticesinde gerçekleşmemiştir. Aksine Ebû Mûsâ'nın Yemen'de üstleneceği öğretmenlik görevine, liyakati esas alınarak gönderildiğini göstermektedir.

Bu çerçevede Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Yemen'in Zebîd, Rîmâ, Aden ve Sâhî bölgelerinde öğretmen olarak görevlendirilmiştir.³⁵¹ Yaklaşık 29–30 yaşlarında Yemen'e öğretmen olarak gönderilen Ebû Mûsâ'nın bu bölge için tercih edilmesinin, onun Yemen'de doğup büyümüş olmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Zira Ebû Mûsâ'nın halkın örf, âdet ve yaşam tarzına yakından vâkıf olması, bölgede yürütülecek öğreticilik faaliyetlerini kolaylaştırabilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Hz. Peygamber'in bir sahâbîyi başka bir beldeye öğretmen olarak görevlendirirken, ilmî liyakatinin yanı sıra gideceği bölgenin kültürel yapısını bilmesini de dikkate almış olabileceğini düşündürmektedir.³⁵²

Ebû Mûsâ'nın Yemen halkının günlük hayatına dair geçmişten gelen aşinalığının, onun bölgede öğretmenlik yapmasını kolaylaştırmış olması muhtemeldir. Nitekim yörede kullanılan bazı içki çeşitlerini tanıması sebebiyle, henüz öğretmen olarak görevlendirilmeden önce bu konuda kendisine yöneltilebilecek muhtemel soruları öngörerek Hz. Peygamber ile bu

³⁴⁹ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/588; Taberî, Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî, 3/228.

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/440.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/200; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Târîhu Isbahân (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/83; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, 4/182; İbnü'l-Cezerî, Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ, 1/443.

³⁵² Mehmet Ali Kapar, *Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Müşriklerle Münâsebetleri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2026), 211.

meseleler üzerine mülâhazada bulunduğu anlaşılmaktadır. Öğretmen olarak görevlendirilmesinin ardından da Yemen’de mevcut bazı içecekleri Hz. Peygamber’e sormuş; Hz. Peygamber, Ebû Mûsâ’nın tarifleri üzerine sarhoşluk veren her içecekten uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵³

Hz. Peygamber’in Ebû Mûsâ’yı Yemen’e göndermesinin yalnızca coğrafi ve kültürel yakınlıkla açıklanamayacağı açıktır. Aksine, bu tercih aynı zamanda Ebû Mûsâ’nın ilmî açıdan son derece donanımlı ve yetkin olmasına dayanmaktadır. Zira Yemen gibi İslam’ın yeni yayılmaya başladığı bir bölgede öğreticilik görevi, sadece temel dinî bilgilerin aktarılmasını değil, karşılaşılan yeni meseleler karşısında doğru hükmü verebilecek ilmî derinliği de gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Ebû Mûsâ’nın doğrudan Hz. Peygamber’den ilim tahsil etmiş olması, onu bu görev için güçlü bir aday hâline getirmiştir.

Nitekim Ebû Mûsâ’nın, Müslümanların sabah namazından sonra Hz. Peygamber’in etrafında toplanarak Kur’an, ferâiz ve rüyalar hakkında sorular sorduklarını ifade etmesi, onun bizzat Hz. Peygamber’in ilmî halkasında yetiştiğini göstermektedir.³⁵⁴ Bu durum, Ebû Mûsâ’nın yalnızca teorik bilgiye değil, vahyin pratiğe yansıtıldığı bir eğitim ortamına da doğrudan şahitlik ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Ebû Mûsâ’nın, gece geç saatlerde Hz. Ömer’in evine giderek onunla fikhî meseleler üzerine uzun süreli müzakerelerde bulunduğu dair rivayetler, ilmî derinliğini göstermektedir.³⁵⁵

Ebû Mûsâ’nın ilmî konumu, tâbiîn âlimlerinden Şa‘bî’nin ilmin altı büyük sahâbîden alındığını ve bunlar arasında Ebû Mûsâ’nın da bulunduğunu ifade etmesiyle daha açık biçimde ortaya konulmaktadır.³⁵⁶ Bunun yanı sıra Hz. Ömer, Hz. Ali ve Ubey b. Ka‘b gibi ilimde temayüz etmiş şahsiyetlerle ilmî müzakerelerde bulunması, onun ilmî otoritesinin sahâbe çevresinde de kabul gördüğünü göstermektedir.³⁵⁷ Dolayısıyla Ebû Mûsâ’nın Yemen’e gönderilmesi, yalnızca bölgeyi tanıyan bir şahsiyet olmasına değil, aynı zamanda ilmî bakımdan son derece yetkin, karşılaştığı meseleleri çözebilecek bir birikime sahip olmasına dayanmaktadır.

İslam’ı yeni kabul etmiş bir toplumda dinin yayılması ve yerleşmesinin büyük ölçüde öğreticinin faaliyetlerine bağlı olduğu dikkate alındığında, Yemen’e her açıdan donanımlı bir

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/372.

³⁵⁴ Ebu’l-Hasan Nûruddîn ‘Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâid ve Menba‘u’l-Fevâid*, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1414/1994), 1/159; M. Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, çev. Hüseyin Okur (İstanbul: Semerkand, 2019), 3/572.

³⁵⁵ Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, 3/556-557.

³⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 32/22; Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, 4/45; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/363.

³⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/200; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/363.

şahsiyetin gönderilmesi isabetli bir tercih olarak değerlendirilebilir. Zira bu bölgede yaşayan insanlar, karşılaştıkları dinî ve amelî meselelerde doğrudan Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen yetkili kişiye başvuracaklardır. Bu durum, öğreticinin beklenmedik meseleler karşısında doğru değerlendirmeler yapabilen bir rehber olmasını gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda karşılaşılan sorulara hızlı ve isabetli cevaplar verebilmek, farklı durumlar arasında doğru kıyaslar yapabilmek ve toplumun ihtiyaçlarını doğru okuyabilmek ise güçlü bir muhakeme yeteneği ve zekâ ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla bir öğretmenin başarısı, sahip olduğu ilmin miktarı kadar, bu ilmi hangi yöntemle ve hangi bağlamda kullanabildiğiyle de yakından ilgilidir.

Ebû Mûsâ'nın Yemen'e gönderilmesi bu açıdan değerlendirildiğinde, onun yalnızca ilmî açıdan donanımlı bir sahâbî değil, aynı zamanda zekâsı ve pratik muhakeme gücüyle öne çıkan bir şahsiyet olduğu görülmektedir. Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ hakkında "akıllı" nitelemesini kullanması, onun bu yönüne yapılan açık bir vurgu olarak değerlendirilebilir.³⁵⁸ Bu nitelik, Ebû Mûsâ'nın ilmî birikimini sahadaki ihtiyaçlara uygun şekilde kullanabilmesini mümkün kılan temel unsurlardan biridir.

Nitekim İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde Ebû Mûsâ'nın Yemen'e öğretmen olarak görevlendirilmesini onun âlim kişiliği, zekâsı ve işinin ehli oluşuyla ilişkilendirmiştir.³⁵⁹ Bu değerlendirme, öğreticilik görevinde ilim ile zekânın birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Ebû Mûsâ'nın Yemen'e gönderilmesi, yalnızca bilgili bir sahâbînin değil, aynı zamanda bu bilgiyi etkin biçimde kullanabilecek zihnî donanıma sahip bir öğreticinin tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Bir öğretmenin hitap ettiği kitlenin anlayabileceği düzeyde, açık ve fasih bir dil kullanması, eğitimin niteliğini doğrudan etkileyen temel unsurlardan biridir. Öğretmenin kullandığı kelime ve cümlelerin muhatap tarafından anlaşılması hâlinde, aktarılan bilginin amacına ulaşması mümkün olmayacaktır. Bu açıdan Ebû Mûsâ'nın konuşma yeteneğinin son derece gelişmiş olduğu, onun hakkında aktarılan rivayetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim "*Ebû Mûsâ'nın sözünü, eklem yerini hiç şaşırmadan kesen kasabın bıçağına benzetirdik*" şeklindeki ifade, onun konuşmasının son derece düzgün, akıcı ve muhatabın rahatlıkla anlayabileceği bir açıklıkta olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶⁰ Bu fasih hitap tarzı, Ebû Mûsâ'nın öğreticilik faaliyetlerini daha etkili hâle getiren önemli bir nitelik olarak değerlendirilebilir.

³⁵⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/101; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/45.

³⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 8/62.

³⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/104.

Bunun yanı sıra Ebû Mûsâ'nın güzel sesiyle Kur'an okuması da onun öğreticilik vasfını pekiştiren unsurlar arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber'in, Ebû Mûsâ'nın Kur'an okuyuşunu dinledikten sonra kendisine Hz. Dâvûd'a benzer bir ses verildiğini ifade etmesi, bu yönünün Hz. Peygamber tarafından da takdir edildiğini göstermektedir.³⁶¹ Ayrıca tâbînin büyüklerinden Ebû Osman'ın, Ebû Mûsâ'nın kendilerine namaz kıldırıldığını belirterek, "*Vallahi desem ki ne bir çalgının ne de bir udun sesini onun sesinden daha güzel işittim*" şeklindeki ifadesi, onun kıraatindeki estetik ve etkileyiciliği açıkça ortaya koymaktadır.³⁶² Bu özellikler, Ebû Mûsâ'nın yalnızca bilgiyi aktaran değil, aynı zamanda hitabı ve sesiyle muhatapları üzerinde etkili olabilen bir öğretici olduğunu göstermektedir.

Ebû Mûsâ, Yemen'de sadece öğreticilik değil, aynı zamanda adlî görevler de üstlenmiştir. Nitekim aynı bölgede görev yapan Muâz b. Cebel ile karşılıklı ziyaretlerde bulundukları ve bazı hukuki meselelerde yetki kullandıkları bilinmektedir.³⁶³ Bu durum, Ebû Mûsâ'nın Yemen'de Hz. Peygamber'in hem ilmî hem de hukukî otoritesini temsil ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin öğretmen olarak görevlendirildiği Mekke ve Yemen gibi bölgelerde İslam'ın henüz tam anlamıyla yerleşmediği, halkın önemli bir kısmının dinî bilgi bakımından eksik olduğu ve yeni bir dönüşüm süreci yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda onun temel görevi, yalnızca dinî bilgileri aktarmak değil; İslam'ın inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını doğru ve anlaşılır bir şekilde öğretmek olmuştur. Ebû Mûsâ'nın Kur'an'a hakimiyeti, fikhî birikimi ve doğrudan Hz. Peygamber'den ilim tahsil etmiş olması, bu sorumluluğu yerine getirmesini mümkün kılmıştır.

Bununla birlikte Ebû Mûsâ'yı öğreticilik görevleri için öne çıkaran husus, ilmî yetkinliğinin yanı sıra şahsiyet özellikleri ve temsil gücüdür. Yumuşak huylu mizacı, fasih ve anlaşılır hitabeti, güçlü muhakeme yeteneği ve güzel sesiyle Kur'an okuması, muhatapları üzerinde etkili olmasını sağlamıştır. Ebû Nu'aym'ın, Ebû Mûsâ'yı amel eden, öğreten, kıraati ve güzel sesiyle tanınan; ibadet, riyazet ve ahlâkî olgunlukla temayüz etmiş bir şahsiyet olarak tasvir etmesi, onun öğreticilik vasfının yalnızca ilmî değil, aynı zamanda ahlâkî ve manevî boyutlara da dayandığını göstermektedir.³⁶⁴

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/200; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/258; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/41-43.

³⁶² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 4/101; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/258; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, 5/363.

³⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 32/440.

³⁶⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/256.

Bu çerçevede Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin Mekke ve Yemen’deki öğreticilik faaliyetleri, Hz. Peygamber’in sahâbeyi görevlendirirken ilmî liyakat, bölgesel aşinalık ve zekâ gücünü birlikte dikkate alan bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Ebû Mûsâ, sahip olduğu bu çok yönlü nitelikler sayesinde, İslam’ın yeni tanındığı toplumlarda güvenilir bir öğretici, rehber ve temsilci olarak önemli bir rol üstlenmiştir.³⁶⁵

2.3.3. Ebû Ubeyde b. Cerrâh

2.3.3.1. Aile ve eğitim hayatı

Hicretten kırk sene önce doğan³⁶⁶ Ebû Ubeyde’nin adı Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh b. Hilâl b. Uheyb b. Dabba b. el-Hâris b. Fihri’dir.³⁶⁷ Asıl adı Âmir olan³⁶⁸ bu sahâbînin künyesi Ebû Ubeyde olup³⁶⁹ dedesine nispetle Ebû Ubeyde b. Cerrâh şeklinde anılmaktadır.³⁷⁰ Annesi Ümeyme bt. Ganem b. Câbir b. Abdüluzza b. Âmire b. Umeyre’dir.³⁷¹ Kureyş’in Benî Fihri koluna mensup³⁷² olan Ebû Ubeyde’nin nesebi, üst kuşaklarda Hz. Peygamber’in nesebiyle birleşmektedir.³⁷³ Kaynaklarda Yezid ve Umeyr isimli iki çocuğunun bulunduğu belirtilmekle birlikte, çocuklarının kendisinden önce vefat etmesi sebebiyle nesli devam etmemiştir.³⁷⁴

Ebû Ubeyde’nin Cahiliye dönemine dair hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, ne zaman ve nasıl Müslüman olduğu hususunda bazı rivayetler mevcuttur. Mevcut veriler ışığında onun ilk Müslümanlar arasında yer aldığı söylenebilir.³⁷⁵ Nitekim Ebû Ubeyde, Hz. Ebû Bekir’in Müslüman olduktan sonra kendi davetiyle Müslüman ettiği kimseler arasında yer almaktadır.³⁷⁶ Ayrıca Hz. Peygamber’in henüz

³⁶⁵ Kenan Ayar, “Dört Halife Dönemi Siyasetinde Ebû Mûsâ el-Eş‘arî”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (01 Şubat 2007), 18.

³⁶⁶ Ahmet Önkâl, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/249.

³⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/329; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/379; Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 11/67.

³⁶⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 1/247; M. Gazioğlu, “Ebu Ubeyde B. Cerrah”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/2 (15 Eylül 1967), 22.

³⁶⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 3/125; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, 3/475.

³⁷⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 3/125; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, 3/475.

³⁷¹ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/379; Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 11/67; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr-et-Taberânî*, 1/154.

³⁷² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/329; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/341.

³⁷³ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 3/5.

³⁷⁴ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/379; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 11/68; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr-et-Taberânî*, 1/154.

³⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 3/126; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 3/5.

³⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 4/75; Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, 1/95.

Dârülerkam’da gizli tebliğ faaliyetlerine başlamadığı bir dönemde İslâm’ı kabul ettiği anlaşılmaktadır.³⁷⁷

Erken dönemde Müslüman olan Ebû Ubeyde, Müslümanların baskı ve işkencelere maruz kaldıkları bu süreçte, inancını daha serbest bir şekilde yaşayabilmek amacıyla Habeşistan’a yapılan ikinci hicret kafilesine katılarak Habeşistan’a hicret etmiştir.³⁷⁸ Burada belli bir süre dinini güven içinde yaşayan Ebû Ubeyde, daha sonra Habeşistan’dan Mekke’ye dönmek isteyen gruba katılarak Mekke’ye geri dönmüş, Mekke’de ise fazla vakit kaybetmeden Medine’ye hicret etmiştir.³⁷⁹

Medine döneminde, müşriklerle yapılan Bedir ve Uhud savaşları olmak üzere, Hz. Peygamber’in katıldığı bütün gazvelerde yer almıştır.³⁸⁰ Bununla birlikte, onun özellikle Uhud Savaşı’nda Hz. Peygamber ile yaşadığı olay, Hz. Peygamber’e olan sadakatini açık biçimde ortaya koymaktadır. Uhud Savaşı sırasında müşriklerin Hz. Peygamber’e yönelik yoğun saldırıları sırasında Hz. Peygamber’in yanından ayrılmayan az sahâbiden biri olan Ebû Ubeyde, savaşın ardından müşriklerin saldırması sonucunda Hz. Peygamber’in yüzüne miğferin iki halkasının saplandığını fark etmiş ve derhal yanına koşmuştur. Önce eliyle miğfer halkalarını çıkarmaya çalışmış; ancak bunda başarılı olamayınca dişleriyle çıkarmayı denemiştir. İlk halkayı çıkarırken bir ön dişini, ikinci halkayı çıkarırken ise diğer ön dişini kaybetmiştir.³⁸¹ Bu nedenle, toplum içinde “ön dişleri olmayan” anlamına gelen “esrem” lakabıyla anılmıştır. Kaynaklarda bu olayın onda bıraktığı etki, “dişleri dökülmüş olup da ondan daha güzel görünen kimse yoktu” şeklinde ifade edilmiştir.³⁸²

Genellikle savaşlardaki komutanlık görevleriyle öne çıkan Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber döneminde birçok askeri faaliyette komutan olarak görevlendirilmiştir. Fizikî özellikleri ise kaynaklarda, yüzü damarlı, zayıf yapılı, uzun boylu, hafif kambur, sakalı seyrek bir kimse olarak tasvir edilmektedir.³⁸³ İslâm uğrunda gösterdiği üstün fedakarlıklar ve İslâm ahlakını

³⁷⁷ İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/379; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 11/67; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 3/6.

³⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/369; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/379; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 11/68; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 2/793.

³⁷⁹ Adnan Adıgüzel, *Hiz. Ebu Ubeyde bin Cerrah* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 23.

³⁸⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 2/793; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 11/68; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 3/126.

³⁸¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/247; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2/80; İbn Sa’d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir*, 3/380.

³⁸² İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 2/793.

³⁸³ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 1/248; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 11/67; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 3/6.

şahsiyetinde en güzel şekilde temsil etmesi sebebiyle Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenen sahâbîler arasında zikredilmiştir.³⁸⁴

H. Ebû Bekir ve H. Ömer dönemlerinde de kendisine oldukça önemli görevler verilmiştir.³⁸⁵ Ebû Ubeyde H. Ömer'in hilafeti döneminde yaklaşık 58 yaşında Amvâs Vebası esnasında vefat etmiştir.³⁸⁶

2.3.3.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

H. Peygamber, İslâm geleneğinde insanlığa gönderilmiş en büyük eğitimci kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum “*Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur.*” ayetiyle ifade edilmiştir.³⁸⁷ Bu ayet, H. Peygamber'in görevinin sadece vahyi tebliğ etmekle sınırlı olmadığını; aynı zamanda insanları eğiten ve yetiştiren bir yönünün bulunduğunu göstermektedir.

H. Peygamber'in eğitiminden geçen Müslümanlar, onun sözlerini, davranışlarını, günlük yaşantısını ve ailevi ilişkilerini kendileri için temel bir rol model olarak benimsemişlerdir. Bu sebeple sahâbîlerden biri toplumsal ya da idarî herhangi bir görevle görevlendirildiğinde, H. Peygamber'in ahlakını ve eğitim anlayışını bu görevine yansıtmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda Ebû Ubeyde b. Cerrâh da bizzat H. Peygamber'in eğitiminden geçmiş, onun ahlakı ile boyanan ve bu ahlâkî birikimi üstlendiği görevlerde uygulayan öncü şahsiyetler arasında yer almaktadır.

Nitekim Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı güzel ahlâkı, yumuşak huyluluğu ve tevazusuyla tanıtmaktadır.³⁸⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî ise *Hilyetü'l-Evliyâ*'da Ebû Ubeyde'nin güvenilir, istikamet üzere olan ve dünyaya meyletmeyen bir şahsiyet olduğunu belirtmekte; onun müminlere karşı merhametli, müşrik olan yakınlarına karşı ise kararlı bir tutum sergilediğini ifade etmektedir.³⁸⁹

H. Peygamber'in eğitim anlayışı dikkate alındığında, onun insanları yalnızca sözle değil, davranışlarıyla da eğittiği görülmektedir. Zaman zaman susması, tebessümü ya da bir duruma verdiği tepki, muhatapları için başlı başına bir eğitim vasıtası olmuştur. Bu anlayışın ashâb üzerindeki etkisi, onların şahsiyetlerinde açık şekilde görülmektedir. Bu bağlamda Ebû

³⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 3/126; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/5; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'ânî't-Tenzîl*, 4/173; K. V. Zetterstéen, “Ebû Ubeyde”, *İslam Ansiklopedisi* (1978), 4/57; H. A. R. Gibb, “Abû 'Ubayda b. al-Djarrâh”, *Encyclopédie de l'Islam* (2010), 1/163.

³⁸⁵ Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târih et-Taberî*, c. 4/60 4/39 3/417; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/12.

³⁸⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 1/155; Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 3/114.

³⁸⁷ el-Cum'a Sûresi 62/2.

³⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/11.

³⁸⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/100.

Ubeyde'nin sahip olduğu ilmî birikimin yanı sıra ahlâkî özellikleri ve insanlarla kurduğu ilişki biçimi, öğretmen olarak görevlendirildiği bölgelerde fiilî bir eğitim unsuru olarak işlev görmüştür.

Bununla birlikte Ebû Ubeyde, Cahiliye döneminde okuma ve yazma bilen isimler arasında yer almasıyla dikkat çekmektedir. Mekke'de okuryazar kimselerin sayısının son derece sınırlı olduğu bir dönemde bu niteliğe sahip olması, onun toplumsal hayatta farklı bir konumda bulunmasına zemin hazırlamış olmalıdır. Nitekim bu özelliği sayesinde anlaşmaların yazılması ve okunması gibi işlerde görev almış olabileceği değerlendirilmektedir. Bu durumun, Ebû Ubeyde'ye Mekke toplumunda güvene dayalı saygın bir konum kazandırmış olması muhtemeldir.³⁹⁰

Ebû Ubeyde'nin öne çıkan bir diğer yönü ise Kur'an bilgisidir. Kaynaklarda onun Kur'an'ı ezberleyenler arasında zikredilmesi hem kıraat yönüyle hem de Kur'an'a vukûfiyeti açısından dikkat çekicidir.³⁹¹ Bu nitelik, onun dinî bilgileri aktarma ve öğretme noktasında yetkin bir profile sahip olduğunu göstermektedir. Kur'an bilgisinin, bir kimsenin öğretici olarak görevlendirilmesinde temel ölçütlerden biri olduğu dikkate alındığında, Ebû Ubeyde'nin bu yönü öğretmenlik vasfını destekleyen önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Eğitimci, bir toplumun düşünce ve ahlâkî yapısını şekillendiren temel unsurlardan biridir. Bu sebeple toplumun zihni ve vicdanı büyük ölçüde eğitimcilere emanet edilmiştir.³⁹² Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Ebû Ubeyde hakkında, *"Her ümmetin bir emini (güvenilir kimse) vardır; bu ümmetin emini ise Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır."* buyurması son derece anlamlıdır.³⁹³ Hz. Peygamber'in sahâbeyi, öne çıkan vasıflarıyla övdüğü göz önünde bulundurulduğunda, Ebû Ubeyde'nin özellikle güvenilirliği ile öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu güvenilirlik vasfı, onun öğretmen olarak görevlendirildiği toplumlarda insanlara daha sağlıklı ve etkili bir şekilde eğitim ve tebliğde bulunmasına imkân sağlamış olmalıdır.

Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim görevi olarak algıladığı tebliğ vazifesi, ihtiyaç duyulan zaman ve şartlarda sahâbîler aracılığıyla da yerine getirilmiştir. Bu görev, muhatapların durumuna göre kimi zaman bireysel, kimi zaman ise daha geniş kitlelere yönelik bir eğitim faaliyeti şeklinde icra edilmiştir. Bu konu Ebû Ubeyde b. Cerrâh özelinde değerlendirildiğinde,

³⁹⁰ Ali Arslan, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın (ö. 18/639) Babasını Öldürdüğü ile İlgili Rivâyet Üzerine Bir Değerlendirme", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (15 Aralık 2020), 546; Adıgüzel, *Hz. Ebu Ubeyde bin Cerrâh*, 17; Önkâl, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", 10/249.

³⁹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/7; Arslan, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın (ö. 18/639) Babasını Öldürdüğü ile İlgili Rivâyet Üzerine Bir Değerlendirme", 547.

³⁹² Hasan Aktaş, "Eğitimin Titiz İşçisi: Süleyman Üstün", *Çalışma ve Toplum Dergisi* 4/15 (01 Ocak 2007), 14.

³⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 21/189; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/62; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 4/110; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 7/175.

onun tebliğ ve eğitim faaliyetlerini hem bireysel hem de toplumsal düzeyde gerçekleştirdiği görülmektedir.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın öğretmenlik görevi bağlamında öncelikle bireysel eğitim faaliyetlerine değinmek yerinde olacaktır. Rivayetlere göre Ebû Sa'lebe, Hz. Peygamber'e müracaat ederek kendisini eğitip terbiye edecek bir kimseye ihtiyaç duyduğunu belirtmiş ve eğitimci vasfı taşıyan bir kimsenin yanına gönderilmesini talep etmiştir. Ebû Sa'lebe'nin Hayber'in fethine hazırlık sürecinde İslâm'ı kabul ettiği dikkate alındığında,³⁹⁴ bu talebinin Müslüman olmadığı döneme ait eksikliklerini telafi etme arzusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ebû Sa'lebe'nin eğitimi ve terbiyesi için onu Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a teslim etmiş ve bu tercihinin, *"Seni, seni güzel bir şekilde eğitecek ve terbiye edecek bir kimseye teslim ettim."* sözleriyle ifade etmiştir.³⁹⁵

Kaynaklarda Ebû Ubeyde'nin Ebû Sa'lebe'yi hangi alanlarda, ne kadar süreyle ve hangi yöntemlerle eğittiğine dair hiçbir bilgiye yer verilmemektedir. Bununla birlikte rivayetin sunduğu çerçeveden hareketle, Ebû Ubeyde'nin Yemen'e öğretmen olarak gönderilmesinden önce Medine'de bulunduğu dönemde bireysel eğitim faaliyetleriyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in ve ashabın onun ahlâkı, güvenilirliği ve terbiyesi hakkında dile getirdiği övgü dolu ifadeler, Ebû Sa'lebe'nin eğitim ve terbiyesinin kendisine emanet edilmesinde önemli bir referans teşkil etmiş olmalıdır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in, Medine'deki bu bireysel eğitim sürecinde Ebû Ubeyde'nin başarısını ve yetkinliğini gözlemlemiş olması, onu daha büyük sorumluluklar gerektiren Yemen'e öğretmen olarak tayin etmesinde etkili olmuş görünmektedir.

Ebû Ubeyde, kendisine tevdi edilen öğretmenlik vazifesini hakkıyla yerine getirmiş; Hz. Peygamber'den edindiği ilmî ve ahlâkî birikimi insanlara fayda sağlama yönünde kullanmıştır. O, muhataplarına iyilikle yaklaşmayı, onların hayır dualarını almayı ve karşılaştıkları güçlükleri hafifletmeyi temel bir ilke edinmiştir. Bu tutumuyla her zaman kolaylaştırıcı bir yol izlemiştir. Nitekim Ebû Ubeyde'nin Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadiste, kıyamet gününde en ağır azaba uğrayacak kimselerin, dünya hayatında insanlara en fazla eziyet eden ve onlara sıkıntı yaşatan kişiler olduğu belirtilmektedir.³⁹⁶ Ebû Ubeyde, bu anlayışını yalnızca sözle değil, eğitim sürecindeki tutum ve davranışlarıyla da açık biçimde ortaya koymuştur. Bu bağlamda onun kitlesel eğitim faaliyetlerine değinmek yerinde olacaktır.

³⁹⁴ Abdülkadir Şenel, "Huşenî, Ebû Sa'lebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/18.

³⁹⁵ Alâ'u'd-Dîn Alî b. Hisâmi'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânî el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 13/615; Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 3/550.

³⁹⁶ Adıgüzel, *Hz. Ebu Ubeyde bin Cerrah*, 36-37.

Hız. Peygamber, İslam'ın tebliğini yaymak amacıyla farklı beldelerin yöneticilerine mektuplar göndermiştir. Bu mektuplar sonucunda bazı hükümdarlar İslam'ı kabul etmiş, bazıları ise en azından Müslümanlara karşı hoşgörölü bir tutum sergilemiştir. İslam'ı kabul eden veya olumlu yaklaşan bu beldelele Hız. Peygamber tarafından muallimler gönderilmiş, böylece Kur'an'ın öğretilmesi ve İslam'ın doğru şekilde anlaşılması sağlanmıştır.

Hız. Peygamber'in farklı beldelele gönderdiği davet mektupları neticesinde olumlu karşılık alınan bölgelerden biri Yemen olmuştur. Yemen halkının İslâmiyet'i kabul etmesinin ardından Hız. Peygamber, bu bölgede dinî bilginin doğru şekilde öğretilmesi ve tebliğ faaliyetlerinin yürütölmesi amacıyla bazı sahâbîleri görevlendirmiştir. Bu kapsamda öğretici olarak görevlendirilen muallimlerden biri de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır.

Kaynaklarda yer aldığına göre Yemen'den gelen bir heyet, Hız. Peygamber'den kendilerine İslâm'ı ve Kur'an'ı öğretecek güvenilir bir kimsenin gönderilmesini talep etmiştir.³⁹⁷ Bunun üzerine Hız. Peygamber, mecliste bulunan Ebû Ubeyde'nin elini tutarak onu "ümmetin emîni" olarak nitelendirmiş ve Yemen'e öğretici olarak görevlendirmiştir.³⁹⁸ Bununla birlikte Ebû Ubeyde'nin Yemen'de yürüttüğü faaliyetlerin mahiyetine dair kaynaklarda ayrıntılı bilgiye rastlanmamaktadır.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın öğreticilik vasfıyla ilişkilendirilebileceği bir diğer bölge Necran'dır. Ancak bu görevlendirme, Yemen örneğinde olduğu gibi doğrudan bir öğretmenlik tayini şeklinde değil, daha çok idarî ve temsil niteliği ağır basan bir vazife kapsamında gerçekleşmiştir. Hız. Peygamber'in farklı beldelele gönderdiği davet mektupları her zaman muhataplarını derhal İslâm'a sevk etmemiş; bazı topluluklar bu çağrı karşısında meseleyi değerlendirmek üzere Medine'ye gelerek doğrudan Hız. Peygamber ile görüşmeyi tercih etmiştir. Bu heyetlerden biri de Hristiyan Necranlılardan oluşan kafiiledir.

Kaynaklarda belirtildiğine göre din adamları ve siyasî temsilcilerden oluşan yaklaşık altmış kişilik Necran heyeti Medine'ye gelmiş ve Hız. Peygamber ile uzun süren dinî müzakerelerde bulunmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamayınca Hız. Peygamber, Kur'an'da yer alan "mübâhele" çağrısını gündeme getirmiştir.³⁹⁹ Karar almakta zorlanan heyet, kendi aralarında istişare etmek üzere süre talep etmiştir. Yaptıkları değerlendirme sonucunda Hız. Muhammed'in peygamberliği konusunda

³⁹⁷ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/381; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 11/71; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 11/71; Önkâl, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", 10/250; Kandehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 3/543.

³⁹⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/62; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 4/1881; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 21/189; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 4/110.

³⁹⁹ Mübâhele, hakikate aykırı tutum sergileyen tarafın Allah'ın lanetine uğramasını talep etmeyi ifade etmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Fayda, "Mübâhele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

kesin bir kanaate varamadıkları takdirde ağır bir ilahî cezaya maruz kalabilecekleri endişesiyle mübâheleyi reddetmiştir.⁴⁰⁰

Bunun üzerine Necranlılar, dinlerinde kalmayı tercih ettiklerini, ancak Hz. Peygamber'in sunduğu cizye ödeme teklifini kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca vergilerin tahsil edilmesi, aralarındaki ihtilafların çözüme kavuşturulması ve İslâm ile Kur'an hakkında kendilerine bilgi verilmesi amacıyla güvenilir bir temsilcinin gönderilmesini talep etmişlerdir. Bu talep karşısında sahâbîler arasından pek çok kişi görevlendirilme beklentisi içine girmişken, Hz. Peygamber Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı tercih etmiş ve onu "tam anlamıyla güvenilir bir kimse" olarak nitelendirerek üç kez bu vurguyu tekrarlamıştır. Böylece Ebû Ubeyde, Necran heyetiyle birlikte bölgeye gönderilmiştir.⁴⁰¹

Ebû Ubeyde'nin Necran'daki görevi ağırlıklı olarak vergi tahsili ve idarî-adlî meselelerin yürütülmesi olmakla birlikte, onun şahsiyeti ve temsil ettiği ahlâkî duruş, fiilî bir tebliğ işlevi de görmüştür. Bu yönüyle Ebû Ubeyde, Necran'da bulunduğu süre boyunca Hz. Peygamber'den aldığı dinî ve ahlâkî birikimi davranışlarıyla yansıtmış; dolaylı biçimde öğretici ve örnek bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın hayatı ve Hz. Peygamber tarafından kendisine tevdi edilen görevler birlikte değerlendirildiğinde, onun öğreticilik vasfının rastlantısal değil; bilgi, ahlâk ve güvenilirlik gibi çok yönlü niteliklerin doğal bir sonucu olduğu görülmektedir. Câhiliye döneminde sahip olduğu okuryazarlık vasfı, Kur'an'a vukûfiyeti ve ilmî donanımı ile klasik kaynaklarda vurgulanan yumuşak huyluluğu, tevazusu ve yüksek ahlâkı, onu eğitim ve tebliğ faaliyetleri için son derece elverişli bir şahsiyet hâline getirmiştir.

Hız. Peygamber'in eğitim anlayışında güvenilirliğin merkezi bir konuma sahip olduğu, Ebû Ubeyde'nin "ümmetin emîni" olarak nitelendirilmesiyle somutlaşmaktadır. Bu nitelendirme, onun yalnızca idarî ya da malî görevler için değil; aynı zamanda insanların zihnine ve vicdanına hitap eden bir öğretici olarak da tercih edildiğini göstermektedir. Medine'de bireysel eğitim faaliyetleri kapsamında Ebû Sa'lebe'nin terbiyesiyle görevlendirilmesi, Yemen'e öğretmen olarak gönderilmesi ve Necran'da idarî görevler üstlenirken fiilî bir tebliğ örneği sergilemesi, Hız. Peygamber'in onu aşamalı ve bilinçli bir şekilde yetiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın öğretmenlik faaliyetleri bireysel ve toplumsal düzeyde, doğrudan ve dolaylı yönleriyle ele alındığında; Hız. Peygamber'in sahâbîler arasından

⁴⁰⁰ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 1/584; Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, 5/62; İbn Sa'd, Kitâbü't-Tabakâtü'l-Kebir, 3/381.

⁴⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 11/71; Önkâl, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", 10/250.

görevlendirme yaparken ne denli hassas bir denge gözettiği anlaşılmaktadır. İlmi, ahlâkı, güvenilirliği ve temsil gücüyle Ebû Ubeyde, erken dönem İslâm toplumunda eğitim ve tebliğin hangi niteliklere sahip şahsiyetler aracılığıyla yürütülmesi gerektiğine dair dikkat çekici bir örnek sunmaktadır.

2.3.4. Muâz b. Cebel

2.3.4.1. Aile ve eğitim hayatı

Nesebi, Muâz b. Cebel b. Amr b. Evs b. Âiz b. Adî b. Ka'b b. Amr b. Ubeyd b. Sa'd b. Ali b. Esed b. Sâride b. Tezîd b. Cüşem b. Hazrec'tir.⁴⁰² Künyesi ise oğluna nispetle Ebû Abdurrahman'dır.⁴⁰³ Babası Amr b. Evs b. Âiz b. Adî b. Ka'b b. Amr b. Üdeyy b. Sa'd ile annesi Hind bt. Sehl'in, İslâmiyet'ten önce vefat ettikleri bilinmektedir.⁴⁰⁴ Zira yapılan kaynak incelemelerinde İslâmî döneme ilişkin rivayetlerde isimlerine rastlanmamaktadır.

Muâz b. Cebel'in hangi kabileye mensup olduğu hususunda iki farklı görüş nakledilmektedir. Aslen Benî Üdeyy kabilesine mensup olduğu belirtilmektedir. Ancak babasının vefatının ardından annesi Selimeoğulları kabilesinde nekesliğiyle tanınan kabile reisi Ced b. Kays ile evlenmiştir. Bu sebeple Benî Selimeoğulları'nın onu kendi kabilelerinden kabul ettiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁵

Üvey babası Ced b. Kays'ın bazı olumsuz vasıflarla anıldığı görülmektedir. Nitekim Tebük Seferi'ne katılmamak için mazeret ileri sürmesi ve Hz. Peygamber'in kabilesiyle konuşurken onu "cimri" olarak nitelemesi bu duruma örnek olarak zikredilebilir. Bununla birlikte Muâz b. Cebel'in çocukluk döneminde karşı karşıya kaldığı bu baba figürüne rağmen söz konusu olumsuz özellikleri benimsemediği; bilakis nebevî eğitim doğrultusunda, üvey babasının aksine cömertliği ve ahlâkıyla öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Muâz b. Cebel'in 2. Akabe Biatı'na katıldığı bilgisi yer almaktadır.⁴⁰⁶ Bu çerçevede, onun 1. Akabe Biatı'ndan sonra Medine'ye öğretmen olarak görevlendirilen Mus'ab b. Umeyr'in eğitiminden geçtiği düşünülmektedir. 2. Akabe Biatı'ndan önce Müslüman olarak söz konusu biata iştirak ettiği ve Hz. Peygamber'i Medine'ye davet eden heyet içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Muâz b. Cebel'in bu süre zarfında 18 yaşında olduğu zikredilmektedir.⁴⁰⁷

⁴⁰² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/686; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 286; Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesaiku'l-Kavmiyye, 1423), 19/355.

⁴⁰³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 1/254; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/539.

⁴⁰⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/539.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 5/187; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, 19/355; Sema Gül, "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Ekim 2015), 185.

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/539; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 20/28.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 5/187; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/270.

Muâz b. Cebel'in İslâm'a girişine dair bir diğer rivayete göre, Abdullah b. Revâha bir gün Muâz b. Cebel evde bulunmadığı sırada onun evine girerek putlarını kırmıştır. Olayın ardından eve dönen Muâz b. Cebel, putların parçalanmış hâlini görünce, “*Şayet bu putun bir gücü olsaydı kendini korurdu.*” demiştir. Bunun üzerine İslâm'a girmiş ve Abdullah b. Revâha'dan kendisini Hz. Peygamber'e götürmesini istemiştir.⁴⁰⁸

Muâz b. Cebel, Müslüman olduktan sonra İslâm toplumunda birçok alanda aktif bir rol üstlenmiştir. Bu faaliyetlerinin ilki, İslâm'ı kabul etmesinin ardından diğer Müslüman arkadaşlarıyla birlikte Amr b. Cemûh'un evindeki putu kırma hadisesidir. Amr b. Cemûh, evinde bulundurduğu Menât putuna tapmaktaydı. Selemeoğulları'ndan Müslüman olan gençler -ki bunların arasında Muâz b. Cebel de yer almaktadır- Amr b. Cemûh'un putunu gizlice alarak insan pisliklerinin bulunduğu bir çukura atarlardı. Amr b. Cemûh ise bu duruma anlam veremez ve bunu kimin yaptığını bilemezdi. Her gün putu çukurdan çıkarır, temizler ve tekrar evine koyardı; ancak her gece aynı durum yeniden yaşanırdı. Nihayetinde Amr b. Cemûh, kendisini dahi koruyamayan bu putun ilâhî bir varlık olamayacağı kanaatine varmış, Müslümanların da daveti ve ısrarı neticesinde İslâm'ı kabul etmiştir.⁴⁰⁹

Bu hadise, Muâz b. Cebel'in öğretmenlik vasfı açısından erken dönemde ortaya çıkan tebliğ ve irşad yöntemini göstermesi bakımından önemlidir. Burada doğrudan teorik bir öğretimden ziyade, uygulamalı bir yöntem söz konusudur. Putun tekrar tekrar çukura atılması, Amr b. Cemûh'un zihninde sorgulama sürecini başlatmış; böylece hakikate kendi muhakemesiyle ulaşmıştır.

İslâm'ı kabul etmesinin ardından sahâbenin önde gelenleri arasında yer alan Muâz b. Cebel, Hz. Peygamber'in yanında sürekli bulunan isimlerdendir. Başta Bedir ve Uhud olmak üzere birçok gazveye iştirak etmiştir.⁴¹⁰ Kaynaklarda onun Hz. Peygamber'e kâiplik ve hazinedarlık görevlerinde bulunduğu dair rivayetler de yer almaktadır.⁴¹¹ Bu bilgidен hareketle onun okuma-yazma bildiğine dair çıkarımda bulunmak mümkündür. Ayrıca Hz. Peygamber'in ilim meclislerinde sıkça bulunan Muâz b. Cebel'in, Hz. Peygamber'den işittiği bazı hadisleri yazdığı bir sahifeye sahip olduğu da nakledilmektedir.⁴¹²

⁴⁰⁸ Makdisî, *el-Bed ve't-Târih*, 5/118.

⁴⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/452; Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 1/322-323.

⁴¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/424; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/540.

⁴¹¹ M. Yaşar Kandemir, “Muâz b. Cebel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/337.

⁴¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 36/214; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an / Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 1/27.

Fiziksel özellikleri bakımından uzun boylu, açık tenli, güzel ağızlı, iri gözlü, bitişik kaşlı, kıvrıkcık ve dalgalı saçlı olarak tasvir edilmektedir.⁴¹³ Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık sekiz yıl sonra, Hz. Ömer devrinde meydana gelen Amvâs Vebası'nda ailesiyle birlikte vefat etmiştir. Bu sebeple nesli devam etmemiştir.⁴¹⁴

2.3.4.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Hz. Peygamber, tebliğ vazifesini icra ederek bir toplumu Cahiliye alışkanlıklarından uzaklaştırmış ve yeni bir nesil inşa etmiştir. Onun öğreticiliği sayesinde bu nesil bambaşka bir hüviyet kazanmıştır. Öyle ki put yapıp onlara tapan eller, Allah'a secde eder hale gelmiştir. Hz. Peygamber'in emirlerini samimiyetle hayatlarına yansıtan bu topluluk, Allah'ın rızasını gözetten bir nesil olarak temayüz etmiştir.

Ashab arasından bazıları ise İslâm'ı öğrenme konusundaki kabiliyetlerini öğretme faaliyetlerine de yansıtmış ve Hz. Peygamber tarafından öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Öğretmen olarak seçilen bu sahâbilerden biri de Muâz b. Cebel'dir. Öğretmenlik alanında salahiyet ve kabiliyetiyle öne çıkan Muâz b. Cebel, Hz. Peygamber'in bu yeteneğini geliştirerek sahada aktif biçimde görevlendirdiği kimseler arasında yer almıştır.

Hz. Peygamber'in "*Vallahi seni seviyorum Muâz*" hitabına layık görülen Muâz b. Cebel, dinî ilimlerin pek çoğunda uzmanlaşmış bir şahsiyettir.⁴¹⁵ 18 yaşında Müslüman olmuş, 28 yaşında Yemen'e öğretmen olarak gönderilmiş ve 30'lu yaşlarının başında vefat etmiştir. Kısa sayılabilecek ömrüne önemli vazifeler sığdıran bu müessir şahsın öğretmenlik görevine geçmeden önce ilmî birikimine temas etmek yerinde olacaktır.

Muâz b. Cebel, Kur'an ilimleri alanında yetkin kabul edilen otoriteler arasında yer almaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, Müslümanlara Kur'an'ı öğrenebilecekleri dört kişiyi tavsiye ederken Muâz b. Cebel'i de bu isimler arasında zikretmiştir.⁴¹⁶ Ayrıca Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı ezberleyen kimseler arasında da onun adı geçmektedir.⁴¹⁷

Muâz b. Cebel'in Kur'an konusundaki bu yetkinliği, öncelikle onun ilmî merakı ve gayretiyle açıklanabilir. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in yanında Kur'an öğrenme arzusuyla bulunması ve Hz. Peygamber'in onu Abdullah b. Mes'ûd'a yönlendirmesi de bu süreçte belirleyici olmuştur.⁴¹⁸ Zira Abdullah b. Mes'ûd, hem Hz. Peygamber döneminde hem de sonraki yıllarda Kur'an ilimleri alanında önde gelen otoritelerden biri olarak kabul edilmiştir.

⁴¹³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 1/254.

⁴¹⁴ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*, 358.

⁴¹⁵ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1/20; Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 4/51.

⁴¹⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/89; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 4/1913; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*, 1/229.

⁴¹⁷ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 4/1914; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 286.

⁴¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr Ve'l-Alâm*, 2/892.

Muâz b. Cebel'in böyle bir ilim ehlinin tedrisinden geçmiş olması, onun Kur'ân sahasındaki birikimini derinleştirmiş ve bu alanda öne çıkmasına katkı sağlamış olabilir.

Kur'ân ilimleri alanında temayüz eden Muâz b. Cebel, fıkıh sahasında da otorite kabul edilen sahâbîler arasında yer almıştır. Nitekim Hz. Peygamber onun fikhî yetkinliğini “*Ümmetim içinde helâl ve haramı en iyi bilen Muâz'dır*” sözüyle ifade etmiştir.⁴¹⁹ Bu övgü yalnızca teorik bir takdir olarak kalmamış; Muâz b. Cebel, Hz. Peygamber hayattayken verdiği fetvalarla ilmî konumunu fiilen ortaya koymuştur.

Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber cemaatle namaz kılarken Muâz b. Cebel mescide gelmiş ve namazın bir kısmına yetişebilmiştir. Yetiştği yerden itibaren namaza katılmış, Hz. Peygamber namazı tamamladıktan sonra ise ayağa kalkarak eksik kalan rekatlarını tamamlamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “*Muâz size yolu göstermiştir; siz de böyle yapın*” buyurmuştur.⁴²⁰ Bu hadise, Muâz b. Cebel'in fetva konusundaki ilmî yetkinliğinin ve isabetli hüküm verme kabiliyetinin Hz. Peygamber tarafından tasdik edildiğini göstermektedir.

Muâz b. Cebel'in fetva verme yetkinliği yalnızca Hz. Peygamber dönemiyle sınırlı kalmamış, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de devam etmiştir. Nitekim Hz. Ömer, “*Helâl ve haramı sormak isteyen Muâz b. Cebel'e gitsin*” sözüyle onun fikhî otoritesini açıkça ortaya koymuştur.⁴²¹

Hz. Ömer döneminde yaşanan bir olay da Muâz b. Cebel'in fikhî otoritesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kocasını uzun süredir uzakta olan ve hamile olduğu anlaşılan bir kadın Hz. Ömer'e getirilmiştir. Başlangıçta kadın hakkında recm cezası uygulanması düşünülmüş ancak Muâz b. Cebel, kadının karnındaki çocuğun masumiyetine dikkat çekerek hükmün ertelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine kadın doğum yapınca kadar serbest bırakılmıştır. Doğan çocuğun dişli olarak doğması ve babasına benzemesi üzerine durum açıklığa kavuşmuştur.⁴²² Hz. Ömer de Muâz b. Cebel'in isabetli değerlendirmesini takdir ederek, “*Eğer Muâz olmasaydı Ömer helâk olurdu*” demiştir.⁴²³ Bu hadise, Muâz b. Cebel'in fikhî meselelerdeki derin kavrayışının ve adalet merkezli yaklaşımını göstermektedir.

⁴¹⁹ İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, 1/228; Zehebî, Tezkiretu'l-Huffâz, 1/20.

⁴²⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, Es-Sîre (Beyrut: Dar Al-Fikr, 1398/1978), 297; Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, el-Musannef (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 2/229.

⁴²¹ İbn Sa'd, Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir, 2/300; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Dârü'l Tâc, 1418/1997), 6/457; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek âle's-Sahihayn, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/304.

⁴²² Çocuğun dişli olarak doğması, hamilelik süresinin beklenenden uzun sürmüş olabileceğine işaret etmektedir. Tıbbî açıdan nadir görülse de bu durum mümkündür ve literatürde “natal diş” olarak adlandırılmaktadır.

⁴²³ San'ânî, el-Musannef, 7/354.

Muâz b. Cebel'in İslâm'ı kabul ettiği dönemde Medine toplumu yalnızca Müslümanlardan oluşmamaktaydı. Şehirde Yahudiler ve azınlık olarak Hristiyanlar da yaşamaktaydı. Medine'de bulunan Yahudiler, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce bir peygamberin geleceğini ve bu peygamberin kendi içlerinden çıkacağını ifade etmekteydiler. Ancak peygamberin Araplar arasından gönderildiğini öğrenince Hz. Muhammed'i reddetmişlerdir.

Bunun üzerine Muâz b. Cebel onları İslâm'a davet etmiş ve onlara şöyle demiştir: *“Ey Yahudiler! Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Sizler biz müşrikken Muhammed'in geleceğini söyleyerek bize karşı zafer kazanacağınızı ifade ediyordunuz. Onun yakında peygamber olarak gönderileceğini haber veriyor ve niteliklerini bize anlatıyordunuz.”*⁴²⁴

Bu çerçevede henüz kısa süre önce Müslüman olmuş olan Muâz b. Cebel, Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı takındıkları tavrın çelişkili yönlerini dile getirerek onları İslâm'a davet etmiştir. Daha önce bir peygamberin geleceğini haber veren bu topluluğun peygamber kendi içlerinden çıkmadığı için onu reddetmesini eleştirerek tebliğini bu tutarsızlık üzerinden temellendirmiştir.

Bu tavır Muâz b. Cebel'in tebliğ faaliyetinde ayırım gözetmeyen bir eğitimci kimliği taşıdığını göstermektedir. Nitekim o, davetini yalnızca Araplara değil aynı toplumda yaşadıkları Yahudilere de yöneltmiştir. Böylece öğretici kimliğini toplumun bütün kesimlerine ulaştırmaya çalışmıştır.⁴²⁵

Muâz b. Cebel'in Hz. Peygamber tarafından doğrudan öğretmen olarak görevlendirildiği ilk görev Mekke'deki öğretmenlik vazifesidir. Hudeybiye Anlaşması'nın dolaylı bir sonucu olarak gerçekleştirilen Mekke'nin fethi, şehirde İslâm'ın ilkelerinin ve Kur'an ayetlerinin öğretilmesini gerekli kılmıştır. Hz. Peygamber bu görev için Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Muâz b. Cebel'i seçmiştir. Muâz b. Cebel, Medine'nin ilk öğretmeni olan Mus'ab b. Umeyr'in izinden giderek insanlara İslâm'ı ve Kur'an'ı öğretmiştir.⁴²⁶

Urve'nin nakline göre Rasulullah Huneyn'e doğru yola çıktığında Muâz b. Cebel'i Mekkelilere yönetici olarak bırakmıştır. Ona, insanlara Kur'an'ı ve dini öğretmesi emredilmiş, ardından Hz. Peygamber Medine'ye yönelmiş ve Muâz b. Cebel'i Mekkeliler üzerinde yönetici olarak tayin etmiştir.⁴²⁷

⁴²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/547.

⁴²⁵ İshak Doğan, *Muâz bin Cebel Müsnedi* (Konya: Beka yayıncılık, 2019), 39.

⁴²⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/959.

⁴²⁷ Nisâbü'rî, *el-Müstedrek âle's-Sahihayn*, 3/303; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 58/407.

Fetih öncesi Mekke İslam'ın en sert muhaliflerinin ve İslami bilinçten en uzak kişilerin yaşadığı bir yerdi. Mekke'nin köklü kültürü nedeniyle halkın bazı inanç ve alışkanlıkları kökleşmişti. Bu yüzden bu alışkanlıkların değiştirilmesi son derece güçtü. Hz. Peygamber, bu ortamda görev alacak sahâbîleri özenle seçmek zorundaydı. Çünkü Mekke halkı gibi yerleşik zihniyet ve değişime dirençli bir psikolojiye sahip insanları İslam'a kazandırabilmeleri ancak doğru yaklaşımla mümkündü. Bu bağlamda, daha önceki ibadet anlayışından farklı esaslar getiren İslâm'ın ibadet ve hükümlerini öğretebilecek ortaya çıkan yeni meselelerde fetva verebilecek ve halkın zihninde oluşan sorulara tatmin edici cevaplar sunabilecek yetkinlikteki kişilerin öğretmen olarak görevlendirilmesi son derece isabetli ve stratejik bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Muâz b. Cebel'in Hz. Peygamber tarafından vazifelendirildiği bir diğer öğretmenlik görevi ise Yemen'e gönderilmesidir. Ancak onun nasıl ve neden bu göreve seçildiğine dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Yemen halkının bir öğretmen talep etmesiyle ilgilidir.

Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra müşrikler safından gelebilecek tehlikelerin tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte çeşitli ülkelere davet mektupları göndermiştir. Bu davet mektuplarını alan topluluklardan biri de Himyeri Melikleri'dir. Gönderilen davet mektubunun olumlu karşılanması neticesinde Himyer meliklerinin elçileri Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını bildirmiş ve Hz. Peygamber'e biatlarını arz etmişlerdir. Elçilerle yapılan görüşmelerin ardından Hz. Peygamber, Himyer meliklerine hitaben detaylı bir mektup kaleme almıştır.

Bu mektupta öncelikle elçilerin gelişinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiş; onların İslâm'a girişlerini ve müşriklere karşı takındıkları tavrı olumlu karşılamıştır. Ardından Allah'a ve peygamberine itaat, namazın kılınması ve zekâtın verilmesi gibi temel dinî esasları hatırlatmıştır. Zekât nisapları ayrıntılı biçimde belirtilmiş; tarım ürünleri ile deve, sığır ve koyunlardan alınacak zekât miktarları tek tek açıklanmıştır. Ayrıca ganimetlerin beşte biri ve Hz. Peygamber'e ait payın verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Mektupta, Yahudi ve Hristiyanlardan İslâm'a girenlerin Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olacağı; dinlerinde kalmayı tercih edenlerin ise zorlanmayacağı ancak cizye ödemekle yükümlü olacakları belirtilmiştir. Büluğa ermiş her bireyin bir dinar veya buna denk bir elbise vermesi gerektiği açıklanmış; yükümlülüklerini yerine getirenlerin Allah ve Rasûlü'nün himayesinde olacağı, yerine getirmeyenlerin ise bu güvenceden mahrum kalacağı bildirilmiştir.

H. Peygamber, bu düzenlemeleri bildirdikten sonra Yemen'e birçok elçi göndermiş ve elçilerin başkanı olarak Muâz b. Cebel'i tayin etmiştir. Ayrıca gönderilen elçilere iyi davranılması, onları incitecek tutumlardan kaçınılması ve memnuniyetle Medine'ye geri gönderilmeleri özellikle tembih edilmiştir. H. Peygamber, Muâz b. Cebel'in kendi yakın çevresinin salih ve dindar kimselerinden olduğunu, sözü dinlenen bir şahsiyet olduğunu vurgulayarak ona ihtimam gösterilmesini istemiştir.⁴²⁸

Bütün bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde Himyer meliklerine gönderilen mektubun içeriği ve Muâz b. Cebel'in heyetin başına getirilmesi, onun hem ilmî yetkinliğine hem de idarî kabiliyetine duyulan güveni açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu rivayet, H. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i öğretmen olarak seçmesini açıklamaktadır. Yemen heyetinin talebi üzerine H. Peygamber bir sabah namazının ardından ashâba, "*Hanginiz Yemen'e gider?*" diye sormuştur. H. Ebû Bekir gitmek istediğini belirtmiş ancak H. Peygamber bu teklife cevap vermemiş ve sorusunu tekrarlamıştır. Bu defa H. Ömer gitmek istediğini söylemiş; fakat H. Peygamber bunu da onaylamamıştır. Üçüncü kez sorduğunda ise Muâz b. Cebel, "*Ben giderim ya Rasûlallah.*" demiştir. Bunun üzerine H. Peygamber, "*Ey Muâz! Bu senin vazifendir.*" buyurmuştur.⁴²⁹

Muâz b. Cebel'in Yemen'e öğretmen olarak görevlendirilmesine dair nakledilen bir diğer rivayet, bu vazifelendirmenin onun ekonomik sıkıntısıyla da ilgili olduğunu göstermektedir.

Muâz b. Cebel ashâb arasında cömertliğiyle tanınan bir sahâbîydi. Kendisinden bir şey talep edildiğinde elindekini tereddüt etmeden verirdi. Bu durum onun zamanla borçlanmasına yol açmıştır. Alacaklılar borçlarını tahsil edemeyince durumu H. Peygamber'e bildirmişlerdir. H. Peygamber öncelikle alacaklıları borçlarını bağışlamaya teşvik etmiştir. Her ne kadar bir kısmı bundan vazgeçmiş olsa da bazıları alacaklarını istemede ısrarcı olmuşlardır. Bunun üzerine H. Peygamber Muâz b. Cebel'in kalan mal varlığını alacaklılar arasında paylaştırmıştır. Buna rağmen borç tamamen kapanmamıştır.

Bu gelişmelerin ardından H. Peygamber, Muâz b. Cebel'e hitaben: "*Ben seni Yemen'e vali tayin ettim. Cenâb-ı Allah belki bu sayede kaybettiğin malların yerini doldurur da borçlarını ödersin.*" buyurmuş; böylece onu Yemen halkına muallim ve yönetici olarak görevlendirmiştir.⁴³⁰

⁴²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/589; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/541; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 20/31.

⁴²⁹ Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, 2/142.

⁴³⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/540; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 20/30.

Sözü edilen iki rivayet birlikte değerlendirildiğinde ilk bakışta birbirine tezat teşkil eden ya da biri diğerini çürüten iki ayrı görüş söz konusuymuş gibi bir izlenim oluşabilir. Ancak kanaatimizce durum böyle değildir.

Muâz b. Cebel; fetva, Kur'an ve fikhî meselelerde son derece donanımlı bir sahâbîdir. Dolayısıyla onun sahip olduğu ilmî birikim, muallim olarak görevlendirilmesinin öncelikli sebebi olarak görülmelidir. Borçlanması dair rivayet ise bu tayinin arka planını tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'in Medine'de maddî açıdan zorlandığını dikkate alarak Yemen'in onun için yeni bir imkân alanı olabileceğini düşünmüş olması muhtemeldir. Bu çerçevede ilmî ve idarî liyakatini de göz önünde bulundurarak onu muallim olarak görevlendirmiş olması iki rivayetin birbiriyle çelişmediğini; bilakis birbirini tamamlayan unsurlar olarak okunabileceğini göstermektedir.

Yemen, İslâm'ın bölgede yayılmaya başlamasının ardından idarî bakımdan üç ana bölgeye ayrılmıştır. Hz. Peygamber İslâm'ın esaslarını öğretmek amacıyla bu bölgelere öğretmenler tayin etmiştir. Bu çerçevede Yemen; en geniş bölge olan Cened, orta büyüklükte ve önemli bir merkez konumundaki San'a ile diğerlerine nispetle daha küçük olan Hadramevt olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır.⁴³¹

Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ikamet edeceği yer konusunda yönlendirmede bulunmuştur. Bu çerçevede Muâz b. Cebel'in Kinde kabilesinin iki kolu olan ve Yemen ile Hadramevt arasında bulunan Sekûn ve Sekâsik kabileleri arasında bulunmasını istemiştir. Muâz b. Cebel bu yönlendirme doğrultusunda Sekâsik kabilesinin topraklarında yer alan Cened bölgesine yerleşmiştir.⁴³² Cened'i ilmî faaliyetlerinin merkezi hâline getiren Muâz b. Cebel, burada hem dinî öğretim faaliyetlerini yürütmüş hem de Sekûn ile Sekâsik kabileleri arasında birlik ve kardeşlik bağlarını güçlendirerek toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamıştır.

28 yaşında Yemen'e giden Muâz b. Cebel'in kesin olarak hangi tarihte yola çıktığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Tebük Seferi'nden sonra elçilerle irtibat kurulduğuna dair rivayetler dikkate alındığında Muâz b. Cebel'in hicrî 10. yıldan sonra Yemen'e gitmesi muhtemeldir.⁴³³

İlmî birikimine güvenilerek öğretmen olarak tercih edilen Muâz b. Cebel, Yemen'e gitmeden önce Hz. Peygamber tarafından kısa bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hz. Peygamber ona, “*Sana bir dava geldiğinde nasıl hükmedersin?*” diye sormuş; Muâz b. Cebel,

⁴³¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/169.

⁴³² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 36/377; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâtü'l-Kebir*, 9/392; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 126.

⁴³³ Mustafa Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 31.

“Allah’ın Kitabı ile hükmederim” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Orada bulamazsan?” diye sormuş; Muâz b. Cebel, “Rasûlullah’ın sünnetiyle” demiştir. Hz. Peygamber’in “Orada da bulamazsan?” sorusu üzerine ise Muâz, “Kendi görüşümle içtihat ederim, elimden geleni yaparım” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun göğsüne vurarak, “Rasûlullah’ın elçisini, Rasûlünü razı edecek şeye muvaffak kılan Allah’a hamdolsun” buyurmuştur.⁴³⁴

Hiz. Peygamber’in bu tepkisinden Muâz b. Cebel’in verdiğı cevabın onun beklentisine uygun olduğı açıkça anlaşılmaktadır. Muâz b. Cebel’in Yemen’e görevlendirilirken Kur’an ve sünnette açık bir hüküm bulunmadığında kendi rey ve içtihadına başvuracağını ifade etmesi fıkıh ilmi açısından önemlidir. Bu yaklaşım, vahyin rehberliğinde aklın devreye girebileceğini göstermiştir. Böylece İslam hukukunda “ictihat” kavramının temellendirilmesine örnek teşkil etmiştir.

Yemen bölgesi Hz. Peygamber nezdinde önem arz etmektedir. Geniş bir coğrafyaya sahip olan bu bölgenin İslâm’ı kabul etmesi, hem Müslümanların siyasi ve ekonomik imkânlarını güçlendirecek hem de İslâm’ın daha geniş coğrafyalara yayılmasına zemin hazırlayacaktır. Bu sebeple Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken orada karşılaşabileceğı muhtemel durumlara karşı kendisine çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Söz konusu tavsiyeler sonraki dönemlerde görev alacak davetçiler için bir yöntem oluşturmuştur. Hatta bu tavsiyeler günümüz eğitimcilerine dahi rehberlik edebilecek ilkeler ortaya koymuştur.

Hiz. Peygamber’in Muâz b. Cebel’e Yemen’e gitmeden önce verdiğı ilk tavsiye oldukça kapsamlıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel’e bineğini hazırlamasını söylemiş; o da bineğini hazırlayarak mescidin kapısında beklemeye başlamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona şöyle hitap etmiştir: “Ey Muâz! Sana bazı vasiyetlerde bulunacağım: Allah’a karşı takvâ sahibi ol, doğru sözlü ol, ahde vefa göster, emaneti yerine getir, ihaneti terk et. Yetimlere merhametli davran, komşunu gözet, öfkeni yut, tevazu göster, selâmı yay ve yumuşak konuş. İmana bağlı kal, Kur’an’ı derinlemesine anlamaya çalış, aileni sev, hesap gününü hatırlardan çıkarma, uzun emellerden sakın ve güzel amellere sarıl.”

Ardından şu hususlardan da sakındırmıştır: “Bir Müslümana sövme, doğru söyleyeni yalanlama, yalancıyı tasdik etme, adil bir imama karşı gelme. Hastayı ziyaret et, dul ve zayıfların işlerini geciktirmeden gör, fakir ve miskinlerle beraber ol. İnsanlara karşı adaletli davran, hakkı söyle ve Allah yolunda kınayanın kınamasından korkma.”⁴³⁵

⁴³⁴ İbn Sa’d, Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebir, 2/300; Ahmed b. Hanbel, Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel, 36/333.

⁴³⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Âhbâru’l-Hulefâ (Beyrut: el-Kütübü’s-Sekâfiyye, 1417/1996), 1/381; İsfahânî, Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ, 1/240-241.

Muâz b. Cebel Yemen'e öğretmen olarak görevlendirilirken elbette yalnızca oradaki insanlara ibadet hükümlerini öğretip geri dönmeyecekti. O, İslam'ın ruhunu oluşturan incelikleri ve ahlâkî esasları önce kendi hayatında yaşayacak, şahsiyetinde somutlaştıracak ve ardından insanlara bu örneklik üzerinden aktaracaktı.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e verdiği bir diğer tavsiye ise İslam'ın hükümlerini kendi şahsında örnekletmesine yöneliktir. Ona, *“Ey Muâz! Adaletinle, yumuşaklığınla, affediciliğinle ve güzel ahlâkınla İslam'ı güzelleştir. Çünkü insanlar sana bakacak ve seni Allah Resûlü'nün seçkin temsilcisi olarak anacaklar.”* buyurarak oradaki temsil sorumluluğunu hatırlatmıştır.

Nitekim Yemen'e muallim olarak gönderilen Muâz b. Cebel orada yalnızca bir öğretici değil; aynı zamanda Hz. Peygamber'in ve İslam'ın yaşayan bir temsilcisidir. Bu sebeple onun sergileyeceği her tutum anlatacağı her hüküm kadar etkili olacaktır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'e toplumun her kesimine karşı sorumluluklarını hatırlatmış ve toplumun bütünlüğünü sağlayan temel değerler konusunda titiz davranmasını istemiştir. Böylece Muâz b. Cebel'in görevi yalnızca bilgi nakletmek değil aynı zamanda İslam'ı kendi şahsiyetinde yaşayarak örneklik teşkil eden bir muallim olmaktır.

Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'e Yemen halkına İslam'ın hükümlerini hangi sıra ve yöntemle öğreteceği konusunda da tavsiyelerde bulunmuştur. Ona, *“Sen Ehl-i Kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları ilk davet edeceğin şey Allah Teâlâ'yı birlemek olsun. Eğer bunu kabul edip tanırırlarsa, onlara Allah'ın gece ve gündüzlerinde beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Namazı kılarırlarsa, Allah'ın mallarına zekâtı farz kıldığını haber ver. Bu zekât, zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir. Eğer bunu da kabul ederlerse, zekâtı al; ancak insanların mallarının en kıymetlilerinden sakın”* buyurmuştur.⁴³⁶

Hıristiyan inanç unsurlarının tasfiye edilerek yerine İslam esaslarının yerleştirilmesi sürecinde önceliğin iman esaslarına verilmesi Hz. Peygamber'in eğitim metodunun temel ilkelerindendir. Bu sebeple Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken davetin ilk basamağının Allah'ın birliği olduğunu özellikle vurgulamıştır. Zira bir toplumda tevhid inancı gönüllerde sağlam bir şekilde yerleşmedikçe diğer inanç ve amelî esasların İslam'ın öngördüğü biçimde hayata geçirilmesi mümkün değildir. Tevhid akidesi kabul edilip yerleştikten sonra ise ibadetlere dair hükümler aşamalı olarak öğretilmeye başlanmıştır.

Din eğitimi üslubunun önemli ilkeleri arasında yer alan *“Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın”* hadisi, Müslümanların hayatın her alanında kendisine düstur

⁴³⁶ Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh, 9/310; Müslim, Sahîh-i Müslim, 1/50; İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, 2/590.

edindiği ilkelerden biri olmuştur.⁴³⁷ Bu hadis, yine Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel Yemen'e giderken bölge halkına nasıl davranacağını ifade ettiği tavsiyelerinden biridir.

Zira Yemen köklü bir din anlayışına sahipken mevcut din anlayışlarını değiştirerek İslam'a girmiştir. Bölge halkının yaşam koşullarının çoğunu etkileyen bu köklü değişim zaten hayatlarında zorluk meydana getirecekken bir de muallim olarak görevlendirilen kişinin bölge halkının işlerini zorlaştırması onları dinden uzaklaştırabilirdi. Bu nedenle Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'e ve Yemen'in farklı bir bölgesine görevlendirilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye bu şekilde öğüt vermiştir.

Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel Yemen'e doğru yola çıktığında yaklaşık bir mil mesafe boyunca bineğinin yanında yürüyerek ona nasihat etmiştir. Öğütlerini tamamlayıp vedalaşacağı sırada *"Ey Muâz! Belki bu yıldan sonra beni bir daha göremeyeceksin. Belki artık bu mescidime ve kabrime uğrarsın."* buyurmuştur.

Bu sözlerden aralarında daimî bir ayrılık olacağını anlayan Muâz b. Cebel gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Ağlama ey Muâz! Her şeyin bir vakti vardır; feryat edip sızlanmak şeytandandır."* buyurmuş ve onu teskin etmiştir.⁴³⁸

Hz. Muâz ise *"Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü! Bana çok ağır bir vazife yükledin. Bu görevi hakkıyla yerine getirebilmem için Allah'a dua et."* demiştir. Ardından oradakilerle vedalaşarak Yemen yoluna koyulmuştur. Hz. Peygamber de onu uğurlarken, *"Önünden ve arkandan, sağından ve solundan, üstünden ve altından Allah seni korusun; seni insanların ve cinlerin şerrinden muhafaza eylesin."* diye dua etmiştir. Bu hadise, Muâz b. Cebel'e verilen görevin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.⁴³⁹

Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e bu kadar çok tavsiyeyi tek bir seferde vermiş olması kanaatimizce pek mümkün görünmemektedir. Çünkü ona pek çok farklı konuda tavsiyede bulunmuştur. Nitekim *Hilyetü Evliya* adlı eserde Muâz b. Cebel Yemen'den döndüğünde Hz. Peygamber ona *"Ardında insanları nasıl bıraktın?"* diye sormuştur. Bu durum, Muâz b. Cebel'in Hz. Peygamber vefat etmeden önce en az bir kez Medine'ye geldiğini göstermektedir.⁴⁴⁰ Bu nedenle Muâz b. Cebel Yemen'e her gidişinde ya da yeni bir durumla karşılaştığında bölgenin şartlarına ve insanların ihtiyaçlarına göre Hz. Peygamber'den yeni tavsiyeler almış olması tarafımızca daha makul görünmektedir.⁴⁴¹

⁴³⁷ San'ânî, *el-Musannef*, 3/356.

⁴³⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*, 20/121.

⁴³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 6/108.

⁴⁴⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*, 1/241.

⁴⁴¹ Gül, "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili", 192.

Medine'den ayrılarak Yemen'e doğru yola çıkan Muâz b. Cebel rivayetlere göre seher vakti Yemen'e ulaşmıştır. Sabah namazı vaktinde yüksek sesle tekbir getirmiş ardından insanların arasında durarak şöyle seslenmiştir: *"Ey insanlar! Ben Resûlullah'ın size gönderdiği elçiyim. Biliniz ki Allah'a dönüş haktır. Sonunda ya cennete ya da cehenneme gireceksiniz. Orada ebedî bir ikamet ve sonsuz bir hayat vardır."*⁴⁴²

Kaynaklar incelendiğinde Muâz b. Cebel'in tek bir görev tanımıyla görevlendirilmediği görülmektedir. Hz. Peygamber'in Yemen melikliğine yazdığı mektupta Muâz b. Cebel'in kesin olarak yalnızca şu görevle görevlendirildiğine dair açık bir ifade mevcut değildir. Ancak bu durum bir belirsizliğe kapı araladığı şeklinde değerlendirilmemelidir. Zira Hz. Peygamber'in onu "Yemen'e gönderiyorum" şeklindeki ifadesi genel bir görevlendirmeye işaret etmektedir.

Bununla birlikte yapılan çıkarımlar Muâz b. Cebel'in Yemen'de çeşitli görevlerde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in *"onların mallarının en iyisini almaktan sakın"* ifadesi onun zekât toplamakla görevlendirildiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde nasıl hüküm vereceğini sorması da kadı olarak görevlendirildiğini göstermektedir. Bunun yanında Muâz b. Cebel, İslam dinini insanlara anlatarak onları İslam'a çağırmış; onlara Kur'an okumayı, İslam dininin esaslarını, helal ve haramı öğretmekle görevlendirilmiştir.

Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e verdiği tavsiyeler düşünüldüğünde bu tavsiyelerin spesifik olarak yalnızca öğretmenlik görevine yönelik olmadığı görülmektedir. Bu durum onun sadece öğretmenlik için değil kadılık yapmak, zekât toplamak ve insanlar arasında var olan husumeti çözmek gibi görevler için de gönderildiğini göstermektedir. Nitekim *"akıllı ve bâliğ olan her şeyden bir dinar veya onun dengi olan bir elbise alman"* ve *"her kırk sığırdan üç yaşına gelmiş bir sığır, her otuz sığırdan iki yaşına girmiş bir erkek buzağı alman"* yönündeki ifadeler de onun mali hükümleri uygulamakla sorumlu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁴³

Muâz b. Cebel, görevlendirilmesinin ardından Yemen'deki Cened şehrine yerleşmiş ve burayı faaliyetlerini yürüteceği merkez olarak belirlemiştir. Bölge halkının teklifiyle taş ve ağaç malzemeler kullanılarak Mescid-i Nebevî'ye benzer bir mescid inşa edilmiştir. Muâz b. Cebel bu mescidi tebliğ faaliyetlerinin merkezi hâline getirmiş, eğitim ve öğretim çalışmalarını da burada yürütmüştür. Dolayısıyla Yemen'in ilk mescidi olan Cened Mescidi Muâz b. Cebel tarafından yapılmıştır.⁴⁴⁴

⁴⁴² İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/236; Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 4/218.

⁴⁴³ Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel*, 40-41.

⁴⁴⁴ el-Ca'dî İbn Semüre, *Tabakatü Fukahâ'i'l-Yemen*, thk. Fuâd Seyyid, (Beyrut; Lübnan: Darü'l Qalam, ts.), 16; Fâsî, *el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, 4/151.

Muâz b. Cebel inşa ettiği mescitte dinî bilgilerini Yemen halkına aktarmıştır. Halkın kalbine önce Allah'ın varlığı, birliği ve gücünü yerleştirmiş, ardından ibadet hükümlerini bildirmiştir. İnsanlara namazı beş vakit kılmalarını, Ramazan ayını oruçlu geçirmelerini ve imkânı olanların hacca gitmesini söylemiştir. İslam'ın şartlarını peyderpey insanlara açıklamıştır.⁴⁴⁵

Muâz b. Cebel, Hz. Peygamber'in tavsiyeleri ve ilmî birikimi sayesinde kısa süre içerisinde Yemen halkıyla iyi ilişkiler geliştirmiş ve ilmî otorite olarak kabul edilmiştir. Onun verdiği hükümler ve yaptığı açıklamalar dikkatle takip edilmiş, söz ve davranışları örnek alınmıştır.

Yemen halkının Muâz b. Cebel'i benimseme düzeyi, onun şahsî uygulamalarını dahi dinî bir hüküm olarak algılayacak seviyeye ulaşmıştır. Nitekim ortopedik engeli sebebiyle ayağı aksayan Muâz b. Cebel, namazı ayağını uzatarak kılmaktaydı. Bu durumu gözlemleyen Yemen halkı, bunun kişisel bir mazerete dayandığını ayırt etmeksizin namazda ayağını uzatmaya başlamıştır. Bunun üzerine Muâz b. Cebel, cemaatini uyararak ayağını mazereti sebebiyle uzattığını belirtmiş ve onların bu şekilde davranmasına gerek olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴⁶

Eğitim-öğretimde bir öğretmenin ilmî birikimi kadar bildiklerini öğrencilerine aktarması ve bu sırada kullandığı yöntemler de önem arz etmektedir. Bu durum Muâz b. Cebel özelinde de geçerlidir. Daha önce aldığı görevler sebebiyle öğretmenlik alanında tecrübeli olan Muâz b. Cebel, öğrencisi ile diyalogu öncesinde öğrenciyi hazırlayarak gerçekleştirmiştir.

Rivayetlerde bir şahıs Muâz b. Cebel'e "*Bana bir şeyler öğret.*" dediğinde Muâz b. Cebel önce "*Sözümü dinleyecek misin?*" sorusunu yöneltmiş ve "*Evet.*" yanıtını aldıktan sonra öğütlerine devam etmiştir. Bu yöntemle muhatabın dikkatini konuya çekmiş ve aktaracağı bilginin anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini önceden sağlamıştır.⁴⁴⁷

Hz. Peygamber Yemen coğrafyasının geniş olması nedeniyle buraya tek bir öğretmen göndermenin verimli olmayacağını düşünmüş ve Yemen topraklarını beşe bölerek öğretmenler görevlendirmiştir. Muâz b. Cebel de bu topraklardan Cened bölgesine atanmıştır. Hz. Peygamber, buradaki öğretmenlik görevine ek olarak tüm öğretmenlerin başına emir olarak tayin edilmiştir.⁴⁴⁸

Muâz b. Cebel, tebliğ ve ilmî çalışmalarını yalnızca Cened bölgesiyle sınırlı tutmayarak görevli bulunduğu bölgeleri dolaşmış ve sahadaki uygulamaları denetlemiştir. Yemen'e birlikte

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 7/32.

⁴⁴⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/541; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Âhbâru'l-Hulefâ*, 3/541.

⁴⁴⁷ Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 4/218-219.

⁴⁴⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/1403.

gönderildiği arkadaşı Ebû Mûsâ el-Eş'ari ile gezileri sırasında birbirlerinin bölgelerine yaklaştıklarında birbirlerini ziyaret etmişlerdir. Kaynaklarda Muâz b. Cebel'in bu ziyaretlerinden birinde Ebû Mûsâ'nın bölgesinde elleri bağlı bir kişiyle karşılaştığı ve kişinin neden bu durumda olduğunu sorduğu geçmektedir. Ebû Mûsâ onun önceden Müslüman olup sonra Yahudiliğe dönerek irtidat ettiğini bildirmiştir. Muâz b. Cebel hem öğreticilik hem de teftiş görevini kullanarak kişiye ceza verilmeden yerinden ayrılmayacağını belirtmiş ve bunun üzerine Ebû Mûsâ kişinin ölüm emrini vermiştir.⁴⁴⁹ Bu olay Muâz b. Cebel'in toplumu yönlendirme, eğitime ve sahadaki uygulamaları denetleme sorumluluklarını bir arada yürüttüğünü göstermektedir.

Yemen'de kendi bölgesinde öğretmenlik yaparken diğer bölgelerin teftişini de sağlayan Muâz b. Cebel'in ilmi faaliyetleri boşa çıkmamıştır. Yemen topraklarında elde ettiği en önemli başarı, bölge kral ve prenslerinin Müslüman olmasıdır. Aynı zamanda dönemin en önemli kahinlerinden Tev'em el-Hımyeri'nin de Müslüman olması halkın kendileri için örnek olarak seçtikleri kişilerin İslam'ı kabul ettiğini görerek daha kolay şekilde Müslüman olmasına vesile olmuş olabilir.

Muâz b. Cebel'in bir diğer önemli başarısı Hz. Peygamber'in icraatını Yemen'de uygulamış olmasıdır. Nasıl ki Hz. Peygamber Medine'ye hicretin ardından Ensar ile Muhaciri kardeş kılmışsa Muâz b. Cebel de Yemen'e görevlendirildikten sonra bölgenin iki kabilesi olan Sekûn ve Sekasik'i birbirine kardeş kılmıştır.⁴⁵⁰ Bu icraat toplumu İslam çatısı altında birleştirmiş ve kardeşlik duygularını pekiştirmiştir.

Ayrıca Muâz b. Cebel, kendisinden önce İslam'a dair pek bilgi sahibi olmayan Yemen halkına Kuran, fıkıh ve temel İslami ilimlerin temellerini öğretmiştir.⁴⁵¹ Onun döneminde atılan bu tohumlar zamanla yeşermiş ve Yemen bölgesi ilerleyen yıllarda önde gelen alimlerin yetiştiği bir merkez hâline gelmiştir.

Muâz b. Cebel'in Yemen halkı üzerindeki başarılarının somut hale göstergesi Müslüman olan 200 kişilik bir heyeti Hz. Peygamber'in huzuruna götürmüş olmasıdır.⁴⁵² Bu durum, Muâz b. Cebel'in irşad faaliyetlerinin meyvesini verdiğinin en önemli göstergelerinden biridir. Söz konusu heyet, Hz. Peygamber vefat etmeden önce O'nu ziyaret eden son topluluk olmuştur.

Tüm bu tarihî gelişmeler Muâz b. Cebel'in Yemen'de önemli faaliyetler yürüttüğünü göstermektedir. Ancak süreç aynı şekilde devam etmemiştir. Yemen topraklarında güç kazanan

⁴⁴⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/410.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 5/363.

⁴⁵¹ Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel*, 45.

⁴⁵² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 1/298.

İslâmî yapıyı sarsan Esved el-Ansî tehlikesi ortaya çıkmıştır. Esved el-Ansî'nin nübüvvet iddiasında bulunması bölgede tesis edilen istikrarı tehdit etmiştir.

Bu bağlamda Muâz b. Cebel'in Yemen'de yürüttüğü önemli görevlerden biri de bu isyan hareketine karşı mücadele olmuştur. Esved el-Ansî Yemen'de harekete geçtiğinde Muâz b. Cebel, Hadramut bölgesindeki Sekûn kabilesi arasında konaklamıştır.⁴⁵³ Onun yürüttüğü mücadelede Sekûn halkı ve öğrencileri kendisine destek vermiştir. Bu durum, Muâz b. Cebel'in bölgede oluşturduğu etkinin zor anlarda karşılık bulduğunu göstermektedir.

Sekûn kabilesinin desteği üzerine Muâz b. Cebel'in, *"Allah'ım! Beni kıyamet gününde Sekûn kabilesiyle birlikte dirilt."* yahut *"Allah'ım! Sekûn kabilesini bağışla."* şeklinde dua ettiği nakledilmektedir.⁴⁵⁴

Muâz b. Cebel ve diğer bölge görevlilerinin iş birliği neticesinde Esved el-Ansî ortadan kaldırılmış ve Yemen'de yeniden istikrar sağlanmıştır.

Muâz b. Cebel'in ilmî faaliyetleri neticesinde birçok öğrenci onun ilminden istifade etmiştir. Onun öğrencileri arasında sahâbeden Haris b. Umeyr el-Ezdî ve Süheyl b. Amr; tâbîinden ise Eslem, Ebû Temîm, Abdullah b. Mâlik el-Ceyşânî, Nâsira b. Sümei el-Yuzenî ve Abdurrahman b. Ebû Leylâ gibi isimler yer almaktadır. Bunun yanı sıra daha birçok kişi de Muâz b. Cebel'in ders halkasına katılarak onun ilminden faydalanmıştır.⁴⁵⁵

Muâz b. Cebel yaklaşık iki-üç yıl Yemen'de kalmıştır. Burada önemli ilmî faaliyetlerde bulunan Muâz b. Cebel, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Medine'ye dönmüştür. Medine'ye varır varmaz doğrudan Hz. Peygamber'in kabrini ziyarete ve taziye için evine gitmiştir. Orada Muâz b. Cebel'i Hz. Fatıma karşılamış ve şöyle demiştir: *"Ey Muâz! Ölüm anında Resûlullah (s.a.v.) seni hatırladı ve şöyle buyurdu: 'Muâz'a selamımı iletin ve ona ulemanın imamı olduğunu bildirin.'"*⁴⁵⁶

Bu ifade, Hz. Peygamber'in vefat anında dahi Muâz b. Cebel'i düşündüğünü göstermektedir. Onu ilmî ve manevî sorumluluk açısından özel bir konuma yerleştirmesi, Peygamber'in Muâz b. Cebel'e duyduğu güveni ve onun ümmet üzerindeki etkisini ölüm anında bile önemsemiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu an, Muâz b. Cebel'in hem sahabe arasında hem de sonraki nesiller için örnek alınacak bir ilmî lider olarak öne çıktığını göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁵³ Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 3/230.

⁴⁵⁴ Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*, 3/231.

⁴⁵⁵ Doğan, *Muâz bin Cebel Müsnedi*, 72-82.

⁴⁵⁶ Doğan, *Muâz bin Cebel Müsnedi*, 50.

Yemen gibi önemli bir bölgeye öğretmen olarak neden Muâz b. Cebel'in gönderildiği sorusu düşünülebilir. Bu soruya birden fazla cevap vermek mümkündür. Öncelikle Yemen'de yeni Müslüman olmuş bir toplum bulunmaktaydı. Daha önce Hristiyanlık inancına mensup olan halkın tamamı İslâm'ı benimsemiş değildi. Bu durum, özellikle hukukî meseleler başta olmak üzere dinî ve toplumsal alanlarda bilgi eksikliğinden kaynaklanan karışıklıkların ortaya çıkma ihtimalini artırmaktaydı.

Bu sebeple, Hz. Peygamber döneminde ashab arasında fetva vermesiyle öne çıkan ve helâl-haram konusundaki bilgisiyle temayüz eden Muâz b. Cebel'in öğretmen olarak görevlendirilmesi dikkat çekici bir tercihtir. Ayrıca bölgede yeni dinî ve idarî düzeni tesis edecek yetkin bir şahsiyete ihtiyaç duyulmaktaydı. Muâz b. Cebel'in Hz. Peygamber tarafından hüküm verme usulü konusunda imtihan edilmesi ve bu süreçte gösterdiği yeterlilik onun bu görevi üstlenebilecek donanıma sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Bu nedenlerle Hz. Peygamber, sahip olduğu ilmî birikim, fetva ehliyeti ve idarî yeterlilik gibi nitelikleri sebebiyle Muâz b. Cebel'i Yemen'e genel emir olarak tayin etmiştir. Muâz b. Cebel, Yemen'in farklı köy ve kasabalarını dolaşarak halka eğitim vermiş; aynı zamanda ortaya çıkan kargaşa ortamını yatıştırarak sulhu sağlamaya çalışmıştır.⁴⁵⁷ Böylece yalnızca dinî meselelerde değil toplumsal ve idarî alanlarda da bölge halkının karşılaştığı maddî ve manevî problemleri çözmeye yönelik faaliyetler yürütmüştür.

Bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde Muâz b. Cebel'in Yemen'deki görevinin sadece öğretmenlikten ibaret olmadığı açıkça görülmektedir. O hem dinî bilgileri öğreten bir muallim hem hüküm veren bir kadı hem de toplumsal düzeni sağlayan yönetici olarak görev yapmıştır. Genç yaşına rağmen Yemen gibi önemli bir bölgeye gönderilmesi Hz. Peygamber'in hem onun ilmî yeterliliğine hem de gençlerin enerjisine duyduğu güveni göstermektedir. Nitekim Muâz b. Cebel'in ilmî birikimi, fetva konusundaki dirayeti, ahlâkî örnekliliği; İslâm'ın yeni coğrafyalarda kök salmasında genç kadroların ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir. Böylece İslâm'ın ilk dönemlerinde gençlerin üstlendiği sorumluluklar, dinin farklı bölgelere ulaşmasında büyük rol oynamıştır.

2.4. Öğretmen Olarak Görevlendirilen Diğer Sahâbîler

2.4.1. Râfi b. Mâlik

2.4.1.1. Aile ve eğitim hayatı

Hazrec kabilesinin Benî Züreyk koluna mensup olan⁴⁵⁸ Râfi b. Mâlik'in nesebi Râfi b. Mâlik b. el-Aclân b. Amr b. Âmir b. Züreyk b. Abdühârise b. Mâlik b. Gadb b. Cüşem b. el-

⁴⁵⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 524.

⁴⁵⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/484.

Hazrecî silsilesiyle Hazrec'e dayanmaktadır.⁴⁵⁹ Babası Mâlik b. el-Aclân, annesi ise Mâviye'dir.⁴⁶⁰

Râfi b. Mâlik'in künyesi hususunda kaynaklarda ihtilaf bulunmakta olup bazı rivayetlerde Ebû Mâlik,⁴⁶¹ bazılarında ise Ebû Rifâa olarak zikredilmektedir.⁴⁶² Rivayetlere göre Rifâa, Hallâd ve Mâlik isimlerinde üç çocuğu bulunmaktadır.⁴⁶³ Eşi ise Ümmü Mâlik'tir.⁴⁶⁴

Câhiliye döneminde, içinde bulunulan toplumsal şartlar çerçevesinde belirli meziyetlere sahip olan kimseler "kâmil" olarak nitelendirilmekteydi. Bu nitelendirme, yazı yazabilme, okuma ve yüzme gibi dönemin imkânları oranında yeterlilik gerektiren becerileri kapsamakta idi. Râfi b. Mâlik hakkında İslâm öncesi döneme ilişkin olarak elde edilen en dikkat çekici bilgi, onun da "kâmil" olarak tavsif edilen kişiler arasında yer almasıdır.⁴⁶⁵

Cahiliye dönemi Medine toplumunda okuma-yazma bilenlerin sayısı son derece sınırlıdır. Bu sayının yaklaşık on kişi civarında bulunduğu dikkate alındığında, Râfi b. Mâlik'in okuma-yazma bilmesi başlı başına ayırt edici bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Zira sahip olduğu bu vasıf bilgi aktarımı ve öğretim faaliyetleri açısından da önemli bir imkân sunmaktaydı.

Öte yandan Câhiliye toplumunda hayat mücadelesinin daha çok fiziksel dayanıklılık ve kabilevi güç unsurları etrafında şekillendiği düşünüldüğünde yazı bilmek gibi nispeten "lüks" sayılabilecek bir meziyete sahip olmak bireyin kişisel gelişimine yaptığı yatırımı da göstermektedir. Bu yönüyle Râfi b. Mâlik'in sahip olduğu nitelikler onu kendi döneminin şartları içinde entelektüel bir konuma taşımaktadır.

Dolayısıyla, hem okuma-yazma bilmesi hem de "kâmil" vasfıyla anılması onun bilgiye erişim ve bilgiyi aktarma konusundaki azmini ortaya koymaktadır. Bu durum ilerleyen süreçte öğreticilik görevine layık görülmesinin önemli basamaklarından biri olarak değerlendirilebilir.

Râfi b. Mâlik, Hz. Peygamber ile Akabe'de gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde İslâmiyet'i kabul etmiştir. Onun Müslüman oluşunun ardından Müslümanlar ile müşrikler arasında vuku bulan Bedir Savaşı'na katılıp katılmadığı hususu kaynaklarda ihtilafli bir şekilde

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/243; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, 2/369; Abdülmü'min b. Halef Dimyâtî, *Ahbârü Kabâ'ili'l-Hazrec*, thk. Abdülaziz bin Ömer bin Muhammed el-Beytî (Medine: El-Câmi'a el-İslâmiyye bi-l-Medîne el-Münavvara, 1429), 2/902.

⁴⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/573.

⁴⁶¹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/573; İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktar*, 46.

⁴⁶² İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/484; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/243.

⁴⁶³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/573; Dimyâtî, *Ahbârü Kabâ'ili'l-Hazrec*, 2/902.

⁴⁶⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/573.

⁴⁶⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/573; Dimyâtî, *Ahbârü Kabâ'ili'l-Hazrec*, 2/903.

aktarılmaktadır.⁴⁶⁶ Nitekim bazı rivayetlerde Râfi b. Mâlik, Bedir'e iştirak eden sahâbîler arasında zikredilirken⁴⁶⁷ diğer bazı rivayetlerde ise onun bu savaşa katılmadığı ifade edilmektedir.⁴⁶⁸ Buna karşılık hicretin 3. yılında meydana gelen Uhud Savaşı'na katıldığı ve bu savaşta şehit düştüğü hususunda kaynaklar ittifak etmektedir.⁴⁶⁹

2.4.1.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Râfi b. Mâlik Medine'den Mekke'ye gerçekleştirdiği bir ziyarette Hz. Peygamber'in durumundan haberdar olmuş ve O'nu ziyaret etmiştir. Bu görüşmede Hz. Peygamber, İslâm'ın temel ilkelerini ve inceliklerini anlatarak onları yeni dine davet etmiştir. Râfi b. Mâlik ise bu çağrıya kayıtsız kalamayarak o ziyarette Müslüman olmuştur. Nitekim kaynaklar onun Ensar'dan Müslüman olan ilk sekiz kişinin içinde yer aldığını ifade ederken⁴⁷⁰ Hazrec'ten iman eden ilk kişi olduğunu da belirtmektedir.⁴⁷¹

Medine'de henüz pek kimsenin İslâm'dan haberi bulunmadığı bir dönemde Râfi b. Mâlik'in Müslüman olması Hz. Peygamber'den öğrendiklerini Medine'ye taşımasını ve çevresine aktarmasını mümkün kılmıştır. Böylece Medine'ye dönen Râfi b. Mâlik, memleketinde yeni dinin tohumlarını atmaya başlamıştır.

Bu süreçte Müslümanların inançları uğruna çeşitli zulümlere maruz kalması nedeniyle Mekke Hz. Peygamber ve Müslümanlar açısından tehlikeli bir ortam hâline gelmişti. Bu nedenle Hz. Peygamber Müslümanların dinlerini daha rahat ve özgür yaşayabilecekleri yeni bir yurt arayışında idi. Dolayısıyla O, Medine'den gelen Râfi b. Mâlik ve beraberindekilere mesajın yayılması için bir tebliğ görevi teklif etmiştir. Ancak Medineli temsilciler, kendi toplumlarının uzun yıllar süren zorlu bir çatışma içerisinde bulunduğunu belirterek bu işe doğrudan öncü olamayacaklarını ifade etmiştir. Buna karşın memleketlerine döndükten sonra ortamı hem Hz. Peygamber hem de İslâm için hazırlayacaklarını belirtmişlerdir.⁴⁷²

Ensar'ın bu cevabı ilk bakışta Hz. Peygamber'i reddediyormuş gibi algılansa da dönemin şartları değerlendirildiğinde aslında Müslümanlar açısından stratejik bir yaklaşım olarak yorumlanabilir. Evs ve Hazrec kabileleri yıllardır süren çatışmalarla mücadele etmekteydi. Dolayısıyla Râfi b. Mâlik ve beraberindekiler henüz Hz. Peygamber'den aldıkları dini bilgileri özümsemeden ve Medine'de İslâm'a duyulan ihtiyaç yeterince hissedilmeden

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/244.

⁴⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 2/369.

⁴⁶⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/574.

⁴⁶⁹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 2/484; Dimyâtî, *Ahbârü Kabâ'ili'l-Hazrec*, 2/903.

⁴⁷⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/573.

⁴⁷¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/243; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/281; Dimyâtî, *Ahbârü Kabâ'ili'l-Hazrec*, 2/903.

⁴⁷² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 1/186.

Müslümanlar hicret etseydi İslâm beklenmedik tehlikelerle karşılaşabilirdi. Bu nedenle sahâbîlerin verdiği cevap red olarak değil toplumsal gerçekleri gözeterek ileriye dönük stratejik bir erteleme olarak değerlendirilmelidir.

Nitekim görüşmenin devamında Hz. Peygamber, bu gruba İslâm'ın detayları hakkında daha fazla bilgi vermiş ve Kur'ân okumaya devam etmiştir. Râfi b. Mâlik, Hz. Peygamber'in öğüdünü alarak Medine'ye dönmüş ve bu bilgileri Medine'deki topluma aktarmaya başlamıştır. Aynı şekilde Medine'de Hz. Peygamber'den aldığı Kur'ân bilgilerini de çevresine iletmiştir. Böylece kabilesi olması sebebiyle Medine'de Kur'ân okunan ilk topluluk Benî Züreyk topluluğu olmuştur.⁴⁷³

Hz. Peygamber, Mekke'de Râfi b. Mâlik ile gerçekleştirdiği görüşme sırasında o zamana kadar nazil olan ayetleri kendisine aktarmıştır. Bununla birlikte kaynaklarda Râfi b. Mâlik'in Medine'de insanlara hangi sureleri öğrettiği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bazı rivayetler Râfi b. Mâlik'in bir süre Hz. Peygamber'in yanında kaldığını bu süre zarfında Tâhâ Suresi'nin nazil olduğunu ve Hz. Peygamber'in bunu yazarak kendisine verdiğini belirtmektedir.⁴⁷⁴ Diğer bazı kaynaklar ise onun Medine toplumuna Yûsuf Suresi'ni okuduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁵ Ancak rivayetler arasında bulunan ihtilaflar Medine'ye Kuran okuyarak gelen ilk kişinin Rafi b. Malik olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Hz. Peygamber ile gerçekleşen ilk görüşmenin ardından Râfi b. Mâlik, Medine'ye dönerek Hz. Peygamber'den öğrendiği dini bilgileri ve Kur'ân ayetlerini çevresine aktarmıştır. Bu ilk görüşmeden yaklaşık bir-iki yıl sonra Râfi b. Mâlik, 1. ve 2. Akabe Biatları sırasında Hz. Peygamber ile görüşmüştür. Zira Râfi b. Malik oğluna *“Bedir'e katılmış olmam Akabe'de bulunmuş olmamdan daha sevinç verici değildir.”* diyerek kendisi için Akabe'nin önemini ortaya koymuştur.⁴⁷⁶

2. Akabe Biati'nda Hz. Peygamber, Râfi b. Mâlik'i 12 nakîbten biri olarak tayin etmiştir. Taberânî'ye göre Râfi b. Mâlik Benî Züreyk kabilesinin temsilcisi olarak seçilmiştir.⁴⁷⁷ Bu görevlendirme ile Râfi b. Mâlik Medine'deki Müslümanların meseleleriyle ilgilenmek, İslâm'a davette bulunmak ve oradaki gelişmeleri Hz. Peygamber'e bildirmekle sorumlu kılınmıştır.⁴⁷⁸

⁴⁷³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 1/186.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/244.

⁴⁷⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, 2/370.

⁴⁷⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5/210; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's Sâri* (Mısır: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1380), 369.

⁴⁷⁷ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/574; İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktar*, 46.

⁴⁷⁸ Gülgün Uyar, “Nakib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

Hız. Peygamber tarafından Râfî b. Mâlik'e verilen bu görevlendirme elbette rastlantısal bir uygulama değildir. Râfî b. Mâlik'in İslâm ile müşerref olmadan önce kişisel gelişimine ve bilgi edinmeye verdiği önem onun öğreticilik kapasitesinin temel göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Medine'de henüz Müslüman topluluk oluşmadan önce Râfî b. Mâlik'in Hız. Peygamber ile Mekke'deki görüşmelerinin ardından Medine'ye gelerek dini bilgileri aktarması, onun öğretmenlik rolüne yönelik bir hazırlık ve alıştırma süreci yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, okur-yazar olması, Kur'ân bilgisine sahip bulunması ve Medine'deki ilk Müslümanlar arasında yer alması gibi nitelikler, onun Hız. Peygamber tarafından resmî olarak öğretmen olarak görevlendirilmesini anlamlı kılmaktadır.

Râfî b. Mâlik'in Medine'ye öğretmen olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr ile doğrudan ortak bir çalışmasının olup olmadığı kaynaklarda yer almamaktadır. Bununla birlikte Medine'nin asıl öğretmeni Mus'ab b. Umeyr olsa da Râfî b. Mâlik'in hem Mus'ab b. Umeyr gelene kadar öğretmenlik görevini yürütmüş ve eğitim ortamını hazırlamış olma ihtimali hem de Mus'ab b. Umeyr geldikten sonra eğitim faaliyetlerinde ona destek vermiş olma olasılığı göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda Râfî b. Mâlik, Hız. Peygamber'den aldığı görev ile Medine'nin İslâm ile tanışma sürecinde önemli bir ara basamak oluşturmuş ve aktardığı bilgiler aracılığıyla Medine ortamını bu sürece hazırlamıştır.

2.4.2. Şifâ bt. Abdullah

2.4.2.1. Aile ve eğitim hayatı

Şifâ bt. Abdullah'ın nesebi Şifâ bt. Abdullah b. Abdüşşems b. Halef b. Şeddâd b. Abdullah b. Kurtıb b. Zirâh b. Adıyy b. Ka'b el-Kureşîyye el-Adeviyye şeklindedir.⁴⁷⁹ Bazı kaynaklarda onun asıl adının Leylâ olduğu bilgisi yer almakla birlikte İslam tarihi kaynaklarında daha çok Şifâ bt. Abdullah adıyla anıldığı görülmektedir.⁴⁸⁰ Bununla birlikte "Şifâ"nın bir lakap mı yoksa doğrudan verilen bir isim mi olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla kaynaklarda yer alan rivayetler doğrultusunda onun hem Leylâ adıyla hem de Şifâ adıyla anıldığı anlaşılmaktadır. Yazının henüz yaygın olmadığı ve bilgilerin büyük ölçüde sözlü olarak aktarıldığı bu dönemde Şifâ bt. Abdullah'ın doğum tarihine dair kesin bir bilgi yer almamaktadır.

⁴⁷⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 6/104; Ebû Abdullâh Mus'ab b. Abdullâh Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebi Kureys* (Kahire: Darü'l Ma'arif, ts.), 374.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 7/162; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/428.

Annesi Fâtıma bt. Vehb,⁴⁸¹ babası ise Abdullah b. Abdüşşems'tir.⁴⁸² Hz. Ömer ile akraba olan⁴⁸³ Şifâ bt. Abdullah Kureyş kabilesinin Benî Adî koluna mensuptur.⁴⁸⁴

Kaynaklarda Şifâ bt. Abdullah'ın iki evlilik yaptığına dair rivayetler bulunmaktadır. Mekke döneminde Ebû Hasme b. Huzeyfe ile evlenmiş ve bu evlilikten Süleyman adında bir oğlu dünyaya gelmiştir.⁴⁸⁵ Ebû Hasme'nin vefatının ardından onun kardeşi Merzûk ile evlendiği ve bu evlilikten de Ebû Hâkim adlı bir oğlunun olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁸⁶ Bunun yanı sıra Şifâ bt. Abdullah'ın bir kız çocuğunun bulunduğuna dair bilgiler de yer almakla birlikte bu kızının hangi evliliğinden dünyaya geldiği konusunda kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır.

Şifâ bt. Abdullah'ın İslâm'ı nasıl ve kim aracılığı ile kabul ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte, Mekke'de İslâm'ı kabul ettiği ve hatta ilk Müslümanlar arasında yer aldığı rivayet edilmektedir.⁴⁸⁷ Mekke'den Medine'ye gerçekleştirilen hicrette de ilk muhacirler arasında bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁸ Medine'ye hicretinin ardından Hz. Peygamber tarafından kendisine özel ilgi gösterilmiş ve ailesiyle birlikte Medine'de Hakkâkîn olarak bilinen oymacılar ve zanaatkarların bulunduğu bölgede kendisine tahsis edilen bir eve yerleştirilmiştir.⁴⁸⁹

Şifâ bt. Abdullah ile Hz. Peygamber arasında samimiyete dayanan özel bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Rivayetlere göre Hz. Peygamber zaman zaman dinlenmek amacıyla onun evine gider ve burada kaylûle yapardı. Hatta Şifâ bt. Abdullah, Hz. Peygamber'in daha rahat istirahat edebilmesi için ona bir yatak ve örtü hazırlamıştır. Bu yatak ve örtü daha sonraki yıllarda onun ailesi tarafından muhafaza edilmiş, nihayetinde Emevî halifesi Mervân b. Hakem tarafından satın alınmıştır.⁴⁹⁰

Hz. Peygamber'in Şifâ bt. Abdullah'ın evine yalnızca dinlenme amacıyla gittiği düşünülmemelidir. Bu ziyaretler sırasında Hz. Peygamber ile Şifâ bt. Abdullah arasında ilmî sohbetlerin gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum Şifâ bt. Abdullah'ın

⁴⁸¹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 10/254; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 7/162.

⁴⁸² İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1868.

⁴⁸³ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 153.

⁴⁸⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 10/254; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 7/162.

⁴⁸⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 6/104; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 4/1869.

⁴⁸⁶ Harun Yıldırım, *Kadın Şahsiyetler ve Hanım Sahâbîler* (İstanbul: Mercan Kitap, 2016), 319; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 10/254.

⁴⁸⁷ Zübeyrî, *Nesebi Kureyş*, 374; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/428.

⁴⁸⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 10/254.

⁴⁸⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 6/104; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 7/162.

⁴⁹⁰ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1869; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 7/162.

doğrudan Hz. Peygamber ile gerçekleştirdiği bu sohbetler sayesinde ilmî açıdan kendisini geliştirmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Şifâ bt. Abdullah'ın yakın ilişki içerisinde olduğu kişiler yalnızca Hz. Peygamber ile sınırlı değildir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de onun görüş ve düşüncelerine önem verdiği bazı meselelerde kendisine danıştıkları rivayet edilmektedir. Nitekim kaynaklar, özellikle Hz. Ömer'in bazı konularda Şifâ bt. Abdullah'ın bilgi ve görüşlerine başvurduğunu göstermektedir. Hatta Hz. Ömer hilafeti döneminde Şifâ bt. Abdullah'ı muhtesip olarak görevlendirmiştir.⁴⁹¹ Muhtesiplik, çarşı ve pazarların denetlenmesini kapsayan önemli bir görev olup günümüzde kısmen zabıta teşkilatına benzetilebilir. Bu görev ciddi bir adalet anlayışı ve ilmî birikim gerektirdiğinden Hz. Ömer'in Şifâ bt. Abdullah'ın ilmî yetkinliğini ve güvenilirliğini takdir ederek onu bu göreve layık gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁹² Bu durum dönemin genel olarak erkek egemen toplumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda Şifâ bt. Abdullah'ın sahip olduğu ilmî ve sosyal itibarı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Şifahî kültürün hâkim olması ve vakıaların kesin olarak kayda geçirilememesi sebebiyle Şifâ bt. Abdullah'ın vefat tarihine dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte mevcut rivayetlerden onun Hz. Ömer'in hilafeti döneminde vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁹³

2.4.2.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Şifâ bt. Abdullah'ın söz konusu dönemde nasıl öğretmen olarak öne çıktığını ve bu ilmî birikime nasıl sahip olduğunu daha iyi anlayabilmek için, yaşadığı toplumun ve dönemin şartlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu nedenle konunun daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi amacıyla Cahiliye dönemindeki eğitim faaliyetleri ile kadının toplumsal konumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Cahiliye döneminde kadınların toplumsal konumu genellikle erkeğe hizmet eden bir düşünce yapısı içerisinde değerlendirilmekteydi. Bu dönemde kadınların fikir beyan etmeleri veya toplum içinde aktif bir rol üstlenmeleri oldukça sınırlıydı.⁴⁹⁴ Kadınların temel görevi daha

⁴⁹¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1869; Cengiz Kallek, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/135.

⁴⁹² Bu konuda farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayetlerin bir kısmına göre söz konusu görevlendirme Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Bazı rivayetlerde ise bu görevlendirmenin Hz. Ömer döneminde gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bir başka rivayete göre ise Hz. Peygamber tarafından yapılan bu tayin, Hz. Ömer döneminde değiştirilmeden aynı şekilde devam ettirilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz.; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 779.

⁴⁹³ Aynur Uraler, "Şifâ bint Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/138.

⁴⁹⁴ M. Faruk Bayraktar, "İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 82.

çok günlük işlerin yürütülmesi ve çocuk dünyaya getirmek olarak görülmekteydi. Nitekim dönemin toplumsal anlayışı Hz. Ömer'e atfedilen şu sözlerle daha iyi anlaşılmaktadır: *“Cahiliye devrinde kadına hiç değer vermezdik. İslam gelip Allah'ın onlardan söz ettiğini görünce onların üzerimizde birtakım hakları olduğunu anladık.”*⁴⁹⁵

Hız. Ömer'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere kadınlar İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte toplum nazarında değır kazanmaya başlamıştır. İslam dini, kadın ve erkeğin insanî değır bakımından eşitliğine vurgu yapmış ve erkeklerin kadınları yok sayan anlayışının doğru olmadığını ortaya koymuştur. Bu anlayışın toplum tarafından benimsenmesinin ardından kadınlar sosyal hayatın farklı alanlarında daha görünür hâle gelmeye başlamışlardır. Aynı şekilde toplumun inşasında önemli bir yere sahip olan eğitim faaliyetlerinde de kadınların aktif olarak rol almaya başladıkları görülmektedir.

Kadınların Cahiliye dönemindeki sorumluluklarının dışında farklı görevler üstlenmeye başlaması yavaş yavaş inşa edilecek olan İslam medeniyetinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Zira Cahiliye döneminin geniş ve köklü etkisinin kısa sürede tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmadığından Hz. Peygamber'in yanında birçok sahâbî de bu eğitim faaliyetlerinde yer almıştır. Sadece okuma-yazma öğretimi değil sosyal hayatın farklı alanlarında yeteneğı ve bilgisi bulunan sahâbe, Hz. Peygamber'in isteğıyle bu bilgilerini diğer kişilerle paylaşmışlardır. Hz. Peygamber'in görevlendirdiğı bu isimlerden biri de Şifâ bt. Abdullah olmuştur.

Şifâ bt. Abdullah, Cahiliye toplumunun kadınlara yönelik baskıcı zihniyetine rağmen kendisini oldukça iyi yetiştirmiş donanımlı bir hanımdır. Toplum içerisinde özellikle sahip olduğu okuma-yazma becerisi ile öne çıkan bir isimdir. Belâzürî'nin belirttiğı ve birçok İslam tarihçisinin kabul ettiğı görüşe göre Hz. Peygamber, peygamber olarak görevlendirildiğinde sadece 17 kişi okuma-yazma bilmektedir. Belâzürî bu isimleri tek tek sayarken kadınlardan sadece Şifâ bt. Abdullah'ın adına yer vermektedir. Bu durum, Şifâ bt. Abdullah'ın Cahiliye döneminde okuma-yazma bilen tek kadın olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁹⁶

Şifâ bt. Abdullah'ın okuma-yazmayı nerede ve kimden öğrendiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşılık Hz. Peygamber'in onu öğretmen olarak görevlendirdiğı hususu kaynaklarda açık bir şekilde yer almaktadır. Rivayete göre Hz. Peygamber, Şifâ bt. Abdullah'tan eşi Hz. Hafsa'ya nemle duasını öğretmesini istemiştir.⁴⁹⁷ Bu isteğini ifade ederken de *“Hafsa'ya yazı yazmayı öğrettiğın gibi nemle duasını da öğretmez*

⁴⁹⁵ Bayraktar, “İslâm'a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi”, 82.

⁴⁹⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 454.

⁴⁹⁷ Nemle: İnsan vücudunda oluşan yara ve kabarcıklara verilen bir isimdir. Bu durumun “nemle” (karınca) olarak adlandırılmasının nedeni, hastanın o bölgede karıncaların dolaşıyormuş ve ısırıyormuş gibi bir his duymasıdır. İbn Kayyim, *Zâdü'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, 4/169.

misin?” buyurmuştur.⁴⁹⁸ Hz. Peygamber’in bu ifadesinden anlaşıldığı üzere Şifâ bt. Abdullah, Hz. Hafsa’ya nemle duasını öğretmeden önce ona yazı yazmayı öğreterek onun öğretmeni olmuştur.⁴⁹⁹

Hz. Hafsa, akrabalık ilişkilerinin sağladığı kolaylıklar sayesinde küçük yaşta Şifâ bt. Abdullah’tan okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Bu durum Peygamber Efendimiz ile evlenmeden önce Hz. Hafsa’nın okuma ve yazma bilgisine sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Şifâ bt. Abdullah’ın Hz. Hafsa’ya öğretmenlik yapması doğrudan Hz. Peygamber’in görevlendirmesiyle değil bu evlilik öncesinde gerçekleşmiş bir süreçtir. Erken dönemde gerçekleşen bu eğitim faaliyeti çerçevesinde Şifâ bt. Abdullah’ın dönemin şartları dikkate alındığında ilk kadın yazı öğretmenlerinden biri olarak kabul edilmesi mümkündür.⁵⁰⁰

Şifâ bt. Abdullah’ın doğrudan öğretmen olarak görevlendirilmesine konu olan olay Hz. Peygamber’in onun sahip olduğu tıp bilgisini Hz. Hafsa’ya öğretmesini istemesiyle gerçekleşmiştir. Şifâ bt. Abdullah, Cahiliye döneminde de rukye yapan hanımlar arasında yer almaktaydı. Hicretten sonra bir gün Hz. Peygamber’i ziyaret ettiğinde Cahiliye döneminden beri bildiği bazı rukyeler bulunduğunu ve bunları kendisine aktarmak istediğini ifade etmiştir. Şifâ bt. Abdullah’ın bildiği rukyeleri inceleyen Hz. Peygamber, bunların İslâm’a aykırı bir unsur içermediğini görünce bu bilgileri Hz. Hafsa’ya da öğretmesini söylemiştir.⁵⁰¹

Hz. Peygamber’in söz konusu rukyeleri önce kontrol etmek istemesi dikkat çekici bir husustur. Zira Cahiliye döneminde rukye, bir işin gerçekleşmesi veya bir hastalığın iyileşmesi amacıyla tabiatüstü güçlere başvurmayı ve çeşitli dualar okumayı ifade etmekteydi. Bununla birlikte bu dönemde yapılan bazı rukyelerde şirk unsuru içeren ifadeler bulunduğundan İslâm dininde bu tür uygulamaların bir kısmı sakıncalı görülmüştür. Buna karşılık şirk unsuru içermeyen ve Allah’a dua niteliği taşıyan rukyelerin okunmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in nazar, zehirli hayvan sokması ve nemle gibi durumlarda rukyeye izin verdiği bilinmektedir. Bu bağlamda bir hadisinde “*Okuyarak tedavi etme usulü göz değmesinden ve zehirli böceklerin sokmasından başka (hiçbir hastalıkta bu iki hastalık kadar olumlu tesire sahip değildir)*” buyurduğu rivayet edilmektedir.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr-et-Taberânî*, 24/313; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, 8/201.

⁴⁹⁹ Şakir Gözütok, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”, *Dini Araştırmalar* 19/49 (24 Kasım 2016), 183.

⁵⁰⁰ Selçuk Coşkun, “Yetişkin Eğitimi Bağlamında Hz. Peygamber’in Kadınları Eğitim Siyaseti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (30 Aralık 2006), 87.

⁵⁰¹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, 4/1869; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr-et-Taberânî*, 24/316.

⁵⁰² Ebû Dâvûd, *Sünen*, 4/10.

Şifâ bt. Abdullah'ın rukye sırasında okuduğu dua “Allah'ın adıyla. Ağızlarından çıkan zarar kimseye dokunmasın. Allah'ım! Ey insanların Rabbi, sıkıntıyı gider.” şeklindedir.⁵⁰³ Rivayetlere göre Şifâ bt. Abdullah bu duayı yedi kez zencefil çubuğunun üzerine okur, ardından onu temiz bir yere koyar ve Taif'ten getirilen bir taşla sürerek nemle hastalığının bulunduğu bölgeye uygulardı.⁵⁰⁴

Şifâ bt. Abdullah'ın rukye uygulamasında sadece dua okuyarak insanları tedavi ettiğini söylemek doğru olmayacaktır. Zira o, dua ile birlikte çeşitli maddeler kullanarak bir tür ilaç hazırlamakta ve tedavi sürecinde bunlardan faydalanmaktadır. Bu durum, onun bitkileri tanıma konusunda bilgi sahibi olduğunu ve yalnızca hastalıkların tedavisi değil aynı zamanda ilaç hazırlama konusunda da belirli bir tecrübeye sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kaynaklarda Şifâ bt. Abdullah'ın nemle hastalığı dışında tıp alanında başka faaliyetlerine dair açık bilgilere rastlanmamaktadır. Ancak bu durum, onun tıp alanında başka faaliyetler gerçekleştirmediği anlamına gelmemektedir. Zira dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bitkileri tanıyan, tedavi yöntemleri uygulayan ve ilaç hazırlayabilen bir kişinin bilgisini yalnızca tek bir hastalıkla sınırlı tutmuş olması pek muhtemel görünmemektedir.

Şifâ bt. Abdullah'ın Hz. Peygamber döneminde öğretmenlik faaliyetlerinde bulunduğu bilinmekle birlikte hangi konularda ders verdiği, yetiştirdiği öğrencilerin sayısı ve kimler oldukları hususunda kaynaklarda ayrıntılı bilgilere rastlanmamaktadır.

Rivayetlerde Şifâ bt. Abdullah'ın öğrencisi olarak açıkça zikredilen tek isim Hz. Hafsa'dır. Ancak bu Şifâ bt. Abdullah'ın başka öğrencilere sahip olmadığını kesin olarak göstermez. Erken dönem İslâm toplumunda ilmî bilgiler genellikle sözlü aktarılmış ve yazılı kayda geçmemiştir. Bu nedenle günümüze ulaşan bilgiler sınırlıdır. Okuma-yazma bilen nadir kadınlardan biri olan ve tıbbi bilgi birikimiyle Hz. Peygamber tarafından takdir edilen Şifâ bt. Abdullah'ın eğitim faaliyetlerini yalnızca Hz. Hafsa ile sınırlı düşünmek isabetli görünmemektedir. Özellikle kadınların eğitim imkânlarının sınırlı olduğu bir dönemde bu bilgi ve tecrübeyi çevresindeki başka kadınlara aktarmış olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla isimleri kaynaklarda geçmese de Şifâ bt. Abdullah'tan istifade eden başka kişiler bulunmuş olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Her ne kadar Şifâ bt. Abdullah'ın hayatı ve öğretmenlik faaliyetlerine dair bilgiler sınırlı olsa da Asr-ı Saâdet'te sahip olduğu konumu, üstlendiği görevler ve topluma sunduğu hizmetler sayesinde İslam tarihinde dikkat çeken hanım sahâbiler arasında yer almıştır. Onun faaliyetleri,

⁵⁰³ Nisâbü'rî, *el-Müstedrek âle's-Sahihayn*, 4/63.

⁵⁰⁴ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1869.

Asr-1 Saâdet döneminde kadınların kendi köşelerine çekilip yaşamadıklarını; aksine yetenekleri ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sosyal hayatın çeşitli alanlarında aktif roller üstlendiklerini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

2.4.3. Übey b. Ka'b

2.4.3.1. Aile ve eğitim hayatı

Nesebi Übey b. Ka'b b. Kays b. Ubeyd b. Zeyd b. Muâviye b. Amr b. Mâlik b. en-Neccâr el-Ensârî el-Hazrecî'dir.⁵⁰⁵ Kaynaklarda sahâbenin büyük bir kısmında olduğu gibi Übey b. Ka'b'ın da doğum tarihi ve câhiliye dönemi hayatına dair ayrıntılı bilgilere yer verilmemektedir. Ancak mevcut verilerden hareketle onun Medine'de doğduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o Hazrec kabilesinin Neccâroğulları koluna mensuptur.⁵⁰⁶

Übey b. Ka'b'ın Ebû'l-Münzir ve Ebû't-Tufeyl şeklinde iki künyesi bulunmaktadır.⁵⁰⁷ Künyelerine ek olarak toplum içerisinde çeşitli lakaplarla da anılmıştır. "Seyyidü'l-Müslimîn", "Seyyidü'l-Kurrâ" ve "Seyyidü'l-Ensâr" bu lakaplar arasında yer almaktadır. Bu unvanlar onun toplum nezdindeki ilmî ve sosyal konumunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim "kurrânın efendisi" anlamına gelen Seyyidü'l-Kurrâ lakabı onun Kur'an'ı en iyi okuyan sahâbîlerden biri olması sebebiyle Hz. Peygamber'in "*Ümmetimin Allah'ın kitabını en iyi okuyanı Übey'dir*" şeklindeki ifadesine dayanmaktadır.⁵⁰⁸ Ensar toplumu içerisinde Kur'an ve fıkıh alanındaki birikimiyle öne çıkması onun "Seyyidü'l-Ensâr" olarak anılmasına neden olmuştur.⁵⁰⁹ Ayrıca Hz. Ömer'in kendisini "Müslümanların efendisi" olarak nitelendirmesi de "Seyyidü'l-Müslimîn" lakabıyla anılmasına katkı sağlamıştır.⁵¹⁰

Übey b. Ka'b'ın câhiliye dönemi hayatına dair en dikkat çekici bilgi onun okuma-yazma bilmesi ve Tevrat ile İncil gibi kutsal metinlere vâkıf olmasıdır.⁵¹¹ Bu durum onun Medine'de Yahudilerin eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren Beytülmidrâs'a gitmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁵¹² Burada okuma-yazma öğrenmiş aynı zamanda dinî ilimlerle meşgul olarak Tevrat ve İncil hakkında bilgi edinmiş olması muhtemeldir.

⁵⁰⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/462; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/308.

⁵⁰⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/236; A. Rippin, "Ubayy b. Ka'b", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)* (Leiden, 2004 1986), 10/764.

⁵⁰⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 261; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/168.

⁵⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/308; M. Mustafa el-A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1398), 35.

⁵⁰⁹ Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/272.

⁵¹⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 1/256; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/168.

⁵¹¹ el-A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî*, 36; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 26; Erul, "Übey b. Kâ'b", 42/273.

⁵¹² Ahmet Önkâl, "Beytülmidrâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/95.

Übey b. Ka‘b’ın yaşadığı cahiliye toplumunda daha öncelikli meşguliyetler nedeniyle sosyokültürel meselelerin gündeme gelmediği bilinmektedir.⁵¹³ Bu bağlamda onun içinde bulunduğu toplumun genel yapısından ayrıştığı açıkça görülmektedir. Zira Übey b. Ka‘b Medine’de Yahudi ve Hristiyanlar gibi farklı dinî ve kültürel çevrelerle etkileşim içerisinde bulunmuştur. Bu etkileşim onun kültürler arasında bir tür bilgi alışverişine dahil olduğunu göstermektedir. Okuma-yazma bilen kişi sayısının son derece sınırlı olduğu bir dönemde diğer dinlerin kutsal metinlerini incelemesi ve anlamaya çalışması onun entelektüel seviyesinin yaşadığı toplumun ortalamasının üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle Übey b. Ka‘b ilmî merakı ve araştırmacı yönü sayesinde toplum içerisinde kendine has bir konum elde ederek bu yönüyle temayüz etmiştir.

Medinelilerin Hz. Peygamber ile Akabe’de gerçekleştirdikleri buluşmanın ardından eğitim ve tebliğ faaliyetleri için Mus‘ab b. Umeyr’in Medine’ye gönderilmesi Übey b. Ka‘b’ın hayatında büyük bir etki meydana getirmiştir. Nitekim o Mus‘ab b. Umeyr’in daveti sonucunda İslam’ı kabul etmiş ve Hz. Peygamber’in hicretinden önce Müslüman olmuştur. Ayrıca II. Akabe Biatı’na katılarak Hz. Peygamber’e olan bağlılığını resmî olarak ifade etmiştir.⁵¹⁴

Onun Müslüman olmasını kolaylaştıran unsurlardan biri de İslam öncesinde kutsal metinler hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Zira bu metinlerde yeni bir peygamberin geleceğine dair bilgilerin yer alması ve Medine’de bir arada yaşadığı Yahudilerin de benzer beklentileri dile getirmeleri Übey b. Ka‘b’ın bu fikre aşina olmasını sağlamıştır.

Ayrıca cahiliye döneminde kutsal kitaplara yönelmiş olması onun putperest inanç sisteminden rahatsızlık duyduğunu ve hakikati arayış içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Mus‘ab b. Umeyr’in tebliğiyle karşılaştığında İslam’ı hızlı bir şekilde kabul etmesi mevcut din anlayışını yeterli bulmaması ve İslam’ı daha makul görmesiyle açıklanabilir.

Müslüman olduktan sonra İslam’ın çeşitli alanlarında aktif rol alan Übey b. Ka‘b Hz. Peygamber’in katıldığı bütün gazvelerde yer almıştır.⁵¹⁵ Kaynaklarda fiziksel özellikleri ne uzun ne kısa boylu olduğu ve yaşlılığında saç ve sakalını boyamayıp beyaz haliyle bıraktığı şeklinde tasvir edilmektedir.⁵¹⁶

Übey b. Ka‘b’ın hayatı boyunca devam eden sıtma hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber’in “*Mümine isabet eden her hastalık onun günahlarına kefarettir*” buyurması üzerine Übey b. Ka‘b bu müjdeyi dikkate alarak Allah’a

⁵¹³ Malek Bennabi, *Le Phenomene Coranique* (Beyrut; Lübnan: The Holy Koran Publishing House, 1980), 78.

⁵¹⁴ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, 1/66; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, 1/181.

⁵¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/308; el-A‘zamî, *Küttâbü’n-Nebî*, 35.

⁵¹⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, 261; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 3/462.

ibadetlerine engel olmayacak şekilde bu hastalığın ölümüne kadar devam etmesi için dua etmiştir. Bu duasının kabul edildiği ve vefatına kadar sıtma hastalığıyla yaşadığı aktarılmaktadır. Öyle ki rivayetler sıtma hastalığının onun mizacında sertlik meydana getirdiğine yer vermektedir.⁵¹⁷

Übey b. Ka‘b’ın vefat tarihi konusunda kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Söz konusu rivayetler 19/639,⁵¹⁸ 20/640,⁵¹⁹ 22/642,⁵²⁰ 30/650⁵²¹ ve 32/652⁵²² yılları şeklindedir. Bu tarihlerden bir kısmı Hz. Ömer dönemine bir kısmı ise Hz. Osman dönemine tekabül etmektedir. Ancak Hz. Osman döneminde Kur‘an’ın çoğaltılması sürecinde görev alan heyet içerisinde Übey b. Ka‘b’ın da bulunduğu rivayetler dikkate alındığında onun Hz. Osman döneminde vefat ettiği görüşü kabul edilmektedir.

2.4.3.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Hz. Peygamber’in ilk muhatapları olan sahâbe neslinin zekâ, kavrayış ve ilmî yeterlilik bakımından çeşitlilik arz eden bir topluluk olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber’in de bu çeşitliliğin farkında olarak sahâbeyi farklı alanlarda yönlendirdiği ve her birinin öne çıkan yönünü desteklediği görülmektedir. Bu çerçevede Übey b. Ka‘b’ın da sahip olduğu bilgi birikimi sayesinde toplum içerisinde çok yönlü görevler üstlendiği anlaşılmaktadır.

Übey b. Ka‘b’ın üstlendiği görevlerin başında vahiy kâtipliği gelmektedir.⁵²³ Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinin ardından vahyin yazıya geçirilmesi sürecinde öncü isimlerden biri olmuştur. Nitekim Medine’de Hz. Peygamber’in ilk vahiy kâtibi olarak zikredilmesi onun bu konudaki güvenilirliğini ve ilmî yeterliliğini ortaya koymaktadır. Okuma-yazma bilmesi ve Kur‘an’a olan hâkimiyeti onun bu göreve seçilmesinde belirleyici unsurlar arasında değerlendirilebilir. Bu durum aynı zamanda onun erken dönemde yazılı kültüre katkı sağlayan sahâbilerden biri olduğunu da göstermektedir.

Bununla birlikte Übey b. Ka‘b yalnızca vahiy kâtipliğiyle sınırlı kalmamış Hz. Peygamber’in resmî yazışmalarında da aktif görev üstlenmiştir. Yazılan belgelerin sonuna “bunu Übey b. Ka‘b yazdı” ibaresini ekleyen ilk kişi olması onun bürokratik işleyişte önemli bir rol üstlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁵²⁴ Nitekim Muhammed Hamîdullah’ın *Vesâiku’s-Siyâse* adlı eserinde yer alan tespitler birçok resmî belgenin altında

⁵¹⁷ Zehebî, Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ, 3/238; Kandehlevî, Hayâtü’s-Sahâbe, 1/622.

⁵¹⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, 1/69; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/345.

⁵¹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/345.

⁵²⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, 261; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, 1/69.

⁵²¹ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, 261.

⁵²² İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, 1/69.

⁵²³ İbn Sa‘d, *Kitabü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, 3/462; el-A‘zamî, *Küttâbü’n-Nebî*, 36.

⁵²⁴ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, 1/68; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fî Ma‘rifeti’s-Sahâbe*, 1/170.

onun isminin bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵²⁵ Bu durum Übey b. Ka'b'ın yalnızca ilmî değil aynı zamanda idarî ve diplomatik süreçlerde de etkin bir rol oynadığını göstermektedir.

Übey b. Ka'b'ın görev alanı bununla da sınırlı kalmamış aynı zamanda Hz. Peygamber'e gelen mektupların okunmasında da yer almıştır. Bu bağlamda Uhud Savaşı öncesinde Hz. Abbas'ın müşriklerin savaş hazırlıklarına dair gönderdiği mektubu bizzat Hz. Peygamber'e okuduğu ve Peygamber'in de bu bilginin gizli tutulmasını istediği rivayet edilmektedir.⁵²⁶ Bu örnek Hz. Peygamber nazarında onun kritik bilgilerin kendisine emanet edilecek kadar güvenilir bir kişi olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu tür örnekler çoğaltılabilirse de konu bütünlüğünü korumak adına bunlarla yetinmek yeterli görülmüştür. Netice itibarıyla Übey b. Ka'b'ın, Hz. Peygamber'in yazı işlerinde yer alması onu adeta Peygamber'in sırlarına vakıf bir konuma taşımıştır. Bu sürekli yakınlık onun Hz. Peygamber'den doğrudan ilmî birikim elde etmesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla onun ilerleyen süreçte örnek alınan bir muallim olarak öne çıkması bu birikimin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Übey b. Ka'b'ın ilmî faaliyetleri içerisinde en dikkat çekici alanlardan biri Kur'an bilgisidir. Rivayete göre Hz. Peygamber bir gün onu çağırarak *"Allah bana sana Kur'an okumamı emretti"* buyurmuştur. Bu hitap karşısında büyük bir sevinç yaşayan Übey b. Ka'b, *"Allah benim adımla sana özel olarak zikretti mi?"* şeklinde bir soru yöneltmiş Hz. Peygamber'in olumlu cevabı üzerine duygulanarak ağlamıştır. Akabinde Hz. Peygamber'in ona Beyyine sûresini okuduğu nakledilmektedir.⁵²⁷ Bu hadise onun ilahî hitaba mazhar olan özel şahsiyetlerden biri olduğunu göstermektedir.

Übey b. Ka'b aynı zamanda Kur'an'ın muhtevasına derinlemesine vâkıf bir âlimdir. Nitekim bir gün Hz. Peygamber ona *"Ey Ebü'l-Münzir! Allah'ın kitabından ezberinde bulunan hangi âyetin daha büyük olduğunu bilir misin?"* şeklinde bir soru yöneltmiştir. Übey b. Ka'b'ın önce *"Allah ve Resûlü daha iyi bilir"* şeklinde cevap vermesi üzerine Hz. Peygamber sorusunu tekrar etmiş; bunun üzerine Übey b. Ka'b, söz konusu âyetin Âyetü'l-Kürsî olduğunu ifade etmiştir. Bu cevabı tasvip eden Hz. Peygamber onun göğsüne dokunarak *"Vallahi ilmini bereketli kılsın ey Ebü'l-Münzir"* buyurmuştur.⁵²⁸ Bu rivayet Übey b. Ka'b'ın Kur'an bilgisi konusundaki derinliğini ve Hz. Peygamber tarafından bizzat takdir edildiğini göstermesi

⁵²⁵ Muhammed Hamîdullah, *Mecmû'atü'l Vesâ'iki's Siyâsiyye li'l Ahdi'n Nebvî ve'l Hilâfeti'r-Râşide* (Beyrut: Darü'n Nefâis, 1407), 152-278-305.

⁵²⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/204.

⁵²⁷ Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/237; el-A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî*, 35.

⁵²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 35/200; Kahraman Bulgurcu, "Übey b. Ka'b'ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri", *Amasya İlahiyat Dergisi*, (30 Haziran 2023), 121.

bakımından dikkat çekicidir. Aynı zamanda onun Kur'an âyetleri arasında fazilet ve anlam bakımından değerlendirme yapabilecek ilmî yetkinliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber'in, "*Ümmetim içerisinde Kur'an'ı en iyi bilen Übey b. Ka'b'tır*" şeklindeki ifadesi onun Kur'an ilmindeki otoritesini açıkça ortaya koyan bir başka rivayettir.⁵²⁹ Bu övgü yalnızca Hiz. Peygamber ile sınırlı kalmamış sahâbenin önde gelen isimlerinden Hiz. Ömer de benzer şekilde onun Kur'an konusundaki üstünlüğünü dile getirmiştir. Hiz. Ömer'in "*Aramızda Kur'an'ı en iyi okuyan Übey b. Ka'b'tır.*" sözü, onun sahâbe içerisindeki ilmî konumunu pekiştiren önemli bir değerlendirmedir.⁵³⁰ Bu tür ifadeler Übey b. Ka'b'ın kıraat ilmindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Übey b. Ka'b'ın Kur'an ilminde otorite olarak kabul edilmesinin temelinde Kur'an'ı doğrudan Hiz. Peygamber'den "arz" yöntemiyle öğrenmiş olması yatmaktadır.⁵³¹ Arz yöntemi, öğrencinin Kur'an'ı hocasına okuyarak sunması ve hocanın bu okuyuşu tashih etmesi esasına dayanmaktadır. Bu yöntem öğrenilen bilginin doğruluğunu garanti altına alan en güvenilir yollar arasında kabul edilmektedir. Übey b. Ka'b'ın Kur'an'ı baştan sona Hiz. Peygamber'e arz etmiş olması onun kıraat ilmindeki yetkinliğini sağlam temellere oturtmuştur. Bu durum, onu sonraki nesiller için doğrudan Peygamber tasdikinden geçmiş bir otorite haline getirmiştir.

Kur'an'a olan bağlılığı hayatının tamamına yansıyan Übey b. Ka'b'ın Kur'an'ı kısa sürede hatmedebilecek düzeyde bir hâkimiyete sahip olduğu da rivayet edilmektedir. Onun sekiz gün içerisinde hatim yapabilmesi hem ezber gücünü hem de metne olan hâkimiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁵³² Kıraat imamlarının öncülerinden biri olarak kabul edilmesi de bu birikimin tabii bir sonucudur. Nitekim Hiz. Ömer ile arasında geçen bir diyalog onun bu alandaki özgüvenini ve ilmî birikimini ortaya koymaktadır. Hiz. Ömer'in bir kıraati kabul etmemesi üzerine Übey b. Ka'b'ın, "*Sen Medine çarşısında ticaretle meşgulken ben bu bilgileri Hiz. Peygamber'den öğreniyordum*" şeklindeki ifadesi, onun doğrudan kaynağa dayanan bilgisine işaret etmektedir.⁵³³

Übey b. Ka'b'ın Kur'an ilmindeki otoritesini gösteren bir diğer husus, onun Hiz. Peygamber döneminde Kur'an'ı ezberleyen az sayıdaki isimler arasında yer almasıdır.⁵³⁴ Bu dönemde Kur'an'ı ezberlemek yalnızca metni hafızada tutmak değil aynı zamanda içeriğine de tam anlamıyla hâkim olmak anlamına gelmektedir. Bu sebeple Hiz. Peygamber'in "*Kur'an'ı*

⁵²⁹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, c. 1/66; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/170.

⁵³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/237.

⁵³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/236; Rippin, "Ubayy b. Ka'b", 765.

⁵³² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/464; Rippin, "Ubayy b. Ka'b", 765.

⁵³³ Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, 2/105.

⁵³⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 2/307; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/237.

dört kişiden öğreniniz” buyurarak Übey b. Ka‘b’ı bu isimler arasında zikretmesi onun ilmi güvenilirliğinin en açık göstergelerinden biridir.⁵³⁵ Bu yönüyle Übey b. Ka‘b Kur’an öğretiminde referans kabul edilen isimlerden biri haline gelmiştir.

Öte yandan Übey b. Ka‘b’ın Kur’an’ı yazıya geçirme faaliyetinde de önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Yazının ve belgelemenin yaygın olmadığı bir dönemde Hz. Peygamber’in izniyle Kur’an’ı yazılı hale getirmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan ve “Übey b. Ka‘b mushafı” olarak anılan metin daha sonraki dönemlerde önemli bir kaynak olmuştur.⁵³⁶ Nitekim Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen çoğaltma faaliyetlerinde bu mushafın esas alınan metinler arasında yer aldığı ifade edilmektedir. Bu durum onun Kur’an’ın aktarılması sürecindeki kritik rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

Übey b. Ka‘b, Hz. Peygamber döneminde yalnızca Kur’ân bilgisi ile öne çıkan bir sahâbî değildir. Aynı zamanda fetva verme yetkinliği ile de dikkat çekmiştir. Kaynaklarda onun fetva verebilme yeterliliğini gösteren çeşitli örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri şu şekildedir: Hz. Peygamber bir Cuma günü Tebareke Suresi’ni okurken Ebu’d-Derda veya Ebu’z-Zerr Übey b. Ka‘b’a bir işaretle sûrenin ne zaman indirildiğini sormuştur. Übey b. Ka‘b bu esnada sessiz kalınmasını istemiş ve namaz sonrasında soruya karşılık olarak *“bugünkü namazından bu lakırdıdan başka nasibin yok!”* cevabını vermiştir. Soru sahibi bu durumu Hz. Peygamber’e iletmış ve Hz. Peygamber Übey b. Ka‘b’ın doğru söylediğini tasdik etmiştir.

Bu olay, Übey b. Ka‘b’ın Hz. Peygamber’in sağlığında fetva verebilme yetisine sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde sahip olduğu ilmi kabiliyetin yüksek düzeyde olduğunu delilidir. Dolayısıyla Übey b. Ka‘b sadece Kur’ân okuma ve ezberleme konusundaki uzmanlığı ile değil aynı zamanda dini hükümleri doğru bir şekilde değerlendirme yeteneği ile de sahâbe arasında öne çıkan bir figür olarak kabul edilmiştir.

Übey b. Ka‘b Hz. Peygamber döneminde öğretmenlik yetkinliği ve fetva verebilme kapasitesi ile de dikkat çekmiştir. Öğretmenlik öncelikle alanında derin bir uzmanlık gerektirir; aynı zamanda öğretmen olarak görevlendiren otoritenin beklentilerini karşılayacak düzeyde ilmi yeterliliğe sahip olmayı zorunlu kılar. Bu bağlamda Übey b. Ka‘b Kur’ân konusunda elde ettiği otorite ve kendi alanında bir mushaf sahibi olması ile bu kriterleri fazlasıyla karşılamıştır. Übey b. Ka‘b’ın okur-yazar olması Hz. Peygamber’in vahiy katibi olarak görev yapması ve Kur’ân’ı doğrudan Hz. Peygamber’in huzurunda okuyup düzelterek alması onun ilmi liyakatini

⁵³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/322.

⁵³⁶ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrut: y.y., 1417/1997), 44; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an / Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, 1/27.

pekiştirmiştir. Bu özellikleri onun öğrenmeye, öğrendiklerini yaşamaya ve başkalarına aktarmaya olan yatkınlığını açıkça göstermektedir.

H. Peygamber Übey b. Ka'b'ın sahip olduğu bu ilmi birikimi takdir ederek ilim öğrenmek isteyen kişileri onun yanına yönlendirmiştir. Übey b. Ka'b, H. Peygamber'in görevlendirmesi ile Medine'ye gelen ihtida heyetlerine uzun bir süre öğretmenlik yapmıştır. Özellikle Senet'ül Vüfûd olarak adlandırılan h. 9 ve 10. yıllarında Medine'ye gelen heyetler Übey b. Ka'b'ın ders verdiği gruplar arasında yer almıştır.⁵³⁷

Bu heyetlerden ilki, Kahtanilere mensup Ezd kabilesinin Âmir boyuna bağlı bir heyet olup İslam'ı kabul ettikten sonra H. Peygamber'in emri ile Übey b. Ka'b'tan Kur'an öğrenmişlerdir.⁵³⁸ Benzer şekilde Gâmid kabilesinden on kişilik bir heyet Medine'ye gelerek İslam'ı kabul etmiş ve H. Peygamber'in talimatıyla Übey b. Ka'b'tan Kur'an dersleri almışlardır.⁵³⁹ Ayrıca Medine'ye gelen Havlan heyeti de Übey b. Ka'b'ın öğretimiyle Kur'an öğrenmiştir.⁵⁴⁰

Bunun yanı sıra Bahreyn halkından gelen heyet de H. Peygamber'in mektubu doğrultusunda Medine'de iken Übey b. Ka'b'tan Kur'an ve fıkıh dersleri almıştır. Bu heyet Abdullah b. Avf el-Eşec önderliğinde 20 kişi olarak Medine'ye gelmiş ve on gün boyunca Übey b. Ka'b ile birebir eğitim görmüştür.⁵⁴¹

Übey b. Ka'b Sakîf heyetinden Osman b. Ebi'l-As'a da Kur'an öğretmiştir. Osman b. Ebi'l-As, bir şeyler öğrenebilmek için önce H. Peygamber'e gitmiştir. Şayet O'nun meşgul olduğunu veya uyuduğunu görürse Übey b. Ka'b'a giderek doğrudan ondan bilgi almıştır.⁵⁴²

Übey b. Ka'b'ın öğretmenlik faaliyetlerine dair diğer kanıtlar arasında öğrencileri tarafından kendisine yapılan hediyeler de bulunmaktadır. Rivayetlere göre birisine Kur'an'dan bir şeyler öğrettiğinde öğrencisi bunun bir karşılığı olarak kendisine hediye vermek istemiştir. Übey b. Ka'b bu durumu H. Peygamber'e iletmış ve H. Peygamber hediye kabul etmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴³ Benzer bir olay da Tufeyl b. Amr kendisine öğretmenlik yapan Übey b. Ka'b'a yay hediye etmiştir. Übey b. Ka'b'da aldığı hediye göstermek için H. Peygamber'in yanına gitmiştir. H. Peygamber ise hediyein "cehennemden bir parça"

⁵³⁷ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 1/454.

⁵³⁸ Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, 2/208.

⁵³⁹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 1/298.

⁵⁴⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 8/119.

⁵⁴¹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 8/119.

⁵⁴² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 8/68.

⁵⁴³ Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 3/590.

olduğunu belirtmiş ve hediye almamasını söylemiştir.⁵⁴⁴ Bu bağlamda Übey b. Ka'b öğretmenlik yaptığı kişilerden herhangi bir maddi karşılık almamıştır.

Hiz. Peygamber önderliğinde gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri sayesinde Suffe eğitim kurumunda birçok alim, komutan ve yöneticinin yetiştiği görülmektedir. Übey b. Ka'b da bu çerçevede Hiz. Peygamber'e destek olan ve çoğunlukla mescitte ders veren bir sahâbî olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Cündeb b. Abdullah el-Becelî, Medine'ye ilim öğrenmek için geldiğinde Mescid-i Nebevî'de Übey b. Ka'b liderliğinde bir grupta Kur'ân öğrenmiştir⁵⁴⁵

Übey b. Ka'b, sadece farklı kabilelerden gelen heyetlere ve elçilere Kur'ân öğretmekle kalmamış aynı zamanda sahâbe ve tabiin nesline de öğretmenlik yapmıştır. Onun öğrencileri hem onun ilmi yetkinliğini hem de öğretmenlik vasfını doğrudan yansıtmaktadır. Başta sahâbenin önde gelen isimleri Abdullah b. Abbas olmak üzere⁵⁴⁶ Ebû Hureyre,⁵⁴⁷ Abdullah b. Sâib,⁵⁴⁸ Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa⁵⁴⁹ ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî⁵⁵⁰ gibi isimler Übey b. Ka'b'tan doğrudan ders almış ve onun ilmî birikimini sonraki nesillere taşımışlardır.

Übey b. Ka'b'ın çevresindeki insanlara verdiği “İnsanları anlayışlarına göre öğüt; dilini, anlayışsız veya ilgisiz kişiler için aşağılayıcı şekilde kullanma” öğüdü, onun eğitim felsefesini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, İmam Gazali'nin İhyâü Ulûmi'd Dîn adlı eserinde vurguladığı gibi, öğretmenin öğrencisinin kapasitesine uygun eğitim vermesi gerektiği ilkesini yansıtır. Öğrencinin anlayamayacağı bir düzeyde ders anlatmak veya konuları sürekli tekrara boğmak, öğrencinin derse olan ilgisini kaybetmesine yol açabileceğinden, öğretmenin kaçınması gereken bir yöntemdir.⁵⁵¹ Übey b. Ka'b da bu nedenle, eğitim sırasında öğrencilerin zihin kapasitelerinin üzerinde veya altında seviyede öğretim yapılmaması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Öğretmenlik, sabır ve özen gerektiren bir meslektir; öğrenci, anlatılan dersi birçok tekrara rağmen anlamasa bile öğretmen bıkkın veya küçümseyici bir tavır sergilememelidir. Bu bağlamda Übey b. Ka'b'ın “dilini, anlayışsız veya ilgisiz kişiler için aşağılayıcı şekilde kullanma” öğüdü, eğitici yaklaşımın önemini ve etkili öğretimin temel ilkelerini daha da anlamlı kılmaktadır. Öğretmenin, öğrencinin bilgi eksikliği veya ilgisizliği

⁵⁴⁴ Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 3/590.

⁵⁴⁵ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâtü'l-Kebir*, 3/465.

⁵⁴⁶ Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, 4/291; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. İbnü'l Fahhâm, *et-Tecrid li-Buğyeti'l-Mürîd fi'l-Kıraati's-Seb'a* (Mısır: Darü's Sahabe li't-Türas, 1426), 19.

⁵⁴⁷ İbnü'l Fahhâm, *et-Tecrid li-Buğyeti'l-Mürîd fi'l-Kıraati's-Seb'a*, 19; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/162.

⁵⁴⁸ Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, 4/291.

⁵⁴⁹ İbnü'l Fahhâm, *et-Tecrid li-Buğyeti'l-Mürîd fi'l-Kıraati's-Seb'a*, 19; Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, 4/291.

⁵⁵⁰ Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, 4/291.

⁵⁵¹ Hüccetü'l İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd Dîn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 1/57.

nedeniyle küçümseyici bir dil kullanmak yerine, anlayış ve uygun yöntemlerle rehberlik etmesi, öğrenme sürecinin etkinliğini artırır ve öğrencinin motivasyonunu korur.

Übey b. Ka'b, Hz. Peygamber döneminde elde ettiği derin Kur'an bilgisi, kıraat hâkimiyeti ve ilmî birikimi sayesinde Hulefa-i Raşidin döneminde de İslam toplumunun çeşitli alanlarında etkin roller üstlenmiştir. Sahip olduğu bu birikim özellikle öğretmenlik, fetva verme ve idarî görevlerde önemli katkılar sağlamıştır. Hz. Ebu Bekir döneminde Übey b. Ka'b fıkhi kapasitesi sayesinde istişare ve fetva kurulunda yer almıştır.⁵⁵² Aynı zamanda bu dönemde yalancı peygamberlerin ortaya çıkması, ridde olayları ve savaşlarda birçok hafız sahâbenin şehit düşmesi, Kur'an'ın yazılı olarak toplanmasını gerekli kılan temel etkenler arasında yer almıştır. Übey b. Ka'b'ın kıraat alanındaki bilgisi Kur'an'ın Mushaf hâline getirilmesi çalışmalarında aktif rol oynamasına neden olmuştur.⁵⁵³

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde de Übey b. Ka'b devlet kademesinde çeşitli görevler üstlenmiş, danışma meclisinde yer almış ve fetvalarıyla kadılık sorumluluğunu icra etmiştir. Nitekim Hz. Ömer'in Yahudilerle hazırlanan güvenlik ve sulh belgesini kaleme almış ve belgenin şahitlerinden biri olmuştur.⁵⁵⁴ Adaletle verdiği önemle öne çıkan Hz. Ömer'in gerektiğinde onun kararlarını dahi sorgulayabilecek cesarete sahip Übey b. Ka'b'ı kadı olarak görevlendirmesi oldukça anlamlıdır. Aynı dönemde güzel Kur'an okuması ve metne hâkimiyeti sayesinde teravih namazını cemaatle kıldıran ilk imam olarak da görevlendirilmiştir.⁵⁵⁵

Hz. Ömer döneminde İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte halka Kur'an öğretimi ve dini eğitim için öğretmenlere ihtiyaç duyulmuş ve bu doğrultuda Übey b. Ka'b sıkça görevlendirilmiştir. Ancak zaman zaman sağlık durumu nedeniyle fiilen bu görevleri yerine getiremeyeceği de olmuştur.⁵⁵⁶ Bununla birlikte Hz. Ömer, halka rehberlik etmek ve Kur'an hakkında sorulara cevap verecek kişiler tayin etmek amacıyla Übey b. Ka'b'ı yetkin bir öğretmen olarak işaret etmiştir. Örneğin Câbiye'de halka "*Kim Kur'an hakkında soru sormak isterse Übey b. Ka'b'a gitsin*" buyurmuştur.⁵⁵⁷

Hz. Osman döneminde de Übey b. Ka'b, Kur'an'ın çoğaltılması çalışmalarında aktif bir rol üstlenmiştir. Hz. Osman, Kur'an'ı toplamak ve çoğaltmak için Kureyş ve Ensar'dan 12

⁵⁵² Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 2/77.

⁵⁵³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 2/307; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî el-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, thk. Muhammed bin Lutfî es-Sibâ'a (Beyrut: İlmadat Şu'unu'l el-Mektebet, ts.), 4/331.

⁵⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/309; Kandehlevî, *Hayâtü's Sahâbe*, 2/77.

⁵⁵⁵ İbn Hacer el-Askânî, *Fethu'l Bâri Şerhu Sahîh el-Buhârî*, 4/250.

⁵⁵⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 2/307.

⁵⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 7/310.

kişiyi görevlendirmiştir. Bu kişiler arasında Übey b. Ka'b da yer almıştır.⁵⁵⁸ Sahip olduğu bilgi ve deneyim sayesinde Kur'an'ın güvenilir bir şekilde çoğaltılmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, ümmetin hidayete ermesi ve doğru yolu bulmasında sahâbe neslinin rehberliği son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda rivayet edilen “*Yıldızlar semanın emniyetidir. Yıldızlar kaybolduğunda semaya vaat edilen şey gelir. Ben de ashabım için bir emniyetim; ben vefat ettiğimde onlara vaat edilen şey gelecektir. Ahabım da ümmetim için bir emniyettir; ashabım gittiğinde ümmete vaat edilen şey gelir.*” hadisi, sahâbenin sonraki nesiller için bir güven ve istikamet kaynağı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁵⁹

Bu çerçevede, Kur'an ve çeşitli ilim dallarındaki derin vukufiyeti ile Übey b. Ka'b, sahâbe içerisinde ilmî birikimiyle öne çıkan şahsiyetlerden biri olmuştur. Sahip olduğu ilmî birikim, onu sahâbe hiyerarşisi içerisinde saygın ve otorite kabul edilen bir konuma taşımıştır.

Nitekim Übey b. Ka'b, Hulefa-i Raşidin döneminde de ilmî ve idarî sahalarda aktif rol üstlenmiş; öğretmenlik, fetva ve kadılık görevlerinin yanı sıra Kur'an'ın cem'i ve çoğaltılması gibi son derece kritik süreçlerde sorumluluk almıştır. Bu görevler esnasında edindiği tecrübe ve birikim, onun ilmî otoritesini daha da pekiştirmiştir.

Sonuç itibarıyla Übey b. Ka'b, hem Hz. Peygamber döneminde hem de sonrasında üstlendiği ilmî ve eğitsel roller sayesinde Kur'an ilimleri başta olmak üzere İslam ilim geleneğinin teşekkülünde önemli katkılar sağlamıştır. Yetiştirdiği öğrenciler ve ortaya koyduğu öğretim anlayışıyla ilmî mirasının sonraki nesillere aktarılmasına öncülük etmiştir. Bu yönüyle o, Medine tefsir ekolünün şekillenmesinde belirleyici bir şahsiyet olarak değerlendirilmektedir.

2.4.4. Üseyd b. Hudayr

2.4.4.1. Aile ve eğitim hayatı

Üseyd b. Hudayr'ın nesebi Üseyd b. Hudayr b. Simâk b. Atık b. Râfi b. İmrü'l-Kays b. Mâlik b. Zeyd b. Abdüleşhel⁵⁶⁰ b. Cüşeym b. Hâris b. Hazrec b. Amr b. Mâlik b. Evs⁵⁶¹ el-Ensârî el-Eşhelî⁵⁶² şeklinde zikredilmektedir. Kendisi Ensar'ın iki ana kolundan biri olan Evs kabilesinin bir boyu kabul edilen Abdüleşheloğulları'na mensuptur.⁵⁶³ Ancak onun doğum tarihine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

⁵⁵⁸ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/466.

⁵⁵⁹ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 4/1961.

⁵⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/558.

⁵⁶¹ Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni b. el-Bağdâdî İbn Kâni, *Mu'cemü's-Sahâbe*, thk. Salâh bin Sâlim el-Misrâfî (Medine: Mektebetü'l-Gurebâ'i'l-Eseriyye, 1418/1997), 1/38.

⁵⁶² İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 1/92.

⁵⁶³ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 10/251.

Annesi Ümmü Üseyd bt. es-Seken olup hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.⁵⁶⁴ Buna karşılık babası Hudayr cahiliye döneminde vefat etmiş olmasına rağmen kaynaklarda hakkında daha fazla bilgi mevcuttur. Elde edilen bilgilerden onun kabilesi içinde saygın bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hudayr'ın Vâkim adıyla bilinen bir kalesi bulunduğu⁵⁶⁵ ve “Hüdeyrü'l-Ketâib” (savaş birliklerinin kumandanı) lakabıyla anıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Evs ile Hazrec arasında gerçekleşen Buâs Savaşı'nda Evs kabilesinin lideri olarak yer almış ve bu savaşta hayatını kaybetmiştir.⁵⁶⁶

Üseyd b. Hudayr, sahip olduğu kabiliyetler sayesinde kabilesi içinde öne çıkan bir şahsiyet olmuştur. Cahiliye döneminde yazı yazabilmesi, ok atma ve yüzme gibi becerilere sahip olması, onu toplumda ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Bu tür niteliklere sahip kimselere verilen “el-Kâmil” (mükemmel, eksiksiz kişi) unvanı kendisine de verilmiştir.⁵⁶⁷

Babası hayattayken kabile liderliği ona aitken vefatından sonra Abdüleşheloğulları'nın liderliği Üseyd b. Hudayr'a geçmiştir. Ancak bu durum sadece bir miras devri olarak değerlendirilmemelidir. Zira onun sahip olduğu yetenekler dönemin toplumsal şartları içinde nadir görülen özelliklerdir. Bu sebeple liderliği, yalnızca soy bağıyla değil aynı zamanda kendi liyakatiyle elde ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda ona Ebû Îsâ, Ebû Yahyâ, Ebû Atîk, Ebü'l-Hudayr ve Ebü'l-Husayn gibi çeşitli künyeler nispet edilmektedir.⁵⁶⁸ Ebû Yahyâ künyesinin ilk oğlu Yahyâ'ya nispetle verildiği anlaşılmaktadır. Ebû Îsâ künyesinin ise Hz. Peygamber tarafından verildiği rivayet edilir.⁵⁶⁹ Oğlu Yahyâ'nın küçük yaşta vefat etmesi sebebiyle neslinin ondan devam etmediği belirtilmektedir.⁵⁷⁰ Bununla birlikte, farklı künyelerle anılması birden fazla çocuğu olabileceği ihtimalini de ortaya koymaktadır.

Üseyd b. Hudayr'ın Müslüman oluşu Mus'ab b. Umeyr'in Medine'de yürüttüğü tebliğ faaliyetleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu süreç tezimizin Mus'ab b. Umeyr başlığı altında ayrıntılı olarak incelendiğinden burada kısaca özetlenecektir.

Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye muallim olarak gönderilmesi şehirde İslâm'ın yayılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Onun Es'ad b. Zürâre ile birlikte yürüttüğü tebliğ

⁵⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/240; Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mü'essesetür-Risâle, 1400/1980), 3/247.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/240.

⁵⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/207.

⁵⁶⁷ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/559; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*, 3/248; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 222.

⁵⁶⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 1/92.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/240.

⁵⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/347; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*, 3/247.

faaliyetlerinden haberdar olan Üseyd b. Hudayr bu durumdan rahatsız olmuş ve Mus'ab b. Umeyr'i bu faaliyetlerden vazgeçirmek amacıyla yanına gitmiştir. Ancak Mus'ab b. Umeyr'in İslâm'a dair açıklamalarından etkilenmiş ve bunun üzerine orada İslâm'ı kabul etmiştir. Kaynaklar onun erken dönem Medine Müslümanlarından olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷¹

Üseyd b. Hudayr, Müslüman olduktan sonra İslâm'a girişini gizleyerek kabilesinin önde gelen isimlerinden olan Sa'd b. Muâz'a gitmiştir. Ona Mus'ab b. Umeyr'in kabilesine zarar vereceği yönünde bilgi vererek onu Mus'ab b. Umeyr ile görüşmeye sevk etmiştir. Bu sayede Sa'd b. Muâz da Müslüman olmuştur.⁵⁷² Nitekim her iki liderin de Müslüman olması kabile içinde önemli bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Böylece Abdüleşheloğulları arasında İslâm'ın yayılışı hız kazanmış, kısa sürede putlar ortadan kaldırılmış ve çok sayıda kişi İslâm'a girmiştir.

Bu olaylar Üseyd b. Hudayr'ın İslâm'a girişinin yalnızca kendisini etkileyen bir gelişme değil aynı zamanda toplumsal sonuçlar doğuran bir hadise olduğunu göstermektedir. O, Müslüman olduğu andan itibaren İslâm'a hizmet etmiş ve özellikle Sa'd b. Muâz'ın hidayetine vesile olarak Medine'deki tebliğ sürecine önemli katkı sağlamıştır.

Üseyd b. Hudayr, Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi dışında katıldığı hemen tüm savaşlarda yer almıştır.⁵⁷³ Nitekim Uhud Savaşı'nda, geceleri Hz. Peygamber'in çadırının etrafında nöbet tutarak onun güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.⁵⁷⁴ Ayrıca Uhud, Tebük ve Huneyn gazvelerinde Hz. Peygamber tarafından Evs kabilesinin sancağı kendisine teslim edilmiştir.⁵⁷⁵ Benî Nadir'in Hz. Peygamber'e yönelik suikast girişimi sırasında da O'nun yanında yer aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁷⁶ Benî Kurayza'nın antlaşmayı bozduğunun tespiti amacıyla Hz. Peygamber tarafından görevlendirildiği de rivayet edilmektedir.⁵⁷⁷ Bu görev ve sorumluluklar Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Peygamber'e olan bağlılığını ve sevgisini aynı zamanda Hz. Peygamber'in de ona duyduğu güveni açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde önemli hizmetlerde bulunan Üseyd b. Hudayr, Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında 20/640 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁸

2.4.4.2. Öğretmen olarak görevlendirilmesi

Hz. Peygamber, içinde bulunduğu toplumda insanların atalarından devraldıkları düşünce biçimi ve hayat anlayışından farklı bir düşünce sistemi ortaya koymuştur. İnsanlar için

⁵⁷¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/206; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 1/235.

⁵⁷² İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*, 3/559.

⁵⁷³ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 1/93; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*, 3/249.

⁵⁷⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/240.

⁵⁷⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/225 3/895 3/996.

⁵⁷⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/364.

⁵⁷⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/458.

⁵⁷⁸ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 1/94; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/242.

yeni olan bu sistemin benimsenmesi ve içselleştirilmesinde en önemli araç eğitim olmuştur. Bu doğrultuda Hz. Muhammed kapsamlı bir eğitim seferberliği başlatmıştır. Böylece bireyler bilmediklerini öğrenme ve öğrendiklerini başkalarına aktarma sorumluluğu üstlenmişlerdir.⁵⁷⁹

İslâm toplumunun sınırlarının genişlemesi ve Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte eğitimin önemi daha da artmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçen sahâbîler sonradan Müslüman olanlara muallimlik yapmış ve onlara rehberlik etmişlerdir.⁵⁸⁰ Bu çerçevede, genel anlamda her Müslüman bir öğretici konumundadır. Bunun yanında doğrudan Hz. Peygamber tarafından özel olarak öğretmenlikle görevlendirilen kimseler de bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Hz. Peygamber tarafından öğretmen olarak görevlendirilen sahâbîlerden biri de Üseyd b. Hudayr'dır. Ancak onun öğretmenlik yönüne geçmeden önce, Hz. Peygamber ve sahâbe nezdindeki konumu ile sahip olduğu ilmî birikim ve kabiliyetlerine değinmek daha isabetli olacaktır.

Ashâbın her biri, tarih sahnesinde meydana gelen olaylarda önemli roller üstlenmiştir. Bu isimlerden biri de Üseyd b. Hudayr'dır. Üseyd b. Hudayr, İslâm'a olan hizmeti, Hz. Peygamber'e bağlılığı ve ona yakınlığı ile öne çıkan şahsiyetler arasında yer almaktadır.

Onun Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi, kaynaklarda yer alan bir rivayetle ortaya konulmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, bir vesileyle elindeki değnekle Üseyd b. Hudayr'ı hafifçe dürtmüştür. Bunun üzerine Üseyd b. Hudayr, üzerinde gömlek bulunmadığını belirterek kısas talebinde bulunmuştur. Hz. Peygamber ise Üseyd b. Hudayr'ı haklı bularak bu talebi kabul etmiş ve aynı şekilde karşılık vermesine izin vermiştir. Ancak Üseyd b. Hudayr, kısas uygulamak yerine Hz. Peygamber'in mübarek bedenini öpmüş ve ona olan sevgisini göstermiştir.⁵⁸¹ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber Üseyd b. Hudayr'a olan muhabbetini “Üseyd ne güzel adamdır” sözleriyle dile getirmiştir.⁵⁸²

Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Peygamber nazarında olduğu gibi ashab katında da önemli bir yeri vardır. Nitekim Hz. Aişe onun hakkında “*Ensar'dan 3 kişi vardır ki fazilet bakımından hiç kimse onlardan üstün sayılmazdı. Bunların hepsi Abdüleşhel'di.*” Hz. Aişe'nin belirttiği üç kişiden birisi de Üseyd b. Hudayr'dır.⁵⁸³

Mus'ab b. Umeyr'in tebliğiyle Müslüman olan Üseyd b. Hudayr, kısa bir süre sonra gerçekleştirilen Akabe Biatı'na katılmıştır. Burada Hz. Peygamber'e olan bağlılığını bizzat

⁵⁷⁹ M. Şevki Aydın, “İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik” 19/11 (01 Ocak 2001), 65.

⁵⁸⁰ Mustafa Baktır, *İslamda İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı* (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 51.

⁵⁸¹ Nisâbü'rî, el-Müstedrek âle's-Sahihayn, 3/327; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, 3/208.

⁵⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 15/253; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/207.

⁵⁸³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/207; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 1/94.

ifade eden Üseyd b. Hudayr'ın Abdüleşheloğulları içerisindeki liderlik konumu dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından bu kabileye nakib olarak tayin edildiği düşünülmektedir.⁵⁸⁴

Onun nakib olarak görevlendirilmesi sahip olduğu liderlik vasıflarının yanı sıra dinî bilgi ve temsil kabiliyetinin de bir göstergesidir. Nitekim bu özellikler Üseyd b. Hudayr'ın yalnızca idarî bir görev üstlenmediğini aynı zamanda kabilesi içerisinde eğitici ve yönlendirici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, onun ilerleyen süreçte öğretmenlik vasfıyla öne çıkmasında etkili olmuştur.

Üseyd b. Hudayr nakiblik görevinin yanı sıra Hz. Peygamber tarafından çeşitli toplumsal görevlerle de sorumlu tutulmuştur. Bu görevlerden biri de imamlıktır. Hz. Peygamber döneminde Kuba Mescidi ve Mescid-i Nebevî dışında da çeşitli mescitler bulunmaktaydı. Bunlardan biri Üseyd b. Hudayr'ın mensubu olduğu Evs kabilesinin Abdüleşheloğulları kolu tarafından inşa edilen Benû Abdüleşhel Mescidi'dir.⁵⁸⁵ Kaynaklarda Üseyd b. Hudayr'ın kendi kabilesine imamlık yaptığı belirtilmektedir.⁵⁸⁶

İmamlık görevi, yalnızca namaz kıldırarakla sınırlı olmayıp, aynı zamanda dinî konularda topluma rehberlik etmeyi de içermektedir. Bu yönüyle imam bulunduğu topluluk için bir nevi öğretmen konumundadır. Dolayısıyla imamın dinî bilgi bakımından donanımlı, ahlâkî açıdan örnek bir şahsiyet olması beklenir.⁵⁸⁷ Üseyd b. Hudayr'ın Kur'an'a hâkimiyeti ve toplum nezdindeki itibarı onun bu göreve layık görülmesinde etkili olmuştur.

Kaynaklarda Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında yer aldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu kâtipliğin vahiy yazımıyla mı yoksa ahidnâme ve çeşitli sözleşmelerin kaleme alınmasıyla mı ilgili olduğu hususunda kaynaklarda bilgiye yer verilmemektedir.⁵⁸⁸

Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Peygamber nezdindeki değerini ortaya koyan hususlardan biri de bazı önemli meselelerde onunla istişare edilerek görüşlerinin dikkate alınmasıdır. Üseyd b. Hudayr, liderliğin uzun yıllar köklü bir şekilde devam ettiği aile ortamında yetişmiştir. Babasının vefatının ardından kabilesinin liderliğini üstlenmesi, onun bu alandaki yetkinliğini açıkça göstermiştir. Bu durum, kendisinin yalnızca idarî değil, aynı zamanda isabetli kararlar alabilme kabiliyetine sahip bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/241; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*, 3/246.

⁵⁸⁵ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-Mutâbe fî Me'âlimi Tâbe* (Medine: Merkez Buhûs ve Dirâsâtî'l Medineti'l Münevvere, 1423), 2/555.

⁵⁸⁶ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakâtî'l-Kebir*, 3/560.

⁵⁸⁷ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁵⁸⁸ Nisâbü'rî, *el-Müstedrek âle's-Sahihayn*, 3/325.

Nitekim Üseyd b. Hudayr, sahip olduğu bu birikim doğrultusunda Hz. Peygamber'in çeşitli meselelerdeki karar süreçlerine katkıda bulunmuştur. Bu katkı, onun toplum içerisindeki yönlendirici ve eğitici rolüyle de yakından ilişkilidir. Zira bir öğretici olarak yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda toplumsal meselelerde doğru yönü gösteren bir konumda bulunmuştur.

Bu duruma örnek olarak Hendek Gazvesi sırasında Gatafân kabilesiyle ilgili gelişmeler zikredilebilir. Kuşatmanın şiddetlendiği bir esnada Hz. Peygamber, Gatafân kabilesini müşrik ittifakından ayırmak amacıyla Medine hurma mahsulünün bir kısmını onlara verme karşılığında bir anlaşma yapmayı düşünmüştür. Ancak Üseyd b. Hudayr bu teklifin Müslümanların konumunu zayıflatabileceğini ifade ederek anlaşmadan vazgeçilmesini tavsiye etmiştir. Bu istişare sonucunda söz konusu teklif uygulanmamış ve anlaşma yürürlüğe girmemiştir.

Bu örnek, Üseyd b. Hudayr'ın yalnızca askerî ve siyasî alanlarda değil aynı zamanda istişare mekanizmaları içinde etkin rol alan bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Onun görüşlerinin dikkate alınması, sahip olduğu ilmî birikim ve muhakeme gücünün bir yansımasıdır. Bu yönüyle Üseyd b. Hudayr, bulunduğu toplumda sadece bir lider değil, aynı zamanda rehberlik eden ve yön veren bir muallim olarak da ön plana çıkmaktadır.

Üseyd b. Hudayr'ın Kur'ân ile olan ilişkisi, onun sahâbe içerisindeki konumunu belirleyen temel unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Kur'ân tilâvetindeki becerisi ve etkileyici okuyuşu hem insanlar hem de metafizik âlem üzerinde etki bırakan bir özellik olarak rivayetlerde yer almaktadır. Onun güzel sesiyle gerçekleştirdiği tilâvet, dinleyenler üzerinde derin bir tesir icra etmiştir.⁵⁸⁹ Bu yönüyle o, Kur'ân'ı yalnızca okuyan değil aynı zamanda hissettiren bir sahâbî olarak öne çıkmıştır.

Kaynaklarda yer alan bir rivayet, Üseyd b. Hudayr'ın Kur'ân tilâvetinin ulaştığı etkiyi çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Rivayete göre gece vakti Kur'ân okumakla meşgul olduğu bir sırada yakınında bağlı bulunan atının aniden huzursuzlanarak hareketlenmeye başladığı aktarılır. Üseyd b. Hudayr tilâvetine ara verdiğinde hayvanın sakinleştiği, yeniden okumaya başladığında ise aynı huzursuzluğun tekrar ettiği ifade edilmektedir. Bu durumun birkaç kez tekrarlanması üzerine hanımının korkması sebebiyle anne karnında bulunan çocuğunun zarar görebileceği endişesiyle okumayı bırakmıştır. Yaşadığı bu sıra dışı hâlin mahiyetini anlamak için ertesi gün durumu Hz. Peygamber'e arz etmiştir. Hz. Peygamber ise kendisine bunun "sekîne"nin, yani ilâhî huzurun ve meleklerin inişinin bir yansıması olduğu bildirilmiştir. Rivayetlerde, meleklerin onun tilâvetine iştirak etmek üzere yeryüzüne indiği

⁵⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/241; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/207.

vurgulanmaktadır. Hatta Üseyd b. Hudayr'ın eğer tilâvetine devam etmiş olsaydı, bu manevî hâlin insanlar tarafından da açıkça görülebileceği ifade edilmektedir.⁵⁹⁰

Bu hadise, Üseyd b. Hudayr'ın Kur'ân tilâvetindeki derinliğini ve samimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda onun Kur'ân ile kurduğu ilişkinin sıradan bir okuma faaliyetinin ötesine geçtiğini de ortaya koymaktadır. Bu yönüyle o, Kur'ân'ı sadece öğrenen ve aktaran bir kimse değil; aynı zamanda onu yaşayarak tebliğ eden, dolayısıyla öğretmenlik vasfını manevî bir derinlikle bütünleştiren bir sahâbî olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde, Üseyd b. Hudayr'ın sahip olduğu liderlik vasfı, isabetli karar alabilme yeteneği, ilmî birikimi ve Kur'ân tilâvetindeki güzelliğin ilâhî bir tecelliyle desteklenmesi gibi hususlar, onun Hz. Peygamber tarafından öğretmenlik vazifesine ehil görülenlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Üseyd b. Hudayr'ın öğretmenlik faaliyeti bireysel bir örnek üzerinden takip edilebilmektedir. Hz. Peygamber'in Tâif'i muhasara ettiği dönemde İbrahim b. Câbir köle olarak Hz. Peygamber'e getirilmiş, Resûlullah ise onun köleliğini bitirerek azat etmiştir. Hürriyetine kavuşturulan İbrahim b. Câbir, Hz. Peygamber tarafından Üseyd b. Hudayr'a yönlendirilmiştir. Hz. Peygamber tarafından hem geçimini temin etmesi hem de İslâm'ın temel emir ve yasaklarını öğrenmesi için onun yanında bulunması uygun görülmüştür. Bu durum, Üseyd b. Hudayr'ın yalnızca idarî ve siyasî bir şahsiyet olmadığını, aynı zamanda doğrudan eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunan bir muallim olarak görev yaptığını göstermektedir. Böylece onun öğretmenlik görevi bireysel bir eğitim ilişkisi üzerinden somut bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁵⁹¹

Tüm bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, Üseyd b. Hudayr'ın Hz. Peygamber döneminde yalnızca siyasî ve idarî sorumluluklar üstlenen birisi olmadığı, aynı zamanda ilmî donanımı, isabetli karar verme yeteneği, Kur'ân tilâvetindeki mahareti ve toplumu yönlendirme kabiliyetiyle öne çıkan bir muallim olduğu anlaşılmaktadır. Onun nakıblık, imamlık ve kâtiplik gibi görevleri ile istişare süreçlerindeki etkinliği, öğreticilik vasfını desteklerken; bireysel eğitim örneği de bu rolü somutlaştırmaktadır. Bu yönleriyle Üseyd b. Hudayr, Hz. Peygamber tarafından eğitim ve rehberlik misyonu çerçevesinde değerlendirilebilecek seçkin sahâbîlerden biri olarak temayüz etmektedir

⁵⁹⁰ İbn Kâni', Mu'cemü's-Sahâbe, 1/39; Mizzi, Tehzîbü'l-Kemâl fi 'Esmâi'r-Ricâl, 3/250.

⁵⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, 1/171; Kettânî, et-Terâtîbü'l-İdâriyye, 1/125.

SONUÇ

Bu çalışmada, Hz. Peygamber döneminde öğretmen olarak görevlendirilen sahâbîler incelenmiş ve söz konusu görevlendirmelerde etkili olan unsurlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, Hz. Peygamber'in eğitim faaliyetlerini rastlantısal değil, belirli ihtiyaçlar ve hedefler doğrultusunda yürüttüğü tespit edilmiştir. Bu kapsamda sahâbîler yalnızca dinî bilgiyi öğrenen kişiler olarak değil, aynı zamanda öğrendikleri bilgileri farklı çevrelere aktaran ve toplumun eğitim sürecinde aktif rol üstlenen kimseler olarak yetiştirilmiştir.

Araştırma kapsamında Mekke ve Medine dönemlerinde öğretmenlik faaliyetiyle ilişkili 20 sahâbî tespit edilmiştir. Bu sahâbîlerin dönemlere göre dağılımı incelendiğinde, Mekke döneminde 4 sahâbînin, Medine döneminde ise 16 sahâbînin eğitim faaliyetlerinde öğretici rol üstlendiği görülmüştür. Bu durum, İslâm toplumunun kuruluş sürecinde eğitim faaliyetlerinin şartlara bağlı olarak geliştiğini; Mekke döneminde daha sınırlı ve bireysel bir yapıya sahip olan eğitimin, Medine döneminde toplumsal yapının güçlenmesiyle birlikte daha kapsamlı ve yaygın bir hâle geldiğini göstermektedir.

İncelenen sahâbîler arasında Hz. Peygamber tarafından öğretmenlik göreviyle dolaylı ilişkilendirilenlerin Abdullah b. Mes'ûd ve Habbâb b. Eret olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte diğer sahâbîlerin, Hz. Peygamber'in eğitim sürecinde yetiştirdiği ve bulundukları çevrelerde Kur'an öğretimi, dinî bilgilerin aktarılması ve toplumsal rehberlik faaliyetleri yoluyla öğretici konumunda oldukları görülmüştür. Bu durum, Asr-ı Saâdet döneminde öğretmenlik faaliyetinin yalnızca açık bir görevlendirme ile sınırlı olmadığını, sahâbîlerin sahip oldukları bilgi ve yetkinlikler doğrultusunda doğal bir eğitim sorumluluğu da üstlendiklerini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda Hz. Peygamber'in öğretmen seçiminde belirli ölçütleri esas aldığı anlaşılmıştır. Bu ölçütlerin başında ilmî yeterlilik, Kur'an ve dinî bilgilere hâkimiyet, güvenilirlik, ahlaki olgunluk ve insanlarla sağlıklı iletişim kurabilme becerisi gelmektedir. Bunun yanında sabır, sorumluluk bilinci, farklı toplum yapılarına uyum sağlayabilme ve temsil kabiliyeti gibi kişisel özelliklerin de görevlendirmelerde etkili olduğu görülmektedir. Böylece öğretmenlik görevinin yalnızca bilgi sahibi olmayı değil, aynı zamanda bu bilgiyi aktarabilecek karakter ve iletişim becerisine sahip olmayı gerektirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen olarak görevlendirilen sahâbîlerin faaliyet alanları incelendiğinde, eğitim faaliyetlerinin yalnızca tek bir alanla sınırlı olmadığı görülmektedir. Sahâbîler Kur'an öğretimi,

dinî esasların aktarılması, ibadetlerin öğretilmesi, okuma-yazma eğitimi ve toplumun dinî konularda bilinçlendirilmesi gibi farklı alanlarda görev üstlenmişlerdir. Bu durum, Hz. Peygamber dönemindeki eğitim anlayışının bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını dikkate alan çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Mekke ve Medine dönemleri karşılaştırıldığında, iki dönem arasında eğitim faaliyetlerinin niteliği bakımından farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Mekke döneminde baskı ortamı sebebiyle eğitim daha çok sınırlı çevrelerde ve temel dinî esasların kazandırılması amacıyla yürütülürken, Medine döneminde Müslüman toplumun oluşmasıyla birlikte eğitim faaliyetleri daha düzenli, kapsamlı ve kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu süreçte öğretmen görevlendirmeleri artmış ve farklı bölgelere ulaşan bir eğitim ağı meydana gelmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular, Hz. Peygamber'in eğitim anlayışının günümüz eğitimcileri açısından da bazı temel ilkeler ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu ilkeler; eğitimcinin alan bilgisi yanında ahlaki temsil gücüne sahip olması, eğitim faaliyetlerinin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlara göre planlanması, öğretmenin iletişim ve rehberlik yönünün güçlü olması ve eğitim sürecinde davranışlarıyla örnek olması şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in öğretmen görevlendirme anlayışı, yalnızca tarihî bir uygulama olarak değil, eğitimcinin niteliği ve eğitim faaliyetlerinin planlanması açısından günümüz eğitim anlayışına da katkı sağlayabilecek bir model olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in öğretmen görevlendirme anlayışının; bireysel özellikleri dikkate alan, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren ve sürekliliği esas alan planlı bir eğitim yaklaşımına dayandığı tespit edilmiştir. Bu anlayış sayesinde sahâbîler hem öğrenen hem de öğreten bireyler olarak yetiştirilmiş, İslâmî bilginin farklı toplum kesimlerine ulaştırılması mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan. *H. Ebu Ubeyde bin Cerrah*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Ağırman, Mustafa. “Hz. Peygamber’in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 1/1 (Kasım 1997), 117-128.
- Ağırman, Mustafa. “Hz. Peygamber’in Medine’yi İslamlaştırması ve Hicret Projesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998).
- Ahmed Emîn. *Fecrû’l İslâm*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Akaslan, Yaşar. “Ashâb-ı Suffe’nin Kur’ân ve Kırâat Tarihine Katkıları” 58 (Aralık 2022).
- Aktaş, Hasan. “Eğitimin Titiz İşçisi: Süleyman Üstün”. *Çalışma ve Toplum Dergisi* 4/15 (01 Ocak 2007).
- Algül, Hüseyin. “Esved el-Ansî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986.
- Algül, Hüseyin. “Mus‘ab b. Umeyr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/226-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altun, İsmail. *Mekke Müslümanlarının Habeşistan’a Hicreti*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Apak, Adem. *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004.
- Arı, Saim. *Medine’nin Öncüleri*. İstanbul: Işık Yayınları, 2007.
- Arslan, Ali. “Ebû Ubeyde b. Cerrah’in (ö. 18/639) Babasını Öldürdüğü ile İlgili Rivâyet Üzerine Bir Değerlendirme”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (15 Aralık 2020).
- Ayar, Kenan. “Dört Halife Dönemi Siyasetinde Ebû Mûsâ el-Eş‘arî”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (01 Şubat 2007), 9-80.
- Aycan, İrfan. “Nadr b. Hâris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydın, M. Şevki. “İslam Eğitim Geleneğinde Öğretmenlik” 19/11 (01 Ocak 2001), 59-74.
- el-A‘zamî, M. Mustafa. *Küttâbü’n-Nebî*. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1398.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417.

- Baktır, Mustafa. *İslamda İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Bayraktar, M. Faruk. “İslâm’a Göre Kadının Eğitim-Öğretimi”. *İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü’l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar, Riyad Ziriklî. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1417/1996.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu’l-Büldân*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, 1988.
- Bennabi, Malek. *Le Phenomene Coranique*. Beyrut; Lübnan: The Holy Koran Publishing House, 1980.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsrevcirdî. *Delâ’ilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetü Ahvâli Sâhibi’s-Şerî’a*. thk. Abdülmü’tî el-Kal’acî. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1408/1988.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu’s-Sahîh*. Kahire: Darü’t-Ta’sil, 1433.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu’-l Kebîr*. thk. Muhammed b. SAlîh. Riyad: en-Nâşiru’l-Mütemeyyiz li’t-Tıbbâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1440.
- Bulgurcu, Kahraman. “Übey b. Kâ’b’ın Kıraat ve Hadis İlmindeki Yeri”. *Amasya İlahiyat Dergisi*.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Osmâniyye*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun. Beyrut: Dârü’l-Cîl, 1411/1991.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Cânan, İbrahim. *Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Canan, İbrahim. *Peygamberimizin Tebliğ Metotları*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007.
- Coşkun, Selçuk. “Yetişkin Eğitimi Bağlamında Hz. Peygamber’in Kadınları Eğitim Siyaseti”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (30 Aralık 2006).
- Cumhur, Abdülaziz. *Tevhid Dâveti ve Mus’ab bin Umeyr*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1983.
- Çavdar, Ayşe. *Tebliğ Ayetleri ve İnsanın Eğitimindeki Yeri*. Yozgat Bozok Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- <https://kutuphane.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=36874>
- Çoban, Köksal. *Mus’ab Bin Umeyr’in Hayatı ve Kişiliği*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Demil, Emine. “Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber’in Eğitim Metodu” 5/2 (28 Aralık 2019).
- Demircan, Adnan. “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (15 Haziran 2019).

- ed-Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef. *Ahbârü Kabâ'ili'l-Hazrec*. thk. Abdülaziz bin Ömer bin Muhammed el-Beytî. Medine: El-Câmi'a el-İslâmiyye bi-l-Medîne el-Münavvara, 1429.
- ed-Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed el- Hasan. *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*. Beyrut: Dâru Sâdır Yayınları, 1283.
- Doğan, İshak. *Muâz bin Cebel Müsnedi*. Konya: Beka yayıncılık, 2019.
- ed-Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed er-Râzî. *el-Kunâ ve'l-Esmâ*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâryâbî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.
- Dursun, Davut. "Etiyopya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/488-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1392.
- Ebû's-Şeyh, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed el-İsfahânî. *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi İsfahân ve'l-Vâridîne 'aleyhâ*. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Erkal, Mehmet. "Âmil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/58-60. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Erul, Bünyamin. "Übey b. Kâ'b". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- el-Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*. thk. Abdülmelik bin Abdullah bin Dehîş. Mekke: Mektebetü'l-Esedi, 1414/1994.
- el-Fâsî, Ebû't-Tîb Muhammed b. Ahmed Alî. *el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 1998.
- Fayda, Mustafa. "Arûbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/422. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. "Mübâhele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/425. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Meğânimü'l Mutâbe fî Me'âlimi Tâbe*. Medine: Merkez Buhûs ve Dirâsâtî'l Medineti'l Münevvere, 1423.
- Gazioğlu, M. "Ebu Ubeyde B. Cerrah". *İslam Medeniyeti Dergisi* 1/2 (15 Eylül 1967), 22.
- el-Gazzâlî, Hüccetü'l İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Gibb, H. A. R. "Abū 'Ubayda b. al-Djarrāh". *Encyclopédie de l'Islam (nouvelle édition)*. Leiden: Brill, 2010.
- Gözütok, Şakir. "Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi". *Dini Araştırmalar* 19/49 (24 Kasım 2016).
- Gül, Sema. "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Ekim 2015), 183-208.
- el-Halebî, Alî b. Burhâniddîn. *İnsânü'l- Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1427.
- Halife b. Hayyât. *Târihu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Umerî. Şam, Beyrut: Darul Qalam, 1397.
- Hasan İbrahim Hasan. *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*. Kahire: Mektebetü'n-Nahda el-Mısıriyye, 1935.
- el-Hâzin, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed. *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'ânî't-Tenzîl*. thk. Muhammed 'Alî Şâhîn. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- el-Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- el-Humeydî, Abdullah b. Zübeyr. *Müsnedü'l-Humeydî*. thk. Hasan Selîm Esed Ed-Dârrânî. Suriye: Dârü's-Sekâ, 1996.
- Işıkdoğan, Davut ve Korukçu, Adem. "Geçmişten Günümüze Eğitim Yeri Olarak Cami-Mescid". *Sosyal Bilgiler Araştırma Dergisi* 26 (Güz 2015).
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becavî. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1413/1992.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd li Mâ fî'l-Muvatta Mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*. thk. Mustafa Ahmet el-Ulvi, Muhammet Abdülkebir el-Bekrî. Mağrib: Vezâratu Umumi'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.
- İbn Abdülhakem, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullâh b. Abdülhakem el-Mısırî. *Fütûhu Mısır ve Ahbaruha*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, 1415.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târihu Medîneti Dimaşk*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî Davud, Ebû Bekr Abdullâh b. Suleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Kitâbu'l-Mesâhif*. thk. Muhammed bin Abduh. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Lübnan: Dârü'l Tâc, 1418/1997.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1371/1952.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Münemmak fî Ahbâri Kureyş*. thk. Hürşîd Ahmed Fârûk. Beyrut: Alemü'l Kütüb, 1405/1985.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî İbn. *el-Muhabber*. Beyrut: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1361.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*. Mısır: Mektebetü Selefiyye, 1380.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Hedyü's Sârî*. Mısır: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1380.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Haldûn. *Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men Âserahüm min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*. Beyrut: Dar Al-Fikr Yayınları, 1408/1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelusî. *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. Mısır: Darü'l Ma'arif, 1403/1983.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelusî. *Cevâmi'u-s Sîre*. thk. İhsân Abbâs. Mısır: Darü'l-Me'ârif, 1950.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sikât*. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Âhbâru'l-Hulefâ*. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1996.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktar*. thk. Merzuk Ali İbrahim. Mansure: Darü'l-Vefâ li't- Tîbâa ve'n Neşr ve't Tevzî, 1411/1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafâ el-Saqa. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî'el-Halebî Yayınları, 1375/1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *Es-Sîre*. Beyrut: Dar Al-Fikr, 1398/1978.

- İbn Kâni, Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni b. el-Bağdâdî. *Mu'cemü's-Sahâbe*. thk. Salâh bin Sâlim el-Misrâtî. Medine: Mektebetü'l-Gurebâ'î'l-Eseriyye, 1418/1997.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'aî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*. thk. Şuayb el-Arnaut, Abdülkadir el-Arnaut. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Kesîr. *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*. çev. Bedrettin Çetiner Bekir Karlıağa. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.
- İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ' İsmâîl b. Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Fusûl fî Sîreti'r-Resûl*. thk. Muhammed el-İdû'l Hatrâvî, Muhyiddin Müstû. Beyrut: Dâru't-Turâs Yayınları, 1403/1982.
- İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l Azîm*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1419.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Dr. Abdullah b. Abdül Muhsin el-Türki. Dâru'l Hicr, 1418/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Tharwat Okasha. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Küttâb, 1413/1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaut, Âdil Mürşid. Beyrut; Lübnan: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Mende, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Matbû'âtu Câmi'atü'l İmârâtü'l-Arabiyyetü'l-Mutahaddide, 1426/2005.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *Kitabü't-Tabakâti'l-Kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: el-Hanci, 1421.
- İbn Semüre, el-Ca'dî. *Tabakatü Fukahâ'i'l-Yemen*. thk. Fuâd Seyyid,. Beyrut; Lübnan: Darü'l Qalam, ts.
- İbn Seyyidünnas, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâilî ve's-Siyer*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramadân. Beyrut: y.y., 1417/1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.

- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Sıfatı's-Safve*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1421/2000.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el- Bağdâdî. *Telkîhu Fuhumi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târîh ve's-Siyer*. Beyrut: Dar'ül Erkam, 1997.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. Bergstraesser: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1932.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. thk. Umar Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî Yayınları, 1417/1997.
- İbnü'l Fahhâm, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. *et-Tecrid li-Buğyeti'l-Mürîd fî'l-Kıraati's-Seb'a*. Mısır: Darü's Sahabe li't-Tûras, 1426.
- el-İsfahânî, Ebu Nuaym. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*. Kahire: Matba'atü's Sa'âde, 1394/1974.
- el-İsfahânî, Ebû Nuaym. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. Riyad: Daru'l Vatan, 1419/1998.
- el-İsfahânî, Ebû Nuaym. *Târîhu Isbahân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Kallek, Cengiz. "Hisbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/133-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kandehlevî, M. Yusuf. *Hayâtü's Sahâbe*. çev. Hüseyin Okur. İstanbul: Semerkand, 2019.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Hüreyre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. "Habbâb b. Eret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hubeyb b. Adî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Muâz b. Cebel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ubâde b. Sâmit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kapar, Mehmet Ali. *Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) Müşriklerle Münâsebetleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2026.

- Kapar, Mehmet Ali. “Mahzûm (Benî Mahzûm)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/402-403. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kapar, Mehmet Ali. “Safvân b. Ümeyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Karaman, Hayreddin. “Cuma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kaval, Selim. *Ashabu’s-Suffe ve Hadis Rivayetindeki Yeri*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. “Abdüddâr (Benî Abdüddâr)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/177. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- el-Kettânî, Muhammed Abdülhay. *et-Terâtîbü’l-İdâriyye*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayınları, 1990.
- Kılıç, Mustafa. *H. Muâz bin Cebel*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Köksal, M. Asım. “Dârülerkam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/520-521. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Köksal, M. Âsım. *H. Muhammed ve İslâmiyet*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Körün, Erdal. “Tebliğde Üslup”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012).
- Kur'an-ı Kerim Meâli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2003.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “İmam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Lings, Martin. *H. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed ve't-Târih*. 6 Cilt. Port Said: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dînîyye, ts.
- el-Makrîzî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Huseynî. *İmtâ'u'l-Esmâ*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- el-Mevdudî, Ebu'l Ala. *Tefhimu'l Kur'an / Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- el-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî. *Tehzîbü'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Mü'essesetür-Risâle, 1400/1980.
- Muhammed Hamîdullah. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.

- Muhammed Hamîdullah. *Mecmû'atü'l Vesâ'iki's Siyâsiyye li'l Ahdi'n Nebevî ve'l Hilâfeti'r-Râside*. Beyrut: Darü'n Nefais, 1407.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1374/1955.
- el-Müttakî el-Hindî, Alâ'u'd-Dîn Alî b. Hisâmi'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü'rî. *Kenzü'l-Ummâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- en-Nedvî, Ebû'l-Hasan Alî el-Hasenî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Seyyid Abdülmâcid Ghouri. Şam, Beyrut: Darü'l İbn Kesir, 1425.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Luğât*. Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullâh el-Hâkim. *el-Müstedrek âle's-Sahihayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- en-Nüveyrî, Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Abdilvahhâb b. Muhammed b. Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesaiku'l-Kavmiyye, 1423.
- Oflaz, Abdulhalim. "Recî' Olayı'nda Esir Düşenlerin İslâm Tarihindeki Örneklilikleri". *Sosyal Bilimler Dergisi* 16 (01 Ekim 2018), 189-207.
- Önkal, Ahmet. "Amr b. Avf (Benî Amr b. Avf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/82. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Önkal, Ahmet. "Belî (Benî Belî)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Önkal, Ahmet. "Beytülmidrâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/95. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Önkal, Ahmet. "Ebû Ubeyde b. Cerrâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önkal, Ahmet. "Erkam b. Ebû'l-Erkam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/305. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Önkal, Ahmet. *Muhtasar Siyer-i Nebi (a.s.)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Öztürk, Levent. "İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (15 Aralık 2001).
- Rippin, A. "Ubayy b. Ka'b". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. Leiden, 2004 1986.
- es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.

- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Basım, 2017.
- el-Semhûdî, Nûruddin Ali b. Ahmed. *Vefâu'l-Vefâ b. Ahbâri Dâri'l-Mustafa*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1419.
- Seyhan, Ahmet Emin. "Teorinin Pratiğe Yansımış Hâli: Hız. Muhammed'in Örnekliliği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (30 Aralık 2023), 136-160. <https://doi.org/10.59149/sduifd.1376998>
- Sezer, Mustafa. "İslâm Tarihi Kaynaklarında Recî' Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (14 Ocak 2015), 97-125.
- es-Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan. *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye*. 7 Cilt. Kahire: Daru İhyai't Tûrasi'l-Arabî, 1412.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. thk. Muhammed bin Lutfî es-Sibâ'a. Beyrut: İmadat Şu'unu'l el-Mektebet, ts.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- eş-Şâmî, Muhammed b. Yûsuf el-Sâlihî. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Şenel, Abdülkadir. "Huşenî, Ebû Sa'lebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/420. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr-et-Taberânî*. thk. Hamdî bin Abdülmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk ve Sılatu Târîh et-Taberî*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. Beyrut: Dârü't-Turâs Yayınları, 1387/1967.
- Uğur, Mücteba. "Âsım b. Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uraler, Aynur. "Şifâ bint Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Uyar, Gülgün. “Nakib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dârü'l-İlmî Yayınları, 1409/1989.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (I) (Eğitim-Öğretimi Yapılan İlim Dalları ve İlim Merkezleri)”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (01 Kasım 2000).
- Varol, Mehmet Bahaüddin. “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış (II) (Eğitim-Öğretim Kurumları ve Metodları)”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001)
- Vatandaş, Celaleddin. *H. Muhammed'in(s.a.v.) Hayatı ve İslâm Daveti Mekke Dönemi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Vekî', Ebû Bekr Muhammed b. Halef el-Bağdâdî. *Âhbârü'l-Kudât*. Beyrut: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1366/1947.
- Wensinck, A. J. “Hubeyb”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 5/1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- Wensinck, A. J. “Khubayb”. *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. C. 5. Leiden, 1979.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dârü's Sâdır, 1995.
- Yeniçeri, Celal. *H. Muhammed (s.a.v.) Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015.
- Yıldırım, Harun. *Kadın Şahsiyetler ve Hanım Sahâbîler*. İstanbul: Mercan Kitap, 2016.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Hazreti Peygamber'in (sas) Albümü- Soy Ağacı/Nesebi ve Yakınları*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Nebevî Eğitim Modeli Dârü'l-Erkam Vahyin Nüzûl Sürecinde Şahsiyet Eğitimi*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Yıldız, İlhan. “Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Aralık 1998).
- Yılmaz, Yasin. “Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış”. *Dini Araştırmalar* 15/40 (01 Haziran 2012).
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr alâ't-Tabakâti'l ve'l-A'sâr*. Kahire: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1417/1997.
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006.

- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtî'l-Meşâhîr Ve'l-Alâm*. thk. Beşşar Avvad Maruf. Riyad: Dâru'l Garbi'l İslami, 2003.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretu'l-Huffâz*. thk. Zekeriya Umeyrat. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zengin, Fethullah. *Medine'nin İslamlaşması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Zetterstéen, K.V. “Ebû Ubeyde”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Zetterstéen, K.V. “Eş'arî”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Ziriklî, Hayru'd-dîn. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*. Beyrut: Dâru'l İlmi li'l- Malayîn, 2002.
- ez-Zuhayli, Vehbe. *Kitâbu'l-Fıkhi'l-İslâmî ve Edilletühû li'z-Zuhaylî*, ts.